

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Н. І. Череповська

**МЕДІАОСВІТНІ РЕСУРСИ
РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЗМУ
І КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДІ**

Навчально-методичний посібник

Кропивницький – 2017

УДК 37.035+316.6

Ч 46

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
протокол № 16/16 від 22 грудня 2016 р.

Рецензенти:

П. В. Лушин, доктор психологічних наук;

О. В. Чуйко, доктор психологічних наук

Ч 46

Череповська Н. І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді : навчально-методичний посібник / Н. І. Череповська; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. – 156 с.

ISBN

У посібнику пропонуються способи оптимізації процесу виховання патріотизму у старшокласників, студентів та розвитку їхньої медіаграмотності засобами медіаосвіти. Автор посібника висуває ідею ресурсності патріотизму особистості в умовах інформаційної війни та збагачення його такими новими інструментальними якостями, як свідоме ставлення до інформації, здатність до рефлексії емоцій, почуттів щодо сприйнятого, спроможність критично осмислити інформацію і зробити самостійні висновки, творчо переосмислити повідомлення та ін. До уваги педагогів подаються навчальні матеріали, методичні і практичні рекомендації щодо прищеплення молоді почуття патріотизму та розвитку її медіаграмотності. Крім теоретичних розробок, представлено програму і методику виховання патріотизму засобами медіа «Я – патріот», а також опис технологій розвитку нових якостей патріота, прибутанних цифровій добі й особливо актуальних в умовах інформаційної війни.

Адресується вчителям, медіапедагогам, психологам, викладачам, батькам, соціальним педагогам та соціальним працівникам, усім, хто цікавиться темою сучасного українського патріотизму.

УДК 37.035+316.6

ISBN

Видано державним коштом. Продаж заборонено

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2017

© Череповська Н. І., 2017

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Що таке український патріотизм?	8
1.1. Феномен патріотизму і націоналізму.....	8
1.1.1. Багатоаспектність феномена патріотизму та його загальне визначення.....	9
1.1.2. Український націоналізм як любов до України	18
1.1.3. Суть феномена патріотизму в мікро-, мезо- і макровимірах	27
1.2. Взаємозв'язок патріотизму і національної ідентичності	30
1.2.1. Що необхідно знати про національну ідентичність.....	30
1.2.2. Криза національної ідентичності та її види в Україні	36
1.2.3. Психологічні механізми і засоби формування національної ідентичності, громадянськості та сучасного українського патріотизму.....	44
1.3. Український патріотизм як ресурс особистості в умовах інформаційної війни та нові якості патріота.....	51
1.3.1. Інформаційна війна в Україні	51
1.3.2. Патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії.....	59
1.3.3. Медіаграмотність: нові інструментальні якості патріота цифрової доби.....	62
Розділ 2. Патріотичне виховання молоді засобами медіаосвіти	70
2.1. Патріотичне виховання дітей і молоді.....	70
2.1.1. Дещо з історії виховання патріотизму	70
2.1.2. Вікові особливості та основні етапи патріотичного виховання	78
2.1.3. Складові патріотизму та принципи їх формування: «Образ – Слово – Дія».....	84

2.2. Медіаосвітні ресурси виховання патріотизму	88
2.2.1. Мета, основні завдання медіаосвіти.....	89
2.2.2. Методи, засоби, технології розвитку патріотизму у старшокласників.....	91
2.2.3. Медіаклуб як форма організації патріотичного виховання старшокласників	95
2.3. Медіаграмотність молодого патріота: технології розвитку інструментальних якостей особистості	99
2.3.1. Рефлексія емоцій, почуттів: технологія стимулювання розвитку.....	100
2.3.2. Критичне мислення – основа медіаграмотності	104
2.3.3. Творче медіасприймання та інші інструментальні якості патріота	109
Розділ 3. Практична допомога медіапедагогу	113
3.1. Програма патріотичного виховання молоді на основі медіаграмотності «Я – патріот»	113
3.2. Методика «Я – патріот»: структура, рекомендації щодо проведення.....	122
3.3. Патріотичне виховання в ході дискусій.....	130
Післямова	140
Література та електронні ресурси.....	141
Додатки	147
Додаток 1. Електронні джерела з розвитку медіаграмотно- сті, пошуку актуальної інформації для занять	147
Додаток 2. Вислови про патріотизм.....	149

ВСТУП

Перехідний період і пов'язані з ним серйозні зміни суспільних пріоритетів у нашій державі, а також кардинальні геополітичні трансформації, значні внутрішньополітичні труднощі, гібридна, інформаційна війна зумовлюють, з одного боку, сплеск національної активності, піднесення патріотизму в українському суспільстві, а з другого – часом повну апатію, нівелювання патріотичних цінностей, розмивання і втрату національної ідентичності. Нерозвиненість патріотичних почуттів у деяких верств наших співвітчизників, несформованість загальнонаціональної ідентичності, ментальний розкол населення – усе це призвело до кримського «референдуму» з його наслідками та уможливило «русскую весну», а невдовзі й російсько-українську війну на сході країни. Доля українського народу історично складалася так, що він уже неодноразово був змушений складати іспит на виборювання своєї самостійної держави. Для того щоб здолати чергову історичну перешкоду на цьому шляху, нині маємо напружити всі свої сили і врахувати помилки минулого, аби знову не повторювати їх. Усі ці помилки, зрештою, можна звести, як стверджував видатний український педагог Григорій Ващенко, до однієї: керівники і частина населення *недостатньо люблять свою Батьківщину або ж зовсім позбавлені такої любові*.

Патріотизм в українському суспільстві становить не тільки соціальну або педагогічну проблему: як цивілізаційний, історичний, соціокультурний, психологічний феномен, він недостатньо осмислений теоретично і мало досліджений у науковому розумінні, а переважна більшість сучасних напрацювань присвячена практичним аспектам виховання патріотизму молоді, і до того ж часто-густо в застарілих форматах. Аналіз теоретичного досвіду показує, що філософську та соціальну сутність патріотизму дослідники пов'язують здебільшого з тим, що кризові явища в суспільстві активізують ставлення людей до деяких історико-культурних феноменів, а сам патріотизм розглядають як джерело відродження суспільства. Такий підхід базується на розумінні патріотизму як складного соціокультурного явища, що пронизує основні сфери життєдіяльності як суспіль-

ства, так і окремої особистості. Саме тому патріотизм може стати одним із факторів консолідації та розвитку того ж самого суспільства й подолання багатьох негативних явищ сьогодення.

Психологічні основи патріотичного виховання у ХХ столітті досліджували Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, А. Петровський, П. Якобсон та ін. Сучасні психолого-педагогічні дослідження спрямовані переважно на визначення принципів формування й розвитку патріотизму суспільства, вивчення таких психологічних механізмів, як інтеріоризація, сублімація, проєкція, ідентифікація, що задіяні в процесі виховання патріотизму та впливають на формування патріотичних якостей особистості (І. Бех, Н. Волошина, П. Гнатенко, О. Киричук, Н. Михальченко, В. Павленко, Н. Снопко, С. Таглін та ін.). Серед сучасних українських дослідників, які працювали і працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей особистості, слід згадати таких спеціалістів, як І. Бех, П. Вербицька, О. Жаровська, П. Ігнатенко, В. Матяшук, А. Погрібний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та багато інших.

На державному рівні актуальність проблеми виховання патріотизму знайшла своє відображення в таких документах, як Указ Президента України “Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки”, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [2; 26; 43] та ін.

Оскільки феномен патріотизму за своєю соціокультурною, психологічною природою досить динамічний – він формується, розвивається, зміцнюється або притлумлюється, тобто постійно трансформується, модифікується під впливом різноманітних зовнішніх чинників, – ми, спираючись на спадщину ідеологів українського патріотизму (зокрема Дмитра Донцова), доповнили цю думку і розвинули *ідею постійного оновлення змісту цього феномена й набуття особистістю патріотичних якостей, що відповідають конкретному історичному часові розвитку суспільства*. А саме: якщо відмітною ознакою сучасної людської цивілізації стало виникнення високих технологій, інформаційного суспільства, глобалізаційних процесів, то новими якостями патріота має стати відповідна система знань, навичок, умінь, здатна забезпечити вільне функціонування в такому

суспільстві, його оптимальну взаємодію з медіапростором. Одна з надважливих складових цієї системи – медіаінформаційна культура особистості, її медіаграмотність, головним елементом якої є зокрема *активізація самостійного мислення людини*.

Загальна, стратегічна мета медіаграмотності – *формування нової людини*, ефективної в її взаємодії зі світом медіа, світом інформації в цілому. Конкретною, так би мовити, тактичною метою медіаграмотності є *розвиток таких інструментальних якостей*, як свідоме ставлення до будь-якої інформації, рефлексія емоцій, почуттів щодо сприйнятої інформації, критичність мислення, креативність сприймання тощо.

Саме досягненню означених цілей присвячено пропонований нами навчально-методичний посібник «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді». Посібник складається зі вступу, трьох основних розділів, післямови, а також списку літератури та додатків. *У першому розділі* викладено навчальний матеріал, пов'язаний з темою патріотизму, українського націоналізму, національної ідентичності, патріотизму як ресурсу особистості в умовах інформаційної війни. *Другий розділ* містить короткий огляд історії виховання патріотизму, вікової періодизації патріотичного виховання, опис методів, засобів, форм організації патріотичного виховання та методичні вказівки з упровадження технологій розвитку провідних якостей медіаграмотності. *У третьому розділі* представлено Програму патріотичного виховання молоді засобами медіаосвіти «Я – патріот», однойменну модульну методику, яка забезпечує реалізацію цієї Програми, та практичні рекомендації щодо розвитку медіаграмотності та патріотизму молоді засобами медіаосвіти.

РОЗДІЛ 1

ЩО ТАКЕ УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ?

У розділі викладено навчальний матеріал для учнів/слухачів курсу патріотичного виховання «Я – патріот», який передбачає: ознайомлення з багатоаспектним феноменом патріотизму та загальним визначенням цього поняття; представлення українського націоналізму як специфічної форми патріотизму; розгляд патріотизму на мікро-, мезо- і макрорівнях. Наводиться також інформація про види національної ідентичності та її взаємодію з патріотизмом, пропонується варіант визначення сучасного українського патріотизму. Крім того, предметом розгляду стала інформаційна війна та методи її ведення, спрямовані на руйнування ідентичності особистості; у зв'язку із цим патріотизм особистості представлено як ресурс спротиву деструктивним інформаційно-психологічним впливам. Наприкінці розділу дається перелік традиційних якостей патріота й обґрунтовується низка новітніх, актуальних, які відповідають викликам сучасної інформаційної доби.

1.1. Феномен патріотизму і націоналізму

Актуальність теми патріотизму в Україні наразі важко перебільшити: це надважливе, стратегічне і водночас суперечливе питання. Патріотизм є насправді набагато ємнішим явищем, ніж ми це можемо уявити собі чи, тим більше, вкласти в рамки якогось одного певного поняття. Утім, його запотребованість зобов'язує науковців і педагогів по-новому подивитися на розв'язання проблеми патріотичного виховання молоді.

1.1.1. Багатоаспектність феномена патріотизму та його загальне визначення

Патріотизм становить предмет пізнання, дослідження багатьох гуманітарних наук. Будучи історичним, соціокультурним явищем, він впливає на розвиток і трансформацію культурного, соціального, політичного, морально-духовного життя будь-якого суспільства і кожної окремої людини зокрема. Поширеним визначенням патріотизму є *любов* до своєї Батьківщини та *відданість* своїй спільності, шанобливе *ставлення* до героїчної історії, *вірність* культурним, релігійним традиціям. Навіть таке узагальнене поняття патріотизму виразно вказує на його передусім емоційно-почуттєву основу, що виражається в категоріях любові, відданості, ставлення, вірності тощо.

Утім, патріотизм має багато інших, і навіть суперечливих, значень, які розкривають різноплановість феномена, що, власне, і стало передумовою виокремлення різних його видів, форм.

Отож розгляньмо феномен патріотизму в найбільш відомих наразі його аспектах, зокрема історичному, соціальному, психологічному.

1. *Патріотизм як любов до рідного краю/території* існував, мабуть, завжди, відколи людина усвідомила себе людиною і виокремила територію свого проживання. Так, для мисливця рідним краєм були ліси, для рибалки – узбережжя річок, морів, кочовикові були любі степи, землеробові ж – земля, яка його годувала. У більш пізні історичні часи територія стала уособлювати в собі не тільки місце, але й країну проживання, а іноді навіть державу з владою на чолі.

Ключовим механізмом любові прадавньої людини до рідного краю спочатку була прив'язка до ареалу існування як можливість забезпечити своє прожиття та використання певних природних ресурсів, а вже пізніше – звичка жити на цій території за певним укладом. Тому в *історичному контексті* патріотизм визначатиметься за *територіальною ознакою* і матиме такі форми вияву, як:

- «землеробський» – мабуть, найдавніший вид патріотизму – як любов прадавнього рільника до землі, яка оброблялась його дідами й переходила у спадок нащадкам; є актуальним і нині для сучасних селян, фермерів як любов до своєї садиби, землі, до свого села;

- «побутовий» – любов до рідної домівки, оселі, вулиці тощо;
- «екологічний» – від любові до рідної природи, збереження ресурсів своєї країни до екологічного ставлення до всієї планети як домівки людства;
 - «полісний» («містечковий») – любов до свого міста;
 - «регіональний» – любов до свого регіону як «малої батьківщини» (Криму, Донбасу, Галичини, Поділля, Півдня, Полісся тощо);
 - «державний» – любов до своєї держави як до країни, гордість за неї;
 - «державницький» – ґрунтується на державній ідеології, утверджує громадянську лояльність до влади, підтримку урядової політики (близький до імперського);
 - «імперський» – любов до «величі» своєї імперської держави, важливим елементом якої є саме велика/підкорена територія, а також значний вплив на інші, чужі, території; відповідно, імперський патріотизм передбачає лояльність до уряду імперії, його зовнішньої і внутрішньої політики (Росія, США);
 - «конституційний» патріотизм – коли люди пишаються досягненнями своєї країни, наприклад розбудовою вільної, демократичної держави (США, Німеччина).

Територіальний вид патріотизму як любов до рідного краю історично еволюціонує у своїх формах – від любові до рідної оселі, найближчого навколишнього середовища, довкілля аж до теренів власної країни, а далі – до мегарегіону (наприклад, Європи, Австралії, Америки тощо), до якого належить країна, і ймовірно, – до планети Земля, її екології зокрема.

Такий патріотизм можна умовно назвати «*територіальним*».

2. Не менш давнім за «любов до свого краю» є такий вид патріотизму, як «вірність своїй спільноті» та «ставлення до інших» етнічних груп, народів, їхніх традицій, вірувань, культури тощо. Ключовим механізмом ставлення людини до своїх та інших є визначення їх як «друзів» або «ворогів», а також «нейтральних». Цей умовний розподіл також має давнє коріння – з тих часів, коли людність гуртувалася навколо своєї спільноти, створювала свої правила буття та ворогувала з іншими групами за територію, ресурси тощо.

У *соціальному аспекті* феномен патріотизму набуває зв'язку з об'єктивною дійсністю, яку складають різноманітні суспільно-політичні і духовно-моральні явища, та визначається за критерієм ставлення до «своїх-чужих». Отже, ідеться про такі його форми:

- «етнопатріотизм» – любов до свого етносу/народу;
- «шовінізм» – некритична любов до свого народу, його вищнення за тими чи тими ознаками, визнання його месіанського призначення й водночас неприховувана зневага, виражена ненависть до інших народів; (походження терміна пов'язують з висловом і діями французького капрала наполеонівських часів Ніколя Шовена: «Французи – кращі за всіх, усі – гірші за французів!»); шовіністичний патріотизм притаманний росіянам, які зневажливо й агресивно ставляться до багатьох народів («хохлы», «чурки», «хачи», «косоглазые», «пиндосы», «гейропейцы» тощо); із шовінізмом дуже схожий німецький нацизм, провідною ідеєю якого була расова вищість німців над іншими народами; такий патріотизм Г. Ващенко називав «хворим патріотизмом»;

- «егоїстичний» патріотизм – щира любов до своєї нації, що допускає споживацьке ставлення до інших народів і націй (наприклад, відносини Британської імперії XVIII – XIX століть з її колоніями); перегукується певною мірою з «імперським»: «егоїстичний» патріотизм передбачає цинічне пограбування ресурсів колоній, прагматичне ставлення до їх населення і знецінення людської праці тамтешніх «чужих» для блага «своїх», своєї держави; «імперський» патріотизм, який передусім ґрунтується на «величі імперії», її впливі на великі території, так само легітимізує пограбування підкорених народів та їхніх територій на користь імперії; згадаймо, наприклад, постійне масове вивезення зерна, продовольства, вугілля та інших ресурсів з України, особливо у 20–30-х роках та в післявоєнний період;

- «загальнонаціональний» патріотизм – позитивне, толерантне ставлення до всіх громадян України, незалежно від їхнього етнічного походження; наразі дуже актуальний в Україні. Теоретичним підґрунтям загальнонаціонального патріотизму стали напрацювання українських ідеологів і мислителів. Так, свого часу Степан Бандера говорив про три форми ставлення до «неукраїнців»: побратимське – до тих, хто, незалежно від своєї національності, разом з українцями любить Україну, бореться за її незалежність і розвиток; толерантне/нейтральне – до тих людей, які живуть поруч і не протидіють цій

боротьбі: в Україні всім місця вистачить; вороже – до тих, хто протидіє національно-визвольній боротьбі українського народу, що, природно, провокує таке ставлення в будь-якій державі і в будь-якого народу.

Вид патріотизму як *ставлення до свого-іншого народу* в конструктивному напрямі може розвиватися від любові до найближчого родинного оточення, свого етносу до любові до інших, не ворожих Україні, народів, а відтак до загальнонаціонального патріотизму.

Цей вид патріотизму умовно назвемо **«соціальним»**.

3. Патріотизм завжди був не тільки історичним, соціальним, а й психологічним феноменом – психічною реальністю у вигляді почуттів, ставлень до рідного краю, свого/чужого етносу, які більшою або меншою мірою були властиві кожному окремому суб'єкту. Критерієм патріотичності людини завжди був і залишається *вияв* цих почуттів, ставлень, а також *їх дієвість у практичній площині*. Тобто, пусковим механізмом реалізації патріотизму особистості є *перехід «внутрішнього патріотизму» у «зовнішній»*: готовність діяти і трансформація патріотичних емоцій, почуттів, ставлень, переконань у дії, вчинки, самопожертву суб'єкта заради Батьківщини.

Отже, **психологічний підхід** репрезентує патріотизм передусім як суб'єктивний феномен у вигляді *комплексу суб'єктивно значущих почуттів до Батьківщини* (а також знань, переконань, духовних цінностей, готовності до практичних дій для її блага), які мають відтворюватися у діях, поведінці, вчинках патріотично налаштованої особистості.

Патріотичні почуття окремого індивіда, які ґрунтуються на його переконаннях, світоглядній позиції, особистій системі смислів і цінностей, трансформуються (або не трансформуються) в патріотичні дії, які можуть бути конструктивними або неефективними. Залежно від цього можна виділити такі форми індивідуальних, особистісних «патріотизмів»:

- «ура!-патріотизм» (або «пивний») – заснований лише на гіпертрофованих почуттях, які «здіймаються» легко, як піна; ці почуття зазвичай поверхові, хоча й стенічні; може бути дієвим, але, як правило, неконструктивним; сутність: сильні, але нетривалі почуття;

- «квасний» – піднесений псевдопатріотизм, здебільшого неконструктивний; сам вислів належить російському поетові XIX ст. П. Вяземському (пізніше став іронічною назвою вихваляння всього

«нашого», «свого», що ґрунтується на любові до всього російського в традиційному культурному контексті: готувати квас, їсти кашу, носити національний одяг); деякою мірою переґукується з нашим «беззубим» українофільством; сутність: любити, культивувати, вихвалити тільки «своє», принижуючи культуру і традиції інших;

- «українофільство» – щира любов до всього українського: культури, традицій, мови; колекціонування предметів ужитку, народного одягу; участь у культурних заходах; мовлення виключно українською, часто вишуканою, мовою; носіння вишиванок і т. ін., але на користь Батьківщини майже або зовсім нічого не робиться; саме серед сучасних українофілів часто лунають думки на кшталт: «а чи не виїхати до Канади/Іспанії/Гамерики, бо в Україні ніколи не буде нічого доброго?»; або інше: дати дітям, онукам якісну, дорогу освіту (і за кордоном у тому числі), аби забезпечити їм подальшу професійну кар'єру, але не в рідній країні, а в чужих світах; недієвий, як і «квасний»; сутність: такий собі специфічний, егоїстичний «патріотизм» за принципом «Я люблю Україну, але себе і своє – найбільше!»;

- «будьмо-гейний!» (від гасла: «Будьмо! Гей!») – так званий «застільний» патріотизм, який актуалізується у формі гасел, емоцій (як правило, під час застілля); недієва форма;

- «галушковий» (або «шлунковий») – так само форма поверхового патріотизму, що виражається в любові до національної кухні (галушок, вареників, борщу), у культивуванні деяких продуктів, наприклад сала тощо; недієва форма;

- «зітхальний»/«сентиментальний» – також заснований на неконструктивних емоціях, зумовлених, наприклад, заглибленням в історію України, яку «без брому читати неможливо!», ознайомленням з художньою літературою, що відображає героїчну, військово-патріотичну тематику, або переглядом повідомлень із зони АТО, про неоднозначне політичне життя країни, висвітлених в медіа; така інформація сприймається переважно драматично, зі сльозами, зітханнями; у контексті сучасних подій у країні – додатково доповнюється депресивними настроями, песимістичними висловами («усе пропало!», «знову зрада!», «усе погано!»); бездіяльний, пасивний вид патріотизму; властивий сентиментальним, боязким людям;

- «ідеалістичний» – виявляє ставлення особистості, її любов саме до ідеального образу Батьківщини, якої ще не існує або яку

спотворює «неправильна» влада; утім, її ідеальні обриси чітко прописані, наприклад, в американській Конституції, або омріяні в літературних творах, або збережені в прадавніх міфах, легендах; тому, на думку багатьох патріотів-ідеалістів, ідеалізовану Батьківщину треба не тільки любити, але й прагнути, докладати зусиль до «втілення» ідеального образу в реальне життя; такий патріотизм може бути як пасивним, для мрійників, так і дієвим, для активних патріотів;

- «громадянський», або «конструктивний», – любов до Батьківщини поєднується із сумлінним ставленням передусім до своїх персональних конституційних, правових, професійних обов'язків (навчання), а також із суспільно корисною діяльністю через громадянську активність; утілюється в результатах, що в цілому мають сприяти розвитку рідної країни; дієвий патріотизм, акцент – на конструктивній дієвості;

- «військовий», або «мілітарний», – забезпечується військово-патріотичним вихованням і складанням присяги професійними військовими вірно служити своїй Батьківщині, своєму народові і, якщо треба, віддати за це своє життя; активний, конструктивний тією мірою, яка передбачена специфікою самої військової діяльності; дієвий патріотизм, акцент – на професійній готовності захищати територіальну цілісність країни, свій народ і психологічній готовності загинути за Батьківщину;

- «ідейний/жертвний» – передбачає безмежну самовідданість суб'єкта ідеї служіння Батьківщині (або націоналістичній ідеології), готовність повністю поступитися особистими інтересами і присвятити їй своє життя, терпіти муки і навіть пожертвувати власним життям заради України. Так, повстанці Холодного Яру боролися за самостійну Україну, а їхнім гаслом було «Воля України або смерть!»; націоналісти ОУН і вояки УПА сповідували ідею створення УССД: «Здобудеш Українську (самостійну, соборну) державу або загинеш за неї в бою!»; патріотизм героїв Майдану, перших добровольців АТО, патріотів ЗСУ об'єднує ідея: «Україна – понад усе!», в якій закладено намір змінювати країну на краще, захищати її територію від ворогів, навіть ціною власного життя. Це – найвища, жертвна любов до Батьківщини; дієвий патріотизм, акцент – на готовності до самопожертви, високого чину (вчинку).

З вищевикладеного випливає, що патріотизм у психологічному вимірі може мати (або не мати – багато залежить від виховних, суспільних чинників) певний вектор розвитку: від егоїстичного «я люблю...» до «зради Батьківщини я здатен на ...».

Патріотизм у психологічному аспекті, коли *внутрішні почуття, ставлення переходять у їх зовнішню дієвість, практичну площину*, визначаємо як «*особистісний*». Відразу зауважимо, що деякі форми особистісного патріотизму можуть поєднуватися, доповнюючи одна одну: «будьмо-гейний!» – з «галушковим», «громадянський» – з «ідейним» тощо.

Як зазначалося вище, критеріями особистісного патріотизму є почуття/ставлення та дієвість їх реалізації. Виникає правомірне запитання: як відбувається трансформація «*почуття* → *дія*?».

Згідно із суб'єктивним підходом у психології патріот визначається суб'єктом діяльності, тобто наділяється властивістю *активності*, яка, власне, і є критерієм ефективності/дієвості його патріотизму. Так, рівень вираженості внутрішньої активності суб'єкта вкупі з його світоглядними позиціями зумовлює формування в нього особистого стилю патріотизму: пасивного («зітхального», «галушкового», «українофільського») або активного (практичного, конструктивного, вчинкового, «ідейного»). Таким чином, розвиток дієвого патріотизму особистості як суб'єкта визначають такі її якості, як: 1) *внутрішня активність*, 2) *спрямованість на перетворення/утілення патріотичних почуттів, ставлень* у щось більш реальне, 3) *готовність до дій і їх реалізація* – від якихось невеличких справ на користь ближньому оточенню, суспільству до більш вагомих вчинків, чину на благо Батьківщини. Не менш важливим є 4) *підтримання* в собі патріотичної насаженості, 5) *регулярне здійснення* малих справ, готовність до великих.

Повертаючись до багатоплановості феномена патріотизму та його визначення, обов'язково слід звернути увагу на часто-густо суперечливе, здебільшого негативне його визначення. Є чимало причин, що так чи інакше знецінюють патріотизм:

по-перше, існування деяких, так би мовити, «нездорових» форм патріотизму (Г. Ващенко); наприклад, шовінізм з його ненавистю до інших народів дискредитує поняття патріотизму загалом і конструктивного, дієвого – «здорового» – зокрема;

по-друге, некритичне цитування і тиражування думок відомих людей, які сповідували певні світоглядні позиції і мали суб'єктивне, специфічне (в негативному ключі) розуміння патріотизму. Так, Лев Толстой вважав патріотизм неприродним, нерозумним почуттям, що спричинює біди, від яких страждає людство; на його думку, це почуття не треба виховувати, а навпаки, воно має притлумлюватися і навіть викорінюватися [52]. Так само Оскар Уайльд вважав патріотизм релігією божевільних, розгніваних людей тощо;

по-третє, значення патріотизму спотворюється, коли фраза про патріотизм вилучена з контексту. Так, відомий вислів Семюела Джонсона про те, що «патріотизм є останнім притулком для негідника», нібито викриває патріотизм як щось осоружне, навіть жахливе. Утім, ця вилучена з контексту фраза, яка особливо широко цитується саме «непатріотами», насправді спотворює суть самого вислову, ключовим змістом якого є поняття «негідник». Справа в тім, що С. Джонсон мав на увазі британців, які скоїли злочин і для того, щоб уникнути справедливого покарання, послугоувалися «патріотичним» актом. Завдяки останньому «негідник» міг отримати помилування і замість тюрми або навіть шибениці відправитися в британські колонії. Тобто автор мав на увазі такий «патріотизм», який в усі часи, у всіх народів був цинічним прикриттям особистих інтересів [39];

по-четверте, в українських реаліях часто відбувається підміна поняття патріотизму на націоналізм, який російською імперською ідеологією традиційно трактується тільки в негативному ключі. (Взаємозв'язок між патріотизмом і націоналізмом, безперечно, існує, що буде розглянуто в наступному параграфі).

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що в наш час патріотизм розглядають передусім як соціокультурний феномен. У цьому контексті виділяють такі основні його види, як «територіальний», «соціальний» і «особистісний» патріотизм, у яких також багато форм вияву та їх поєднань. Патріотизм має чуттєво-емоційну основу, яка реалізується або не реалізується в діях, у практичній площині. Важливим критерієм патріотизму є його дієвість.

Завдання

1. Підготувати повідомлення і міні-презентацію (до 3 хв.) про сучасного героя (учасника Майдану, воїна АТО, волонтера, активного громадянина тощо). Охарактеризувати суть його патріотичного вчинку.
2. Написати, які форми особистісного патріотизму можуть доповнювати одна одну, а які є взаємовиключними. Пояснити.

Дискусії

1. Шанування державних символів України. Проблема української мови та пропозиції щодо її розв'язання.
2. Чи існують способи «навернення» громадян до України, байдужих/ворожих до неї?
3. Сумлінне навчання в школі – дієвий вияв патріотизму.

Контрольні запитання

1. Що таке патріотизм у широкому розумінні?
2. Назви найбільш поширені критерії визначення патріотизму. Охарактеризуй їх.
3. Вид патріотизму за територіальною ознакою: його ознаки, форми втілення.
4. Вид патріотизму за ставленням до «своїх-чужих»: його ознаки, форми втілення.
5. Вид патріотизму за психологічною ознакою: його ознаки, форми втілення.
6. Поясни сутність активного і пасивного патріотизму. Наведи приклади. Якими якостями особистості обумовлюється розвиток дієвого патріотизму?
7. Назви причини негативного ставлення до патріотизму.
8. Чому форма загальнонаціонального патріотизму наразі є актуальною в Україні? Яким повинен бути патріот України?
9. Якщо ти вважаєш себе патріотом, то на підставі самоаналізу визнач вид власного патріотизму.

Для самостійного вивчення

1. Гонський В. Людина і нація. Час воїнів / Володимир Гонський. – К. : Основа, 2012. – 264 с.
2. Донцов Д. Патріотизм і характер // Патріотизм / Дмитро Донцов. – Львів, 1936. – С. 48–63.

1.1.2. Український націоналізм як любов до України

Патріотизм як соціокультурний феномен є певною мірою дотичним до націоналізму. Чимало сторінок історії України присвячено саме націоналізмові, під знаменами якого виникали й гуртувались українські просвітницькі рухи, молодіжні патріотичні організації, націоналістичні військові об'єднання, політичні партії тощо. Саме під проводом націоналістів протягом усього ХХ століття велася запекла національно-визвольна боротьба за незалежність України проти буржуазної Польщі, нацистської Німеччини, більшовицької Росії. Саме українські націоналісти формували перші добровольчі батальйони, які стали на захист України навесні 2014 року.

Націоналізм має прямий стосунок як до патріотизму, так і до національної свідомості. Якщо *патріотизм* існував з незапам'ятних часів людського співжиття (тобто є явищем дуже давнім, хоча й відомим під іншими назвами, як то: «любов до рідного краю», «вірність власному народові/спільноті», «вірність віруванням і традиціям»), а *національна свідомість* є живим відчуттям, гордістю спільноти з того, що відрізняє її від інших сукупностей людей (тобто становить відчуття культурної ідентичності), то *націоналізм* – це прагнення зберегти або посилити культурну чи національну ідентичність у часи, коли ця ідентичність опиняється під загрозою, це реакція на небезпеку, що загрожує своїй країні, своєму народові. Своєю суттю націоналізм – своєрідний імунітет проти геноциду своєї етнічної спільноти, власного народу [37].

На думку Г. Кона, націоналізм – це передусім «*ідея*, яка наповнює людський мозок і серце новими думками і новими почуттями та спонукає людей утілювати свої переконання в організованій діяльності», це стан свідомості у груповій психології, який відповідає певній політичній реальності [24, с. 479]. В академічному контексті націоналізм найчастіше визначають як *ідеологію*, принциповою тезою якої є цінність нації – найвищої форми суспільної єдності – та її первинність у державотворчому процесі.

Натомість позиція імперій щодо націоналістичних рухів у колоніях виявлялася в завжди упередженому, щоб не сказати, ворожому ставленні до «націоналізмів» народів, які входили до їх складу. І

це зрозуміло, бо метою імперій, наддержавних, глобалістських утворень, є асиміляція етносів у щось однорідне, слухняне, відповідно – кероване. (Згадаймо, наприклад, «римлян» з підкорених Римом територій, «радянський народ» тощо). Саме тому «націоналізм» у широкому вжитку часто-густо має негативне, імперське забарвлення, що, відповідно, викликає неправильне його розуміння з боку пересічних людей.

Не дивно, що цей соціокультурний феномен дістав відображення в працях багатьох мислителів – від Й. Фіхте до Е. Геллнера, а також те, що проблемі націоналізму присвячено чимало академічних напрацювань, які вже стали класикою.

Якщо патріотизм як любов до рідного краю, вірність своїй спільноті існував з давніх-давен, то націоналізм виник в епоху зародження капіталізму (XVII – XVIII століття). Причиною стало об'єднання народів у нації на підставі виникнення національної свідомості: наприклад, як побожних людей у ході Англійської революції XVII ст.; як спраглих до оновлення держави громадян під час Французької революції XVIII ст. тощо.

Багато теоретиків погоджуються з думкою Г. Кона про існування двох основних видів націоналізму: західного і східного. Так, у Західному світі, зокрема в Англії та Франції, Нідерландах та Швейцарії, у Сполучених Штатах та британських домініонах, піднесення націоналізму було переважно *політичною подією*; йому передувало формування майбутньої національної держави або, як у випадку Сполучених Штатів, ці два процеси збігалися в часі. Поза межами Західного світу, у Центральній (насамперед Німеччина) і Східній Європі та в Азії націоналізм з'явився не тільки пізніше, а й переважно на більш відсталій стадії суспільно-політичного розвитку: кордони наявної держави та нації, яка народжувалася, збігалися рідко; націоналізм там формувався в протесті проти наявного державного утворення та в конфлікті з ним – не для того щоб трансформувати його в державу всього народу, а щоб заново окреслити політичні кордони відповідно до етнографічних вимог. Цей націоналізм знайшов свій вияв передусім у *сфері культури* [24, с. 481].

Такий філософський поділ на більш *«раціональний»* і більш *«органічний»* варіанти націоналістичної ідеології зостається й нині слушним і корисним. Він, власне, перегукується із «західною» (гро-

мадянсько-територіальною) і «східною» (етнічно-генеалогічною) моделями нації [48].

Ідею про два типи націоналізму – *політичний* як більш раціональний і *культурний* як більш емоційний – розвивали також Дж. Гатчинсон, Дж. Пламенац та ін. За своєю метою політичний націоналізм є модерністським і прагне побудувати таку представницьку державу для своєї спільноти, щоб ця спільнота на рівних правах брала участь у побудові космополітичної раціоналістичної цивілізації. Метою ж культурного націоналізму є моральне відродження як прагнення заново об'єднати різні аспекти нації – традицію і сучасність, агрокультуру та індустрію, науку і релігію, мобілізуючи при цьому життєві сили нації [8, с. 499-500]. При цьому політичний націоналізм, як правило, розростається з елітарних організацій до масових рухів, а культурний націоналізм за «нормальних» обставин залишається нечисленним рухом. Якщо суспільно-політична програма останнього здобуває підтримку журналістів та її приймає молодша генерація інтелігенції, він може втілитися в розбудові вільної асоціації гуртків вивчення мови, театральних груп, видавництв, відкритих бібліотек, літніх шкіл, хліборобських кооперативів та політичних партій [там само, с. 502].

Яскравим прикладом культурного націоналізму є *український націоналізм*. Його найважливішим осередком стало засноване в Галичині Наукове товариство імені Тараса Шевченка – символу українського відродження. Це Товариство ставило спочатку досить скромні завдання: сприяти відродженню української мови і літератури та здійснювати видавничу діяльність. Але незабаром з елітарного академічного центру воно перетворилося на широке сімейство організацій, діяльність яких набула суспільно-політичної спрямованості. По-перше, воно поставило собі за мету *націоналізацію населення України*, яке перебувало під польським та російським урядуванням, і, по-друге, його *об'єднання в незалежній державі*. Хоча Товариство провадило свою діяльність у Західній Україні, утім значну культурну та фінансову підтримку воно дістало з «підросійської» України.

Видатними постатями українського націоналізму були Михайло Грушевський, Михайло Драгоманов, Іван Франко, які спочатку перетворили Товариство у важливий центр історичних і наукових досліджень, а пізніше – в осередок суспільно-політичного руху, що

був спрямований на відродження українського народу. Незважаючи на те, що цей спільчанський рух за відродження спирався на ентузіазм меншості, пізніше, зіткнувшись із жорстокою протидією з боку Польщі, він почав висувати політичну вимогу – створення українського університету у Львові (1898 р.). Головною заслугою руху стало створення ним націоналістичної еліти, що утворила опозицію до наявних політичних структур Габсбурзької та Російської імперій, а пізніше змогла перебрати до своїх рук владу й проголосити Українську Народну Республіку (УНР) у 1918 р.

Повною мірою український націоналізм сформувався у 20–30-х роках ХХ ст. як реакція на тотальну колонізацію й умиротворення українського населення Польщею в Галичині. Існує думка, що виникнення українського націоналізму – це суто заслуга Західної України. Однак усупереч цим хибним уявленням багато провідних ідеологів українського націоналізму та його визначних діячів народилися і творили саме на Великій Україні. Так, Микола Міхновський народився на Київщині, Юрій Липа – з Одеси, Дмитро Донцов – з Мелітополя, Євген Онацький – із Сумщини, Роман Бжеський – з Чернігівщини, Юрій Бойко – з Миколаєва, Дмитро Андрієвський – з Полтавщини, Микола Сциборський та Олег Ольжич – із Житомирщини, Євген Маланюк – з Таврії, Павло Штепа – з Кубані... [1, с. 93]. Отже, за межами Галичини український націоналізм розвивався як спротив більшовицькій ідеології, імперській системі у форматі СРСР.

Дослідження історії українського націоналізму показують, що найбільш точним визначенням саме українського націоналізму (і в психологічному контексті зокрема) є влучне формулювання Степана Ленкавського: «Націоналізм – це *мислення і діяння* в інтересах своєї нації» [31, с. 49; 37, с. 299]. Така артикуляція на взаємодії емоційно-когнітивної і поведінкової активності в інтересах нації, поперше, доводить спорідненість українського націоналізму й актуального нині патріотизму в Україні, а по-друге, перегукується з вимогами до розвитку в молоді саме «розумного» і дієвого патріотизму.

Важливою особливістю українського націоналізму, на думку Миколи Міхновського, є його суто оборонний, захисний характер, спрямованість на самозбереження українців [1, с. 31], на відміну від російського шовінізму або німецького нацизму. Український націо-

налізм ніколи не поділяв антисемітизму, расизму, натомість ще в 40-х роках минулого століття проголосив і послідовно втілює ідею «Свободу всім поневоленим народам!». Він цілком підпадає під визначення «захисного», сутність якого влучно розкрила американська дослідниця Ева Томпсон: «...Необхідно розмежовувати захисний націоналізм, основою якого є захист національної ідентичності, та агресивний націоналізм, спрямований на експорт власної національної ідентичності та завоювання земель, на яких живуть Інші» [53, с. 19].

А проте академічне трактування націоналізму не відображає повною мірою особливості сучасного українського націоналізму. До українського націоналізму і сучасних його форм зокрема традиційно зберігається упереджене ставлення. Це зумовлено як розмаїтістю чинних націоналістично-патріотичних структур (об'єднання орденського типу, партії, військово-патріотичні угруповання/добровольчі батальйони, рухи), так і різним розумінням ними висунутої ще у ХХ ст. національної ідеї як створення Української Самостійної Соборної Держави (наприклад, яким має бути її політичний устрій: демократичним, частково або повністю автократичним), а також розбіжностями в поглядах на форми національно-визвольної боротьби за незалежність, відбудову Української держави (радикальні, більш помірковані тощо). Так, український громадсько-політичний діяч, екс-лідер організації «Правий сектор» Дмитро Ярош сповідує ідеологію українського націоналізму в інтерпретації Степана Бандери і зовсім не приймає певних ідей, що їх обстоює, наприклад, ВО «Свобода». Згадуючи про участь людей неукраїнського походження в боротьбі з режимом Януковича, у воєнних діях на Сході, він відкидає ексклюзивне розуміння української нації та націоналізму, яке обмежується тільки етнічними українцями («Україна – для Українців!»). Натомість Д. Ярош послідовно дотримується позиції Степана Бандери, який шанував, визнавав та любив і євреїв, і росіян, і поляків, і німців, якщо вони любили і визнавали ідею незалежності України. І водночас непримиримо, жорстко протистояв і українцям, і полякам, і німцям, якщо вони не визнавали її незалежності. Тому багато сучасних націоналістів вважають, що ставитися до «неукраїнців», «інших» етносів слід з огляду на їхню позицію щодо України, української визвольної боротьби. Тобто бути готовими приймати всіх тих, хто ціл-

ком підтримує українську національну ідею, спиратися на «здоровий позитивний націоналізм», що здатен згуртувати політичну націю [29].

Український націоналізм як ідеологія, світогляд, суспільно-політичний рух не є «перейденою сторінкою в історії» [1, с. 93]. Він спрямований на здобуття і розвиток саме національної держави за прикладом Японії, Саудівської Аравії, Польщі [там само, с. 99]. Український націоналізм як динамічний соціокультурний феномен, що органічно виріс з української традиції, української духовності, українських мрій і в українських обставинах, розвивається й далі і набуває нових ознак [29].

Підсумком розгляду теми націоналізму може стати розлога відповідь на закономірне запитання: чим націоналізм відрізняється від патріотизму і що між ними спільного? Отже:

Спільне:

Націоналізм у своїй основі проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність і роботу на благо власного народу, плекання національної самосвідомості для практичного захисту умов життя нації, території її проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. Як бачимо, націоналістичні почуття є спорідненими з патріотичними.

Два типи націоналізму – громадянсько-територіальний і етнічно-генеалогічний (за Е. Смітом) – збігаються з «територіальним» і «соціальним» видами патріотизму за головними позиціями: а) розбудови незалежної, сильної України та б) збереження її етнічної культури: мови, традицій, історії.

Будь-який націоналізм починається з патріотизму, бо не можна ревно зберігати і пропагувати українські культурні цінності і традиції, докладати практичних зусиль для виборювання незалежності і розбудови своєї держави, самовіддано захищати її свободу і цілісність від агресора, не будучи патріотом. Звідси випливає, що патріотизм особистості є обов'язковою передумовою націоналістичної свідомості людини. І якщо далеко не кожен патріот стає націоналістом, то кожен націоналіст обов'язково є палким патріотом своєї Батьківщини. Готовність до звитяг, самопожертви заради Батьківщини притаманна як націоналізму, так і мілітарному патріотизму.

Не будучи націоналістами, патріоти часто є прихильниками націоцентричного світогляду, як щодо деяких позицій/засобів боротьби, так і в цілому; націоналістам також завжди легше порозумітися з патріотами, ніж з індивідуальними громадянами. Любов до Батьківщини й готовність діяти для її блага об'єднують ці дві умовні групи громадян, що передбачає оптимальну комунікацію та уможливило реалізацію спільних дій. Дієвість як ефективна функція властива обома явищами: меншою мірою – сучасному конструктивному патріотизму і набагато більшою – націоналізму. Крім того, спорідненість обох явищ опосередковано виявляється в тому, що наразі в багатьох країнах світу поняття «націоналізм» замінює поняття «патріотизм» і замість «патріотичного виховання» в школах (наприклад, у Німеччині) практикується «національне виховання».

Відмінне:

По-перше, націоналізм як ідеологія, світогляд, суспільно-політичний рух є значно вужчим соціокультурним явищем, ніж патріотизм. Однак на практиці він найчастіше виявляється більш дієвим за патріотизм явищем у цілому. Саме активність націоналізму – від практичних діянь до високого чину як відмови від пріоритетів особистого життя, готовності до самопожертви заради ідеї нації – є його суттю, на відміну від пріоритету емоцій, почуттів, ставлень, міркувань щодо Батьківщини в патріотизмі.

По-друге, націоналізмові, як уже зазначалося, властива ідея (*idee force* – основна ідея, стрижень міркувань і зародкової дії), а відповідно ідеологія, яка передбачає сповідування чітких принципів, дотримання певних правил, дисципліни, одностайність у способах/засобах дій (в ідеалі), фіксацію соціальних ролей у групі, особливо орденського типу, дотримання певного способу життя тощо. Тобто націоналізм передбачає наявність ідеологічної структури/організації як спільноти однодумців за багатьма позиціями і високу мотивацію до здійснення поставленої мети в досягненні ідеї в практичній площині, високий ступінь самоорганізації і взаємопідтримки.

У «патріотизмі» – не так. Кожен окремо взятий патріот може сповідувати будь-який світогляд, віру, спосіб життя, належати до різних партій тощо і при цьому любити Батьківщину, діяти в її інтересах у будь-який, зручний для себе, спосіб. Тобто, на перший по-

гляд (а воно так і є), патріотизмові властиві більш індивідуальні вирази як почуттів, переконань, способів дій, так і необтяженість конкретним/звуженим світосприйняттям, свобода дій загалом.

Однак у кожному із зазначених соціокультурних явищ є свої переваги і недоліки: індивідуальна свобода дій патріотів поступається організованим діям націоналістів, проте жорстке дотримання фіксованих правил не дає можливості останнім для вільного, повного самовираження особистості; конкретна ідеологія завжди звужує світогляд особистості в цілому, але допомагає ефективно гуртуватися навколо ідеї, мати свідомий смисл життя і розкіш спілкування з одноподумцями.

Отже, сучасний український націоналізм можна визначити як специфічну форму патріотизму – патріотизму, ідейного за змістом, який актуалізується за умови *виникнення небезпеки* культурного, фізичного знищення народу, а також *потреби* в нагальній модернізації держави. Тобто націоналізм, який у політичному аспекті передбачає створення по-справжньому української незалежної, економічно сильної, розвиненої країни з ефективним урядом, а в культурному сенсі спрямований на збереження мови, етнічної культури, традицій, на нашу думку, можна вважати *дієвим патріотизмом вищого татунку*, який своєю суттю є інструментом реалізації національної ідеї в цілому.

Завдання

1. Створити презентацію про провідних ідеологів та провідників українського націоналізму: кінця XIX – початку XX століття; 20–30-х років; 40–50-х років; сучасних. (Робота в групах).

2. Написати есе про відомого українського націоналіста, який найбільше подобається/вражає.

3. Прочитати «Скіфський патріотизм» в історії України за Геродотом; проаналізувати історії Анахарсіса, царя Скіла і з'ясувати сутність патріотизму в скитів, виявити прояви радикального «націоналізму» [47].

Дискусія

1. Громадянин, патріот, націоналіст: твоє розуміння і ставлення.

2. Чи можлива інтеграція демократичних і націоналістичних рухів в Україні?

Контрольні запитання

1. Що таке націоналізм? Основні типи націоналізму та їхні цілі.

2. Поясни суть націоналізму як соціокультурного, політичного феномена.

3. Чим пояснюється упереджене ставлення до українського націоналізму, бандерівців з боку лівих та проросійських сил в Україні?

4. Історичні особливості виникнення українського націоналізму.

5. У чому полягає спільність націоналізму і патріотизму?

6. У чому полягає відмінність націоналізму і патріотизму?

7. Чому патріотизм українців часто ототожнюється з націоналізмом?

8. Чи може український націоналіст не бути патріотом? Поясни.

9. Яка форма особистісного патріотизму найбільше відповідає особистості націоналіста?

Для самостійного вивчення

1. Короткий ідеологічно-виховний курс для активістів і бійців «Правого сектора» ДУК ГО «Національна революція». – Сколе : Москаль Б. В., 2015. – 124 с.

2. Український націоналізм: Антологія. – Т. 1. – Вид. друге / упоряд. В. Рог. – К. : Стебляк О. М., 2014. – 384 с.

3. *Ярош Д. А.* Нація і революція / Дмитро Ярош ; відп. за вип. В. Москаль ; ВІПР «Правий сектор», ВО «Тризуб» імені Степана Бандери ; Наук.-ідеол. центр ім. Дмитра Донцова. – 2-ге вид., допов. – Львів : ЛА «Піраміда», 2015. – 185 с.

4. *Ярош Д.* Українська революція: ХХІ століття : нарис / Дмитро Ярош. – 2009.

1.1.3. Суть феномена патріотизму в мікро-, мезо- і макровимірах

Розгляньмо, яку функцію виконує патріотизм, коли йдеться, по-перше, про саму людину, по-друге, про суспільство, націю і, по-третє, про все людство.

Патріотизм і людина. Як зазначалося вище, патріотизм є багатовимірною, багатокомпонентною цілісною системою. У психологічному аспекті це система якостей особистості, яка об'єднує: 1) емоційно-почуттєву, 2) когнітивну, 3) діяльнісно-поведінкову сфери. У процесі становлення людини як особистості патріотизм наповнює її свідомість додатковою системою *позитивних*: а) емоцій і почуттів, б) мотивів, в) потреб, г) інтересів, ґ) прагнень, д) настановлень, е) стимулів, є) ціннісних орієнтирів, ж) ідеалів, які у своїй взаємодії визначають, формують і розвивають увесь спектр її індивідуальних якостей [11, с. 165]. Український психолог Мирослав Боришевський стверджував, що вищезазначені механізми – мотиви, інтереси, стимули та ін. – можуть активно функціонувати за наявності у свідомості та підсвідомості людини інтегративного і стимулюючого начала або чинників, у ролі яких виступає певна життєво важлива ідея. А якщо така ідея сповнена соціально позитивного змісту, має морально цінне навантаження, то вона спричинює розвивальний ефект, а також може конструктивно впливати на систему особистості загалом.

Таким чином, у формуванні особистості патріотизм виконує такі **функції**:

- 1) ідентифікаційну,
- 2) цілетворчу,
- 3) мотиваційну,
- 4) розвивальну,
- 5) творчу/продуктивну.

Патріотизм і суспільство, держава. Патріотизм, національна ідея – це той покликання, який в усі часи, у найрізноманітніших ситуаціях шиковав і вів народи вперед, давав надію, формовав змісти, вказував шлях і мету. Найуспішніші нації світу – японська, амери-

канська – досягли свого прогресу, коли встановили для себе баланс-регулятор між 1) юридично-правовими нормами *захисту прав людини перед державою* і 2) морально-етичними, світоглядними, ідеологічними нормами *пріоритету інтересів спільноти, нації перед особистими*. «Це співвідношення пронизує різні аспекти суспільних устроїв та індивідуального життя людини і є прийнятним для будь-якої цивілізованої нації, бо: по-перше, взаємодія вказаних протилежних доктрин є внутрішнім стрижнем, який інтегрує членів суспільства, утримує і зрівноважує стабільність держави, зумовлюючи її процвітання; по-друге, цей динамічний баланс і є одним з механізмів патріотизму як рушійної сили розвитку нації, держави» [там само, с. 166]. Тому в прогресі націй патріотизм виконує такі **функції**: 1) інтегративну, 2) активно-перетворювальну, 3) регулятивну.

Патріотизм і людство. Будь-яка система є життєздатною настільки, наскільки її компоненти здатні підтримувати внутрішній взаємозв'язок між собою. Людство – це гігантська мегасистема, компонентами якої є нації, суспільства, держави, що перебувають у постійній взаємодії, взаємозбагаченні, взаємообміні. Власне, в основі різних взаємодій народів між собою і лежать різноманітні взаємодії їхніх патріотизмів та національних ідей.

У цих взаємодіях патріотизм виконує низку функцій: 1) інтегративну, 2) активно-перетворювальну, 3) регулятивну, але механізми їх реалізації вже інші. Крім того, у прогресі вселюдської спільноти патріотизм 4) *оберегає ідентичності націй*, стоїть на сторожі їхньої унікальності. Тобто патріотизми націй, як обереги і продуценти людського різноманіття, здійснюють визначальні 5) системотворчу і 6) системогенеративну функції, які є наріжним каменем буття людства.

Отже, патріотизм/націоналізм протидіє таким глобалізаційним процесам, як нищення мов, а отже, культур і націй. Він є запобіжним засобом супроти ентропійного розпаду, деградації примітивних, спустошених людей-споживачів, людей-антитворців, позбавлених вищеперелічених рушійних сил розвитку, пасіонарності, усього того, що втілено в патріотизмі [11, с. 168].

Завдання

1. Створити візуальну презентацію функцій патріотизму на рівнях людини, суспільства, цивілізації. (Групова робота).
2. Якщо ти вважаєш себе патріотом, напиши самозвіт про те, які зміни відбулися в тобі у сферах емоцій і почуттів, мотивів, потреб, інтересів, прагнень, настановлень, стимулів, ціннісних орієнтирів, ідеалів, а які ще залишилися без зміни.

Дискусії

1. Патріотизм як приваблива якість особистості. (Застосувати самозвіти Завдання 2).
2. Глобалізація vs патріотизм. Чи можлива конструктивна інтеграція цих процесів?

Контрольні запитання

1. Назви основні якісні складові патріотизму особистості і дай їм характеристику. Наведи приклади.
2. Які функції виконує патріотизм у розвитку особистості?
3. Які функції виконує патріотизм у суспільних процесах?
4. Які функції виконує патріотизм у цивілізаційних процесах?
5. Чому глобалізаційні процеси активізують патріотично-націоналістичні рухи? (На прикладі Європи).

Для самостійного вивчення

Гонський В. Людина і нація. Час воїнів / Володимир Гонський. – К. : Основа, 2012. – 264 с.

1.2. Взаємозв'язок патріотизму і національної ідентичності

Тема національної ідентичності нині є не менш актуальною за тему патріотизму. Найчастіше її згадують у контексті інформаційних впливів в умовах українсько-російської гібридної війни. Саме на зміну і руйнацію національної ідентичності українців як порушення стійкої ідентифікації з нацією і державою спрямовані інформаційні впливи з боку держави-агресора. Зважаючи на те, що ідентичність і патріотизм є феноменами, що впливають один на одного, маємо розглянути поняття ідентичності більш розлого.

1.2.1. Що необхідно знати про національну ідентичність

Ідентичність походить від англійського слова «identity» і вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. Поняття ідентичності було уведено З. Фройдом у рамках психоаналізу, пізніше перенесено Е. Еріксоном у психологію розвитку, відтак поступово воно перейшло до соціогуманітарних наук.

У соціальній психології **ідентичність** – це емоційно-когнітивний процес неусвідомленого ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, об'єктом, а також групою. Ототожнювання свого «Я» з групою – певним «Ми» – здійснюється обов'язково за умови виокремлення невід'ємного елемента в цій системі – «Вони». Групову ідентичність слід розглядати як важливий механізм соціалізації, що виявляється в прийнятті індивідом соціальної ролі при входженні в групу, в усвідомленні ним своєї групової належності, формуванні соціальних настановлень тощо (Ч. Кулі, Дж. Мід).

Під ідентичністю також розуміють *суб'єктивний концепт соціальної ролі*, яка є змінною й ситуаційною і часто переплітається з іншими соціальними ролями. Ідентичність також можна розглядати як структурне утворення, яке має свій зміст, міру стійкості та протидіє впливові ззовні.

Ідентичність завжди є результатом процесу свідомої або несвідомої ідентифікації – формування/соціалізації особистості за певним

зразком, еталоном. *Ідентифікація* (від лат. *identicus* – тотожний) являє собою *процес ототожнення* себе з іншим індивідом або групою (уподібнення до них), основою якого є певний *емоційний зв'язок* з ототожнюваним об'єктом. Оскільки людина, як правило, має численні соціальні зв'язки і тому ідентифікує себе в різних сферах, відносячи себе водночас до різних значущих груп, ідентичність стає багатогранною (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Види і різновиди ідентичності

Ідентичність, як результат ототожнення, за модальностями буває: психофізіологічною, особистою/індивідуальною і соціальною.

Якщо *психофізіологічна* ідентичність означає єдність і спадкоємність фізіологічних і психічних процесів та властивостей організму, завдяки яким він відрізняє свої клітини від чужих, що наочно проявляється в імунології, то *особиста* ідентичність (чи самоідентичність – self-identity) являє собою єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих настановлень та цінностей особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності.

Соціальна ідентичність – це переживання та усвідомлення своєї належності до тих чи інших соціальних груп і спільнот. Ідентифікація з певними соціальними спільнотами перетворює людину з біологічної особини в соціального індивіда й особистість, дає їй змогу оцінювати свої соціальні зв'язки і належність з погляду «Ми» і «Вони». Одним з видів соціальної ідентичності є *національна ідентичність*, пов'язана з належністю індивіда до певної нації. Незважаючи на те, що поняття «нація» багатозначне, найчастіше за ним стоїть розуміння *етнічної* або *політичної* спільноти [12; 13].

Колективна (групова) національна ідентичність завжди формується на основі усвідомлення своєї окремішності, відмінності від інших народів, націй. Національна ідентичність має два вияви – первинну і вторинну ідентичності.

Первинна національна ідентичність має природний характер: її найчастіше визначають як неусвідомлювану, природну – таку, що передається органічно/генетично через родинне виховання, культуру, традиційні цінності, мову. Пізніше, у процесі подальшої соціалізації дитини в школі, у різноманітних групах, під впливом інтересів, ідей, переконань тощо, первинна національна ідентичність стає усвідомленою. Прикладами такої первинної ідентичності можуть бути етнічна, територіальна ідентичності. (Первинній національній ідентичності, або етноідентичності, відповідає патріотизм у форматі етнопатріотизму, поміркованого або радикального українського націоналізму тощо).

Вторинна національна ідентичність зумовлена необхідністю *перейдентифікації*: осмисленим пошуком нових суб'єктів, груп, об'єктів (ідентитетів) самовизначення. Так, сучасні українські реалії сприяють, деякою мірою, по-перше, послабленню первинних етнокультурних ідентитетів на користь інших, нових – демократичних і громадянських цінностей [22; 28]; по-друге, відкрита агресія Росії проти України, анексія Криму, війна на сході країни змусили багатьох громадян уточнити свою національну ідентичність («жидобандерівці», російськомовні українці, які раніше не замислювалися хто вони, свідомо стали «українцями»), а також на раціональних засадах взагалі прийняти іншу/нову (багато хто з етнічних росіян стали «русскими украинцами»). (Вторинній ідентичності відповідає сучасний український патріотизм, який нині формується і має ознаки громадянського, загальнонаціонального).

Наразі соціально-політичні процеси в українському суспільстві зумовлюють певною мірою нову ситуацію, коли первинна етнічна національна ідентичність, будучи остаточно не сформованою або спотвореною імперськими впливами, за умов динамічних подій у країні поступається за активністю свого творення вторинній ідентичності – інтегрованої громадянській, загальнонаціональній [22].

Повертаючись до *складових національної ідентичності* (рис. 1.2), зазначимо, що *етнічною* ідентичністю вважають спочатку

не усвідомлене, а пізніше – усвідомлене відчуття людиною власної належності до певної етнічної групи, що має свою назву, власну історичну територію, історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, свою мову, традиції, вірування і, що особливо важливо, спільні міфи.

Рис. 1.2. Види національної ідентичності та відповідні види патріотизму

Політична (далі – *громадянська*) ідентичність пов'язана не так з поняттям народу, етносу, як з країною проживання, державою, тобто цей вид самоідентифікації асоціюється передусім з поняттями території, громадянства, спільної економіки, однакових для всіх юридичних прав та обов'язків, і належить до політичних ідентифікаторів, незалежно від етнічного походження. Громадянська ідентичність – це усвідомлення себе як політичної нації, а не лише етнічної групи. Вона об'єднує різні етнічні, конфесійні, політичні ідентичності, не заперечуючи їх, але створює певний надрівень, без якого неможлива консолідація суспільства [12; 13]. Прикладом такої ідентичності є американське, британське суспільства, європейське співтовариство в цілому.

Кожній складовій національної ідентичності більшою або меншою мірою відповідає певний вид патріотизму. Так, етнічну ідентичність зміцнює і захищає від зовнішніх негативних впливів патріотизм у формі націоналізму – етнонаціоналізм. *Етнонаціоналізм* як історичний феномен, форма національного відродження і самови-

значення передбачає, що нація (етнос, титульна нація) є вищою формою етнічної спільності, якій належить виняткове право на володіння державністю, включаючи інститути, ресурси і культурну систему.

Громадянська, політична ідентичність забезпечується **громадянським, державним патріотизмом**, який виник в епоху становлення сучасних держав, заснованих на уявленні про націю і народ як співгромадянство, як сукупність громадян, що мають спільну самосвідомість, загальні елементи культури при збереженні своєї етнічної, релігійної і расової розмаїтості. Ця форма патріотизму стимулює саме громадянську ідентичність людей і спрямована передусім на консолідацію громадянської нації. Сучасні держави утверджують її через офіційну символіку, ідеологічні інституції (освіту, соціальні науки, засоби масової інформації та ін.) задля підтримання загальногромадянської лояльності (любви до Батьківщини, поваги до країни та ін.) і поширення загальнодержавних правових норм та морально-культурних цінностей.

Отже, національна ідентичність і патріотизм особистості є складними соціально-психологічними явищами, які впливають одне на одне. Спочатку людина/дитина любить те, що викликає в неї позитивні емоції (природний патріотизм), а потім усвідомлює це як *своє* і ототожнює себе із цим (ідентичність). Простіше кажучи, якщо патріотизм – це *любов, позитивне ставлення* до Батьківщини, то національна ідентичність – це *уподібнення себе до неї, ототожнення* з нею.

Завдання

1. Напиши невеличке есе про те, чи визначився ти щодо своєї національної ідентичності. Якщо так, то пригадай, які події, люди вплинули на це, що передувало цьому, як це відбулося тощо. Якщо ж твоє самовизначення ще не склалося, то поясни чому, обґрунтуй. *(Робота має бути добровільною, але бажано заохотити молодь так, щоб вона захотіла виконати цю роботу на саморефлексію: це гарний привід для того, щоб замислитися над питаннями власної національної ідентичності/уточнити їх).*
2. Пригадай літературних персонажів, героїв фільмів, які б мали чітко виражену складову національної ідентичності і відповідний тип патріотизму. Опиши у форматі розлогого есе епізод(-и), в якому(-их) це відображено, вислови своє ставлення. *(Наприклад: 1 – х/ф «Нескорений» (Україна): у головного героя чітко виражена усвідомлена етнічна ідентичність і дієвий, радикальний націоналізм, як того вимагали умови; 2 – х/ф «Американський снайпер» (США): головний герой має типову американську громадянську ідентичність і відповідний державний патріотизм, посилений військовою присягою).*

Дискусії

1. Переваги і слабкі місця етнічної та громадянської (політичної) національної ідентичності.
2. Проаналізувати й розпізнати види національної ідентичності і патріотизму в наведених із життя прикладах. Зазначити ймовірні фактори впливу на їх формування. *(Приклад 1: маленька дитина, яка нещодавно навчилася говорити, на запитання «хто ти?» відповідає: «Я – українець(-ка)!». Приклад 2: у громадському транспорті старий чоловік поліз під сидіння, щоб підняти монетку найменшого номіналу і на німе запитання пасажирів пояснив свій вчинок тим, що на копійці «викарбуваний Герб країни(!)», якому, на його думку, не місце на підлозі, під ногами).*

Контрольні запитання

1. Поясни, що таке ідентичність, ідентифікація. Назви основні модальності вияву ідентичності.
2. Що таке соціальна ідентичність? Які ти знаєш її види?
3. Поясни, що таке національна ідентичність, охарактеризуй її складові.
4. Як ти розумієш первинну і вторинну національну ідентичність? Які причини можуть викликати переідентифікацію?
5. Які види патріотизму відповідають етнічній і громадянській ідентифікації?
6. Поясни, яким чином ідентичність і патріотизм впливають одне на одне.

Для самостійного вивчення

1. *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність / Е. Д. Сміт; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
2. *Ренан Е.* Що таке нація? // Націоналізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 3 вид. – К.: Простір, 2010. – («Політичні ідеології»). – С. 253–263.

1.2.2. Криза національної ідентичності та її види в Україні

У сучасних соціумах постає проблема національного самовизначення: «хто я?», «з ким я?», «від кого чи від чого я залежу?». Вона виникає в результаті колізії між уявленнями громадянина про національне та новітніми, універсалістськими цінностями. Унаслідок цього він поставлений перед необхідністю переідентифікації, пошуку нових ідентитетів (образів, зразків, об'єктів для самоотожнення) громадянина. Це явище прийнято називати *кризою національної ідентичності*. Критичного рівня вона сягає в суспільствах, де процеси націєтворення перебувають на початковому етапі, що характерно, власне, й для сучасного українського суспільства. На думку деяких спеціалістів, Україна переживає наразі кризу національної ідентичності, яка періодично то посилюється, то затухає, але нікуди не зникає [28].

Криза національної ідентичності як вимушений процес переідентифікації в сучасних соціумах й українському зокрема є неоднозначним і болісним, що, без перебільшення, становить складну соціально-психологічну проблему національного самовизначення.

Серед найважливіших *причин* кризи національної ідентичності слід назвати насамперед такі:

1) актуалізація глобалізаційних тенденцій у світі, які підривають національну ідентичність, бо формують глобальне співтовариство; тобто під впливом інформаційних потоків, соціальних мереж, кількість яких постійно зростає, у багатьох людей, і особливо в молоді, руйнується стійка ідентичність з нацією і державою. Натомість, як відповідь культурному глобалізму, як реакція на кризу мультикультуралізму, останнім часом спостерігається зростання виявів різноманітних видів націоналізму, навіть у високорозвинених європейських країнах (Німеччина, Франція, Італія та ін.);

2) суперечність між уявленнями особистості про національне – з одного боку, й універсалістськими, глобалістськими цінностями та ідеями космополітизму зокрема, що нав'язуються ззовні, – з другого;

3) складність історичних умов в Україні протягом багатьох століть, що не сприяло успішному націє- і державотворенню, фор-

муванню первинної національної ідентичності (цей процес досі повністю не відбувся на всій території України), постійний руйнівний вплив з боку сусідніх держав (імперської Росії, Польщі);

4) нинішнє перебування українського суспільства в умовах конкуренції різних ідеологій (націоналістичних, демократичних, ліберальних, донедавна – комуністичних та ін.), у протистоянні українського і російського націоналізму, що в цілому не сприяє оптимальному формуванню національної ідентичності, розвитку громадянського суспільства.

Криза національної ідентичності відбувається спочатку на рівні кризи ідентичності окремої особистості і надалі трансформується, поширюється як уточнення/зміна її соціальної ролі(-ей) у соціальну сферу, за певних умов – на рівень частини або й усього суспільства. Так, Майдан Гідності 2013–2014 років і подальший розвиток подій в Україні привели до актуалізації кризи російськомовних українців через уточнення ними своєї належності саме до України, їхнього вибору між російською та українською культурами і мовами зокрема [4]. Інші події на Сході України в ході російсько-української війни, особливо в 2014 р. після Іловайського котла, здачі Дебальцевого в результаті помилок командування та інших об'єктивних причин, що призвело до невиправданих жертв, жахливого полону багатьох сотень військових, відсутності фактичного соціального захисту всіх без обмежень учасників бойових дій, – спровокували численні випадки зміни на гірше або навіть руйнації ідентичності багатьох учасників АТО. Результатом стало розчарування у власних патріотичних вчинках, у людях, суспільстві, владі, ідеях, Україні тощо. Додатковими вагомими чинниками, що значною мірою зумовлювали негативну переідентифікацію, були бойові, психологічні травми, каліцтво комбатантів і, можливо, нестійкі переконання в деяких учасників АТО, брак у них належної ідейності, мотивації.

Значна частина українського населення зі Сходу (так звані переселенці), яке вимушене було покинути рідні домівки, родичів, роботу, іноді втративши все, на новому місці зіткнулася з побутовими, моральними, соціальними труднощами і перешкодами, відсутністю належної підтримки держави. Переідентифікація таких переселенців мала щонайменше три напрями: в одних громадян посилилася ідентичність, ворожа до всього українського і України загалом; у других,

навпаки, зміцнилася проукраїнська ідентичність, а в третіх – їхня регіональна самоідентичність як донеччан розширилась і була спрямована на позитивну трансформацію на користь України – як її громадян [30]. Загалом же *поява спільного зовнішнього ворога* у вигляді сусідньої країни-агресора актуалізувала, значно підсилила національну ідентичність багатьох українців і стимулювала консолідацію нації в цілому [7, с. 6].

Щоб визначити особливості національної ідентичності українського суспільства в умовах її кризи, було проведено спеціальне дослідження. Воно мало виявити, які види національної ідентичності існують у суспільстві і які нові її види утворилися в процесі переідентифікації. Було виокремлено загальний критерій для різних видів національної ідентичності – *здатність людини бути суб'єктом активності*. Саме активність суб'єкта здатна виявити його персональну громадянську позицію щодо особисто сформульованого завдання суспільної значущості [9]. Відповідно показником критерію національної ідентичності стала активність/пасивність суб'єкта в суспільних процесах як його здатність або нездатність до конкретних дій, учинків, комунікацій. Отже, на підставі теоретичного узагальнення було виокремлено ті види національної ідентичності, що нині вже сформувалися в Україні. Це передусім основні і проміжні види національної ідентичності українців. До *основних* видів національної ідентичності належать: субалтерна, фіксована, емерджентна/динамічна; до *проміжних* – «лібералістична», «пострадянська», «нова українська». Розгляньмо їх більш детально.

Субалтерна «ідентичність» – це такий соціальний феномен, який вказує саме на відсутність національної ідентичності в індивіда; його субалтерність є насправді позицією «без національної ідентичності». Субалтерни – це люди без артикульованої суб'єктності, які дистанціюються від політики, не бажають брати участь у житті суспільства, не відчують прихильності до своєї країни, не вважають себе її частиною; вони зазвичай пасивні в соціальному плані, іноді навіть ті, які розмовляють українською мовою [9]. (У просторіччі таких людей називають «ватою»).

Фіксована ідентичність – це усталена ідентичність, яка сприяє фіксації певних соціальних ролей у її носіїв. Фіксована національна ідентичність в Україні представлена вже сформованими етносами, окремими національними меншинами, політичними партіями, громадськими рухами, геополітичними регіональними групами тощо. Фіксованою вона називається тому, що кожна зазначена група має усталені, конкретні погляди на розбудову України, певні плани, правила і засоби досягнення цієї мети. З одного боку, фіксована національна ідентичність є ресурсом для членів своїх соціальних груп, з другого, на думку деяких дослідників, призводить до розмежування, поділу суспільства на окремі «гетто» (за висловом Т. Дзадта), що зрештою унеможлиблює подальшу, оптимальну консолідацію української нації. Разом з тим, на противагу субалтернам, носії фіксованої ідентичності, дотримуючись «системи поглядів» і «правил» своїх «гетто», часто-густо виявляють досить високий рівень активності в суспільстві: (наприклад, політики, громадські діячі, представники національних рухів).

Емерджентна ідентичність – це така національна ідентичність, яка виникає несподівано, раптово, постійно розвивається (англійські синоніми – *developing, emergent, dynamic*). Емерджентна національна ідентичність фіксується, як правило, у періоди кризових ситуацій: соціальних, політичних, геополітичних тощо. Її виникнення супроводжується процесом переідентифікації значних мас населення, що само по собі може привести до формування нової національної ідентичності, і за критерієм громадянської активності зокрема. Їй властива саме динаміка ідентифікаційних процесів (переідентифікацій), структурованих спільними ідеалами, цінностями, створенням нових, гібридних конструктів, таких, наприклад, як *екстрена нація*, що виникла несподівано під час Майдану 2013–2014 років. *Вона вже не є пасивною і ще не стала фіксованою – вона ще остаточно не відбулася, бо перебуває саме в процесі формування.*

Це основні види національної ідентичності: пасивна «субалтерна», стабільна «фіксована» і динамічна «емерджентна».

Тепер розгляньмо проміжні, або перехідні, види національної ідентичності.

Лібералістична ідентичність – лежить на межі між *субалтерною і фіксованою* ідентичностями; визначається як «нейтралітетна», яка на практиці, з одного боку, виказує майже нульову активність, байдужість суб'єктів до суспільства, його змін і тягнє до субалтерної позиції, з другого – робить ставку саме на фіксацію певних правил, вимог [9]. Така ідентичність відповідає різним видам лібералізму: від повної безвідповідальної свободи особистості до жорсткого, агресивного нав'язування своїх світоглядних позицій, схожого за своєю радикальністю з деякими фіксованими групами.

Пострадянська ідентичність – перебуває на межі між *субалтерною* з її пасивною суб'єктністю (наприклад, пацифістська позиція: «лишь бы не было войны», причому будь-якою ціною; ригідна – як повільна зміна уявлень при зміні умов життя: «ведь хорошо жили, зачем надо было всё менять!?)» і *емерджентною* активністю суб'єктів (як спрямування активності на: відтворення радянської імперії в Криму, формування таких нових, неконструктивних національних ідентичностей, як «новороссы», «народ Донбасса», утворення на підґрунті сепаратизму псевдореспублік «ДНР», «ЛНР» або спроба федералізації – «с Украиной, но отдельно». Суб'єкти з пострадянською ідентичністю можуть визнавати патріотичну прихильність до регіону, в якому живуть, утім не відчувати себе громадянами країни, до якої зазначений регіон належить; часто відчують себе «радянськими» людьми, сповідують «радянський» світогляд і спосіб життя (як вони це пам'ятають або, у випадку молодшого покоління, як уявляють «безтурботне» життя за радянських часів; скептично ставляться до України як до держави і насторожено, іноді навіть вороже, до всього українського зокрема; можуть бути досить активними як громадяни, патріоти свого регіону («ополченцы», «защитники Донбасса»). Тобто зазначена ідентичність являє собою неетнічну, колективну, регіональну пострадянську громадську ідентичність, яка, на думку деяких дослідників, більше здатна до інтеграції, глобалістських процесів [30].

Громадянська українська ідентичність – нова, інтегрована ідентичність, що має ознаки динамічної *емерджентної* і *фіксованої* ідентичностей; вона стала результатом вторинної ідентифікації в суспільстві як інтеграції нової динамічної, гібридної, екстреної ідентичності з артикульованою проукраїнською позицією певних фіксова-

них ідейних груп. Носії нової української ідентичності – люди різних національностей, які говорять різними мовами, належать до різних регіонів, партій і рухів, пріоритетом для яких є передусім прихильність до демократичних цінностей, загальнонаціональної ідеї відбудови країни. Інтегративною ознакою цієї ідентичності є громадянська активність, що спрямована на розвиток і зміцнення незалежної України, її захист і тому часто межує з великою жертвовністю. Досить згадати активні дії на Майдані (особливо січневі і тим більше, лютневі події), перших добровольців АТО, волонтерський рух, дух якого охопив усю країну.

Акцентування на «громадянськості» національної ідентичності, що народжується, передбачає розширення і поглиблення розуміння взаємодії «етнічного» і «національного». Так, коли серед свідомих громадян на Майдані, добровольців АТО, військовослужбовців, волонтерів, небайдужих людей до країни в цілому були не лише етнічні україномовні і російськомовні українці, а й представники інших національностей України – євреї, татари, росіяни та інші, їхня громадянськість набула пріоритету: увага з етнічного походження людини перемістилася на її активну громадянську позицію, любов до країни, відданість їй. Саме тому, розуміючи потребу у встановленні легітимної влади у травні 2014 року, більшість людей різного етнічного походження, незважаючи на свої особисті уподобання, свідомо, в один тур обрали президента. Саме тому волонтери і звичайні люди з різних регіонів і різних національностей, не чекаючи активних дій з боку влади, підтримали наших добровольців і вояків на Сході. Саме тому небайдужі громадяни перейнялися потребами вимушених переселенців зі Сходу. І саме тому активні громадяни м. Дніпра стояли у величезних чергах, щоб здати кров для поранених, сподіваючись не лише врятувати життя, а й «породичатися» з героями, незалежно від їхньої національності. Тобто саме «загальнонаціональне», а не «етнічне» виходить на перший план.

Водночас ця нова громадянська ідентичність, що формується, вже є альтернативою глобалізації, бо, перебуваючи в процесі активного політичного, громадянського націєтворення, має виражене етнічне забарвлення у форматі суто українських цінностей. Це громадянський рух за єдину державну українську мову, обов'язкове вживання української мови в громадському просторі, боротьба з російським контентом у медіа, започаткування екранізації творів сучасних

проукраїнських літераторів на спонсорській і державній основі, піднесення сучасної української прози і зростання лав її прихильників, масове відродження традиції вдягання вишиванок на свята і не тільки, вироблення великого асортименту одягу, вжиткових товарів в українському етностилі, започаткування нової традиції саме для Великої України – вивішування прапорів на свята (і не тільки) у вікнах, на балконах житлових будинків, співання гімну тощо. Таким чином, «українськість» стає обов'язковою умовою формування нової громадянської ідентичності.

Варто також звернути увагу на те, що громадянська ідентичність взаємодіє з громадянським патріотизмом, бо активний громадянин, який дбає про свою країну, є свідомим патріотом цієї країни. Спільним для цих громадян стає не так етнічне питання, як «ментальна спільність». Нова *громадянська українська ідентичність* перебуває ще в стані формування (ознаки «емерджентності») та спрямована на розвиток національної ідеї як здобуття справжньої політичної, економічної незалежності країни, розвиток демократії, на ефективну «українізацію України» тощо (в чому вже можна побачити інтенцію на певну «фіксованість» як за певними світоглядними позиціями, так і/або партійними програмами).

Зазначені особливості національної ідентичності дають уявлення про види національної ідентичності в Україні за критерієм *громадянської активності самих суб'єктів*, а також підстави для пошуку способів подолання ідентифікаційної кризи населення задля пришвидшення та оптимізації процесу українського націєтворення [28; 62].

Отже, криза ідентичності кожної окремої особистості призводить до уточнення/артикулювання вже наявних або творення нових ідентичностей і знаходить відображення в суспільних процесах націєтворення. Виходячи з того, що феномен національної ідентичності за своєю природою не є статичним, а таким, що постійно трансформується, модифікується, процес вторинної (третинної і т. д.) переідентифікації громадян, по суті, є не тільки кризою національної ідентичності, а й креативним фактором, який сприяє оновленню суспільства і країни в цілому.

Завдання

1. Групова робота. Проілюструвати види національної ідентичності, поширені в Україні, на прикладах літературних персонажів, героїв фільмів, публічних людей, політиків. Аргументувати свій вибір.

Дискусії

1. Виклики «екстреної нації» як розвиток суспільства.
2. «Пострадянська» регіональна ідентичність vs громадянська українська національна ідентичність.

Контрольні запитання

1. Що таке криза національної ідентичності і в чому вона проявляється?
2. Які причини кризи національної ідентичності загалом і в Україні зокрема?
3. Назви види національної ідентичності в Україні за критерієм громадянської активності на прикладі людей, яких ти знаєш, або ж відомих тобі медіаперсонажів.
4. Охарактеризуй основні види національної ідентичності в Україні.
5. Охарактеризуй проміжні види національної ідентичності в Україні.
6. Визнач сильні і слабкі сторони нової, громадянської, української ідентичності.

Для самостійного вивчення

1. *Герасимов И.* Украина 2014: первая постколониальная революция. Введение в форум [Электронный ресурс] / И. Герасимов. – Режим доступа : <http://net.abimperio.net/node/3351>

2. *Череповська Н. І.* Патріотизм і національна ідентичність молоді в умовах кризи суспільства: медіапсихологічний підхід [Електронний ресурс] / Н. І. Череповська // Особистість в умовах кризових викликів сучасності : матеріали методол. семінару НАПН України (24 березня 2016 р.) / за ред. акад. НАПН України С. Д. Максименка. – К., 2016. – С. 366–374. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704987/>

1.2.3. Психологічні механізми і засоби формування національної ідентичності, громадянськості та сучасного українського патріотизму

Як природний патріотизм, що проявляється в любові до рідного краю, мови, культури, впливає на формування ідентичності людини, зокрема етнічної, так само й різні види національної ідентичності впливають на формування певних видів патріотизму: побутового, регіонального, пострадянського, етнічного, громадянського, державного тощо. Виникнення нової громадянської української ідентичності, яка з'явилася в умовах революційних подій 2013–2014 років і розвивається далі, дає підстави для визначення і формування такого виду патріотизму, як загальнонаціональний, громадянський, з пріоритетом українських цінностей. «Новизна» означеного патріотизму ґрунтується на таких тенденціях формування нової національної ідентичності українського суспільства: 1) *зсув етноцентричної ідеології* в бік інтеграції з громадсько-політичними процесами націєтворення в країні, 2) *зростання активності, дієвості громадян* на благо суспільства, країни, 3) *українізація України* як невідмінна умова піднесення української мови, культури, традицій, історії на належний державний рівень, визнання усього цього і шанування всіма співвітчизниками. Тобто українізацію ми розуміємо як «один з аспектів інтеграції суспільства, почасти мовної, почасти ментальної, головною ознакою якої є не тотальний перехід на українську мову, а посилення прихильності до проукраїнських процесів, зміна ставлення до всього українського – мови, культури, держави, незалежності тощо – на дедалі позитивніше» [4]. Так само простим і геніальним визначенням української національної ідентичності є вислів українського патріота Б. Заклинського: «Українець той, хто причисляє себе до Українців» [18, с. 7].

Усі зазначені трансформації в суспільстві вимагають від людини «уточнення» власної національної ідентичності, спонукають її, так би мовити, до свідомої «ревізії» набутого і, можливо, часткової або повної переідентифікації відповідно до вимог часу. Патріотизм як емоційно-когнітивний, дієвий прояв особистого ставлення до сво-

го народу, держави також має бути «перевіреною» і, якщо є внутрішня потреба, переосмисленою (рис. 1.3).

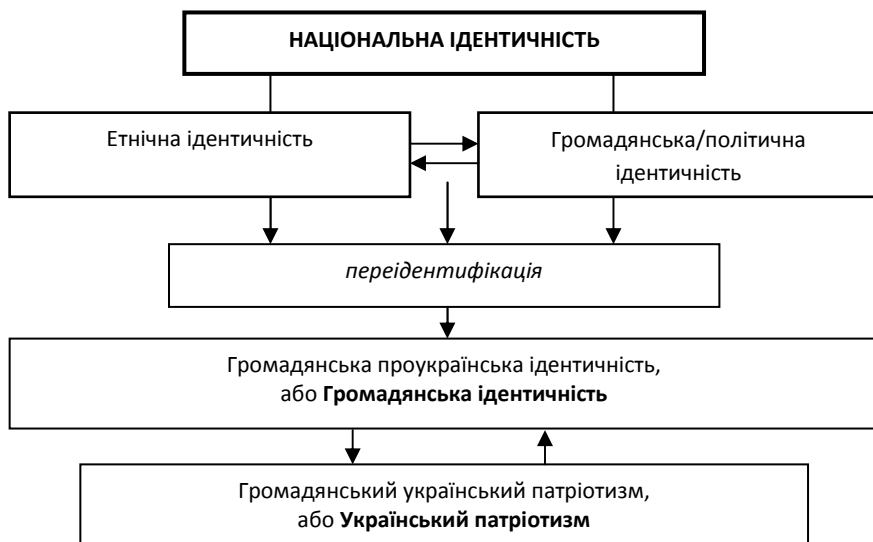

Рис. 1.3. Формування нової ідентичності та нового виду патріотизму

Внутрішні процеси свідомої національної ідентифікації, тим більше переідентифікації, а також уточнення, зміцнення патріотичних інтенцій є особливо значущими для молодого людини, яка вже має самовизначитися, коли йдеться про віковий діапазон від 15-16 до 18-21 років. Мається на увазі не тільки визначення своєї соціальної ролі в суспільстві, своїх патріотичних переконань, а й актуалізація потужної внутрішньої роботи – саморегуляція особистості, спрямована на процес самопізнання і самотворення себе як Громадянина, Патріота, Людини.

Наразі звернімо увагу саме на психологічні механізми, засоби, які забезпечують формування національної ідентичності, громадянськості, виховання патріотизму.

Формування *національної ідентичності* відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Якщо зовнішніми чинниками є соціум, суспільство, суспільні кризи, то внутрішніми – пси-

хологічні *процеси ідентифікації суб'єкта* щодо повного або часткового ототожнення себе з іншим індивідом, групою (уподібнення до них). Власне *ототожнення/уподібнення, як головний механізм* здійснення будь-якої ідентифікації і національної зокрема, забезпечується різноманітними *засобами* на емоційному, когнітивному, регулятивному рівнях.

Основою механізму ототожнення (уподібнення) є емоційний зв'язок суб'єкта з уподобаним ним об'єктом. Ототожнення відбувається за допомогою таких засобів, як, наприклад, 1) *набуття, засвоєння* цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини, особливо батьків, – здійснюється неусвідомлено за умов приязного ставлення до людини, гармонійних стосунків з батьками (емоційна сфера); 2) *копіювання* суб'єктом думок, почуттів, дій іншої людини/групи, яка є моделлю, 3) *наслідування* також передбачає симпатію до об'єкта та уподобання деяких його рис, світоглядних позицій (знову ж таки на підставі емоцій).

Якщо перебіг попередніх процесів найчастіше відбувається на ірраціональному рівні, то 4) *визначення* своєї належності до уподобаного об'єкта, 5) *прирівнювання* до нього, *порівняння, зіставлення* з ним власних рис, якостей, 6) *побудова і відокремлення* своєї національної ідентичності, як правило, здійснюються вже свідомо (актуалізація переважно когнітивної сфери). Процес ототожнення/уподібнення на свідомому рівні обов'язково забезпечується 7) *саморегуляцією* особистості в процесі її ідентифікації, тим більше – конструктивної переідентифікації (вольова регулятивна сфера). Таким чином, механізм ототожнення/уподібнення в процесі національної ідентифікації особистості реалізується за допомогою різноманітних засобів емоційної, когнітивної, а також регулятивної сфер. У результаті цього суб'єкт засвоює властивості, якості, атрибути іншої людини, групи і перетворює себе – цілком або частково – за обраним зразком, образом, еталоном, моделлю (ідентитетом).

Надважливою властивістю нової української національної ідентичності є її **громадянськість**. Що ми маємо на увазі, коли говоримо про громадянськість? Громадянськість у нашому контексті – це передусім *конструктивна активність суб'єктів*, спрямована на покращення, перебудову суспільства, країни, а також *їхня відповідальність* за свої дії, вчинки. Саме цим громадянськість відрізняється від

звичайного громадянства як формальної належності до держави, що документально посвідчує паспорт громадянина України, набуття ним прав та обов'язків, прописаних у Конституції, тощо. Утім, бути тільки законслухняним громадянином сьогодні замало, хоча й цю рису треба виховувати у молоді змалечку. Нині суспільство потребує саме активних, дієвих, креативних громадян, здатних до перетворення, розбудови суспільства і країни, громадянами якої вони є. Досить сучасною і затребуваною для нашого суспільства є ідея, що спочатку слід виховувати *громадянина* держави, а вже потому – хлібороба, робітника, вченого, митця, священика тощо. Метою громадянського виховання має бути озброєння молоді такими звичками, які б допомагали їй свідомо, безпосередньо або опосередковано брати участь у державному житті і своєю діяльністю, крок за кроком, наблизити свою державу до ідеалу правової, культурної, економічно розвиненої [21, с. 31, 84]. Тому активна «громадянськість» громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, вірувань, культурних традицій тощо, становить основу національної ідентичності, яка допомагає суспільству усвідомити себе передусім політичною – *громадянською* – *нацією*.

Зважаючи на те, що на території нашої держави проживає багато етнічних груп, саме утворення громадянської національної ідентичності здатне об'єднати різні етнічні, конфесійні, політичні ідентичності, не заперечуючи їх, а створюючи, так би мовити, «надрівень», без якого неможлива консолідація всього суспільства. На думку спеціалістів, формування національної ідентичності відбувається протягом усіх 25 років незалежності України: спочатку поступово, непомітно, а нині – більш рішуче, активно [12].

Формування громадянськості здійснюється в процесі соціалізації як *трансляція знань, навчання певних правил і норм поведінки*, що передаються від дорослого до дитини, а також як *виховання небайдужості, ініціативності, дієвості* у дітей і молоді. Психологічним механізмом навчання є розуміння й усвідомлення елементарних правил поведінки, оптимального співіснування і комунікації з іншими людьми, конституційної, правової грамотності, правил дорожнього руху тощо, спрямованість особистості на громадянську активність. Засобами такого навчання мають стати засвоєння інформації, спроможність виконувати суспільно значущі норми і правила та зда-

тність до вияву ініціативності щодо збереження і примноження суспільно значущих цінностей.

Як уже неодноразово зазначалося, **патріотизм** – це комплекс почуттів любові, шанобливого ставлення, системи цінностей і смислів, мотивації до конструктивних дій і вчинків та їх реалізації, спрямованих на благо рідної землі, свого народу, його мови, культури, історії, – усе те, що вміщує поняття Батьківщини. Тобто патріотизм особистості має емоційну, когнітивну та поведінкову складові з пріоритетом першої. Тому процес становлення патріотизму суб'єкта пов'язаний із цілеспрямованим *вихованням*, а психологічним механізмом виховання патріотизму завжди є *активізація* емоційно-когнітивної сфери особистості через вплив образу і Слова патріотичного змісту, а також *мотивація до реалізації* своїх патріотичних переконань. Психологічними засобами здійснення є *сприймання* (як засвоєння) образної, вербальної і вербалізованої інформації та *готовність* особистості до дії або її *вчинення* (табл.).

Отже, хоч наразі й існує багато визначень патріотизму, сутність якого тлумачиться за різними критеріями, що свідчить про багатогранність і багатозначність цього явища, системотворчим елементом будь-якої дефініції патріотизму завжди є любов до свого краю, відданість своїй спільноті, любов до своєї культури і вірність традиціям. Утім, перед тим як свідомо любити *своє*, діяти для покращення *свого*, людина має самовизначитися: що є «своїм», заради чого можна піти на жертву, а що – «не своїм», «чужим»? Тобто особистість має усвідомити й ідентифікувати себе з певною територією, етносом, нацією, соціокультурними об'єктами і мовою зокрема. Проте щоб усвідомлення таких важливих речей було ефективним, дієвим, конче потрібна громадянська активність самого суб'єкта.

Результатом взаємовпливу патріотизму, національної ідентичності та громадянської активності особистості мають стати **конструктивний український патріотизм** і **активна громадянська ідентичність** – важливі надбання нового українця.

Психологічні механізми і засоби формування національної ідентичності, громадянськості та українського патріотизму особистості

Психологічний феномен особистості	Процес становлення феномена	Психологічний механізм	Психологічні засоби
Національна ідентичність	Ідентифікація / переідентифікація	Ототожнення / уподібнення	Засвоєння, набуття; копіювання; наслідування; прирівнювання, зіставлення; побудова, виокремлення своєї ідентичності; саморегуляція
Громадянськість	Соціалізація як трансляція знань, навчання правил; виховання суспільних цінностей	Розуміння й усвідомлення інформації, спрямованість на активність	Засвоєння знань і активізація здатності до виконання правил (законоступність); вияв ініціативності
Патріотизм	Цілеспрямоване виховання любові, вірності, відданості своєму народові, Україні	Активізація емоційно-когнітивної сфери і мотивація на результат	Сприймання образу і Слова патріотичного змісту/направленості; готовність до Дії, Чину

Завдання

1. Напиши есе на тему: «Чи потрібно усвідомлювати свою національну ідентичність, виховувати в собі патріотизм?». (*Вербалізовані рефлексії можуть стати підготовкою до дискусії*).

2. Пошукай інформацію в інтернеті про політику українізації з боку влади колишнього СРСР (мета, засоби, результат). Зроби власні висновки і запиши їх у формі есе. (*Опрацювання інформації і зроблені висновки можуть стати підмогою в підготовці до дискусії*).

Дискусії

1. Суперечливість феномена «українізація України». (Мета і кінцевий результат українізації 20–30-х років ХХ століття. Вимога сучасності у здійсненні українізації та очікуваний результат для суспільства).

2. Чи потрібно усвідомлювати свою національну ідентичність, виховувати в собі патріотизм?

Контрольні запитання

1. Дай характеристику феноменів «національна ідентичність», «громадянськість», «патріотизм».

2. Що спільного між явищами «національна ідентичність», «громадянськість», «патріотизм»?

3. Чим відрізняються між собою «національна ідентичність», «громадянськість», «патріотизм»?

4. Назви процеси і механізми, які забезпечують становлення національної ідентичності, громадянськості, патріотизму особистості.

5. У чому полягає новизна нової громадянської ідентичності? Суть її «українськості».

6. У чому суть нового українського патріотизму?

7. Чи потрібна «українізація України»? Поясни чому і в який спосіб вона має відбутися.

Для самостійного вивчення

1. *Васютинський В.* Українські російськомовні патріоти. – [Електронний ресурс] / Вадим Васютинський. – Режим доступу : <http://tsn.ua/blogi/themes/psihology/ukrayinski-rosiyskomovni-patrioti-364265.html>

2. *Горностаї П. П.* Гражданское общество Украины: свобода или смерть [Електронний ресурс] / П. П. Горностаї. – Режим доступу : <http://gorn.kiev.ua/publ93.htm>

1.3. Український патріотизм як ресурс особистості в умовах інформаційної війни та нові якості патріота

В умовах спрямованої проти нашої країни гібридної війни, одним з головних елементів якої є, як відомо, війна інформаційна, виховання патріотизму має стати пріоритетним завданням держави, усіх гілок й органів влади, ЗМІ, культури і мистецтва, а особливо освітньої галузі.

1.3.1. Інформаційна війна в Україні

Гібридна війна – це війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх суперечностей та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які зазвичай досягаються звичайною війною. Такі ознаки гібридної війни, як підривні дії, корупцію, енергетичну, економічну, фінансову та безпосередньо інформаційну війну, а також «гарячу» війну з боку Росії, нині можна спостерігати в Україні, а окремі ознаки – навіть уже і в Європі [46]. Одним з головних елементів гібридної війни є війна *інформаційна*, яку іноді називають «психологічною». Термін «інформаційно-психологічна війна» було запозичено з військового словника США. Англійський термін «information and psychological warfare» можна перекласти і як «інформаційне протистояння», і як «інформаційна, психологічна війна» – залежно від контексту.

Інформаційна війна визначається як: 1) вплив на цивільне населення і/або військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації; 2) психологічний вплив на цивільне населення і/або військовослужбовців іншої держави для досягнення політичних або чисто військових цілей; 3) цілеспрямовані дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги шляхом спотворення інформації, інформаційних процесів та завдання шкоди інформаційним системам противника і водночас для захисту власної інформації, власних інформаційних процесів та інформаційних систем.

Метою інформаційної війни є передусім захоплення – не так території, як свідомості людей. Основні *завдання* для реалізації цієї

мети – вплив на систему цінностей людей, зміна їхньої поведінки і способу мислення, позбавлення їх здатності до спротиву. Тобто спочатку здійснюється *вплив* на свідомість, мислення, потому поступово встановлюється *контроль* над суспільством, який у подальшому перетворюється на *керування* цим суспільством. Для реалізації поставлених завдань найкраще підходять ЗМІ і в першу чергу телебачення, яке на відміну від інтернету і соціальних мереж найбільш успішно створює ефект присутності і співучасті [19; 41].

Необхідно розуміти, що інформаційна війна – це реальна війна, яка має багато ознак «класичної» війни: здійснюється інформаційна агресія, проводяться інформаційні битви, існують свої фронти і застосовується своя (дез)інформаційна зброя. У цій війні є наступ і захист, атаки і спротив, інформаційні жертви і терористи, агенти і диверсанти, спецоперації і блокади та багато іншого. Утім, інформаційна війна, на відміну від «класичної», є тотальною і більшою мірою віртуальною, бо здійснюється за допомогою медіа, незважаючи на кордони, встановлені в інформаційному просторі межі.

Інформаційна війна з боку країни-агресора може здійснюватися не тільки проти населення іншої країни – країни-жертви, а й проти власного народу з тією самою метою: впливати, контролювати, керувати. Під впливом маємо розуміти «промивання мізків» (індоктринацію), що полягає в зміні уявлень людей про навколишній світ, їхніх світоглядних позицій, національної ідентичності тощо – за великим рахунком, перетворення їх на стабільне, слухняне і кероване стадо «ідеальних людей». Впливаючи на свідомість людей, інформаційна війна, власне, є боротьбою між різними цивілізаційними системами: це передусім *війна світоглядів, ідеологій*, (наприклад, конфронтація Росії і Заходу). Вона проводиться в інформаційному просторі за допомогою спеціально призначених для цього засобів управління інформаційними ресурсами та інформаційної зброї [19].

Важливою ознакою інформаційної війни є її *інтенсивно емоційний характер* – як найбільш ефективний спосіб пригнітити раціональне мислення тієї аудиторії, на яку спрямована інформаційна атака. Тому візуальні і вербальні образи, які передаються через ЗМІ, відіграють стратегічну роль у мобілізації населення для того чи іншого конкретного політичного завдання. Отож цілком правомірною

є ідея, що суспільна думка – це не те, що люди думають, а те, що люди думають, що вони думають [3].

Оскільки сучасне суспільство вважається інформаційним, а сучасну людину можна сміливо означити як *homo informaticus*, багато представників такого суспільства задіяні у сферах, пов'язаних з виробництвом, обробкою, передаванням, поширенням і споживанням інформації. Тому чим більше людина залучена в інформаційний процес, тим більше в неї шансів підпасти під вплив інформаційної агресії.

Завдяки високому ступеню проникнення інформаційна війна перетворилася на «абсолютну зброю», яка здатна вражати різноманітні цілі, досягати різних результатів. Діапазон впливу такої зброї практично необмежений. Дезінформація дешева, дає всім широкий доступ, проникає через державні та інші кордони, не зустрічає більш-менш серйозних перешкод. Сучасна інформаційна війна досягла незнаного раніше рівня інтенсивності [19]. Так, пропагандистська машина Кремля не тільки виробляє «інформаційно-пропагандистські снаряди», які вражають психіку людини. Вона створила цілу паралельну реальність, у якій живуть, як в окремій країні, наприклад, сотні тисяч жителів Донбасу, і передусім на підконтрольних територіях так званих Д-ЛНР [12], жителі Криму, населення самої Росії. Утім, найбільш серйозним наслідком інформаційної війни, яка ведеться російською владою проти власного народу, є майже незворотна трансформація суспільної свідомості цілої країни.

Основні *методи* інформаційної війни такі:

- маніпулювання інформацією – застосування правдивої інформації таким чином, щоб з неї можна було зробити неправильні висновки;

- дезінформування – навмисне поширення неповної, часткової, викривленої (або тої й іншої разом) інформації: аудиторії подається така інформація, яка вводить її в оману щодо справжнього стану справ та створює викривлену реальність.

- фальсифікація інформації – викривлення фактів, творення «альтернативної реальності»;

- фабрикація – масове створення заздалегідь брехливої інформації [19];

– пропаганда – цілеспрямоване, систематичне поширення людиною/групою ідей або цінностей, доктрини або ідеології, щоб таким чином вплинути на думку людей і їхні дії [44].

Сучасна пропаганда, що посідає особливе місце у методах впливу, – це «мережа» трюків, прийомів, які охоплюють і маніпулювання, і дезінформування, і фальсифікацію тощо і допомагають пропагандистам «імплантувати» у свідомість аудиторії ідеї, які не декларуються явно, а тільки маються на увазі, таким чином впливаючи на її думки і поведінку. Відомий американський дослідник засобів масової інформації Г. Лассуел наголошував, що *не так мета, як метод* відрізняє управління людьми за допомогою пропаганди (наприклад, на відміну від соціального контролю над ними). Пропаганда, як відкритий або прихований *заклик* до чогось, впливає на почуття більше, ніж на розум: прямо або опосередковано грає на всіх людських емоціях – на простих емоціях, таких як страх, на складних – таких як гордість або любов до пригод, на негідних емоціях типу жадібності, або на добрих – таких як співчуття або самоповага, на егоїстичних емоціях типу честолюбства, або на емоціях, спрямованих на інших, – таких, як любов до родини. Усі людські емоції та інстинкти в той чи інший час давали пропагандистам засоби впливу або спробу впливу на поведінку тих, хто слугує для них мішенню.

Пропаганда умовно поділяється на різні види (військова, політична, комерційна, філософська, екологічна, соціальна, побутова та ін.). Крім того, її можна поділити на «білу», «сіру» і «чорну». Отже, 1) *«біла» пропаганда* зазвичай ведеться від імені офіційного джерела або одного з його органів; вона є відкритою, застосовує перевірені дані і не маскує свої цілі; 2) *«сіра» пропаганда* вже не посиляється на певне джерело інформації, застосовує неперевірені дані, прагне ввести людей в оману; 3) *«чорна» пропаганда* завжди приховує своє істинне джерело, базується на неприкритій брехні (наприклад, застосування «фейків») або відверто, агресивно навішує ярлики («хохли», «фашисти»), закликає до певних дій (любити «русский мир», ненавидіти «укропів», «бандерівців», зневажати українське як меншовартісне) тощо [32].

Застосування «сірої» і особливо «чорної» пропаганди в розвинутих країнах заборонено і карається законом. А проте воно є можливим, і до цього вдаються «брудні» ЗМІ у своїх цілях. Виникає за-

кономічне запитання: *«А чому люди взагалі піддаються омані?»*. По-перше, люди загалом не люблять, не хочуть і часто не вміють думати – вони *лінуються думати*. Лінкуватість людини щодо мислення має фізіологічні підстави: мозок – найбільш енерговитратний орган, тому «думати» нелегко. Проте дехто з мислячих представників людства вважає, що найважливіше завдання цивілізації – навчити людину мислити (Т. Едісон). По-друге, люди відчувають *потребу в розумінні світу*, і тому вони хочуть мати таку собі «картину» як пояснення цього світу. Утім, відмовляючись думати і будучи нездатними самотужки вибудовувати власне розуміння світу, вони, за мовчазною згодою, передоручають робити це іншим. Людині зручно, коли хтось за неї пояснить цей світ, прийме за неї основні рішення проблем, візьме на себе відповідальність... Натомість «інші» за допомогою простих, безальтернативних пояснень та за допомогою медіа створюють «світ», зрозумілий навіть 14-річному підлітку. Проте людині невтямки, що «світ», створений «іншими», відповідно і «працює» на інших, на їхню користь [50].

Крім того, з усього спектра доступної інформації людина вибирає і запам'ятовує тільки ту, яка відповідає її очікуванням і вподобанням. Тому можна легко обдурити тільки того, хто сам готовий обманюватися. При «вимкненій свідомості» в суспільстві неминуче розвивається культ брехні та відбувається розмивання моральної межі між брехнею і правдою. Брехня стає і панівним світоглядом, і соціальним методом водночас. Відповідно, найприкрішим є те, що в інформаційній війні програє той, хто говорить саме правду, бо він обмежений тільки нею, а брехун може говорити все що завгодно (Р. Шеклі).

Чи можливо захиститися від впливів інформаційної війни?

Нині міць будь-якої держави визначається не стільки в доларовому еквіваленті або золотому запасові, скільки в здатності захистити свою національну свідомість. На превеликий жаль, в Україні державна інформаційна політика як сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації виявилася недосконалою, особливо щодо створення «загальної системи охорони інформації». Саме тому Україна в інформаційній війні з РФ «програла» і Крим, і Донбас, на-

селення яких не один рік перебувало під проросійським пропагандистським «обстрілом».

На переконання багатьох експертів, щоб захистити населення своєї країни від ворожої інформаційної зброї та обмежити вплив на нього будь-якої ворожої інформації, в українському інформаційному просторі потрібно повсюдно запровадити українську мову: по-перше, українці чітко знатимуть, що *свої* говорять тільки українською; українізація внутрішнього спілкування *зменшить втрати інформації* й ускладнить роботу російських розвідувальних та аналітичних центрів; по-друге, українці генеруватимуть інформацію російською мовою виключно для російського споживача: тому, читаючи будь-який російськомовний текст, вони знатимуть, що *це або інформація на експорт, або ворожа пропаганда* [20].

Однак і саме населення має хоч деякою мірою дбати про себе, не забуваючи про інформаційну, ментальну гігієну та саморозвиток. Загальні рекомендації при цьому такі:

- щоб уникнути негативного впливу інформаційної зброї, краще менше або й зовсім не дивитися телевизор, натомість більше читати (новини, статті, пости);

- намагатися не реагувати на інформаційну ситуацію занадто емоційно, щоб не стати її заручником;

- завжди пам'ятати, що за «картинкою» стоять реальні страждання реальних людей;

- обмежити час на перегляд новин і новинних сайтів, скажімо, до 15-20 хвилин у день – цього цілком достатньо, щоб бути в курсі подій;

- ні в якому разі не жити політикою, а віддавати данину культурі: хоча б раз на тиждень ходити в кіно, відвідувати виставки, брати участь у цікавих заходах тощо;

- дуже корисно й важливо хоча б 15-20 хвилин на день гуляти – прогулянки парком, споглядання природи знімають психоемоційне напруження;

- бажано мати якась хобі (або декілька), долучитися до творчості.

Важливо також знати про таке. Коли людина переглядає новини по телебаченню, вона не встигає «думати», оскільки зображення швидко змінюється, сюжети йдуть один за одним, утворюючи з різ-

них контентів строкату мозаїку. Певним чином підібрана музика, інтонація голосу телеведучого активізують відповідні емоції, почуття глядача, викликаючи в нього відповідний настрій, що, зрозуміло, забезпечує «потрібне» для медіавиробника сприймання інформації.

Стосовно інтернету. Часто людині здається, що інтернет – це співтовариство розумних, мислячих людей. Утім, це ілюзія, бо кожен створює в мережі «свій» інформаційний простір і часто впадає в оману щодо того, ніби в інтернет-спільнотах люди більш розумні, думають «правильно» (так, як і сам користувач). Насправді мережа – це величезна кількість добровільних, власноруч створених, інформаційних гетто, в яких люди перебувають у певній інформаційній ізоляції.

А от перевага інтернету перед телебаченням полягає в тому, що він забезпечує більшу швидкість передавання інформаційного сигналу: будь-яка подія, що сталася у світі, завдяки сучасним технологіям за хвилину вже може бути висвітленою в мережі, чого не можна сказати про телебачення. Утім, поки ця подія не буде представлена саме на телебаченні, вона не вважається легітимною. Крім того, час, затрачений на інтернет, проведений у мережах, особистості контролювати не так просто (коли дивишся телевизор, це робити все ж таки легше).

Сподіваємося, що наведена вище інформація про гібридну, інформаційну війну, її методи впливу та загальні правила інформаційної безпеки стане в пригоді кожному співвітчизнику. Однак для патріотично налаштованої людини тільки володіти цією інформацією було б замало. Адже саме патріот, як найбільш свідомий, активний громадянин своєї країни, так би мовити, найбільш «заповзятий» представник своєї нації, має не лише захищатися, а й орієнтуватися в інформаційному просторі, критично сприймати будь-яку інформацію і – головне – бути здатним чинити опір інформації, спрямованій проти його країни, уміти створювати власний медіаконтент «наступального» характеру, бути активним «вояком» на полях інформаційної війни.

Завдання

1. Відшукай в інтернеті інформацію про інформаційні впливи в давнину (однієї держави на іншу, одного народу на інший, однієї спільноти на іншу). Якими методами вони здійснювалися і чи можна вважати їх інформаційними війнами? Напиши есе у форматі роздумів.

2. Групова робота. На матеріалі новин за останній тиждень/місяць по телебаченню, в інтернеті відшукати різні види інформаційного психологічного впливу (інформаційного маніпулювання, фейків, пропаганди, дезінформації тощо).

Дискусія

1. Інформаційні «захист» vs «атака»: поле битви – Україна.
2. Чи ведеться інформаційна війна з боку української влади проти українців?

Контрольні запитання

1. Визнач поняття гібридної та інформаційної війни.
2. Дай характеристику інформаційної війни.
3. Назви й опиши загальні методи інформаційної війни.
4. Суть пропаганди, її види і загальні формати.
5. Назви причини, чому люди підпадають під інформаційний вплив.
6. Перелічи загальні правила інформаційної безпеки особистості.

Для самостійного вивчення

1. *Илларионов А.* Информационная война [Электронный ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступа : <http://blogs.trust.ua/illarionov/2014/09/28/2252/Informacionnaya-voina/>

2. *Соловей В.* Пропаганда как абсолютное оружие: (Открытая лекция Валерия Соловья) [Электронный ресурс] / Валерий Соловей. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=HxTQifVq8J4>

1.3.2. Патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії

В умовах інформаційної війни брак критичності в сприйманні ворожої пропаганди, маніпуляцій, інформаційної брехні та явна недостатність спротиву цим інформаційним деструктивним впливам з боку наших громадян становлять серйозну соціально-психологічну проблему. Її суть полягає в тому, що для протидії масштабній, професійно підготовленій, цілеспрямованій ворожій інформаційній навалі та ідеологічній індоктринації, що є справжньою атакою на ідентичність українців, у нас досі немає ефективного, дієвого інструментарію, здатного забезпечити належний психологічний опір широкого загалу шкідливій інформації.

Вважаємо, що в умовах постійної інформаційної психологічної загрози, спрямованої проти України, одним із засобів особистого спротиву ворожій інформації є патріотизм особистості [58; 63], який, власне, становить її *психологічний ресурс*. Розгляньмо декілька тез, що дають змогу розгорнути цю думку.

Патріотизм як духовне зростання особистості. Будучи складним явищем, патріотизм має багато вимірів і визначень. Умовно виділимо два виміри – об'єктивну і суб'єктивну реальності. До об'єктивної реальності слід віднести історичний територіальний, соціокультурний види патріотизму та різні форми вияву цього суспільного феномена. У суб'єктивній реальності – психологічній – знаходить відображення патріотизм особистості. Психологічний вимір патріотизму представляє його передусім як психічну реальність, новоутворення у вигляді комплексу почуттів, переконань, системи духовних цінностей і смислів, світоглядних позицій особистості щодо її ставлення до Батьківщини, її історії, культури, мови і традицій, відчуття ідентичності з нацією, готовності до конкретних дій, вчинків для блага нації, держави та ін.

Отже, саме таке психічне новоутворення, як патріотизм особистості, допомагає їй бути не тільки носієм зазначених якостей, конструювати власну життєдіяльність відповідно до переконань, а й пізнавати світ, впливати на нього завдяки своїй практичній діяльності,

бути суб'єктом впливу, надаючи цій діяльності певної – патріотичної – спрямованості.

Патріотизм як імунітет особистості проти інформаційної агресії. Патріотизм суб'єкта є могутнім психологічним ресурсом особистості не тільки у збагаченні її духовної сфери патріотичними переконаннями, відповідною світоглядною позицією, у більш глибокому її єднанні зі своїм етносом, нацією, країною тощо. В умовах інформаційної агресії психологічний ресурс патріотизму полягає у здатності особистості протистояти ворожим інформаційним впливам. Це пояснюється тим, що патріотизм особистості виступає її первинним імунітетом у формі «несприймання», відторгнення відкрито агресивної, відверто брехливої, не сумісної зі світоглядом патріота інформації, спрямованої проти його Батьківщини. Так, патріот здатен уже на почуттєвому рівні, інстинктивно відчувати свідомо спотворену інформацію, спрямовану проти інтересів України, її народу, історії, культури, і саме тому не піддається її впливу.

Отже, патріотичні переконання, світогляд особистості уже самі по собі є певною мірою психологічним захистом проти інформаційних деструктивних впливів з боку медіа. Утім, коли йдеться про більш витончену, із спеціальним наміром викривлену інформацію (маніпуляцію, «сіру» пропаганду), психологічний захист лише на почуттєвому рівні може бути недостатнім.

Патріотизм як набуття нових якостей особистістю. Патріотизм за своєю природою не є статичним явищем, а таким, що постійно трансформується, модифікується. Як гнучке динамічне утворення, патріотизм розвивається згідно з вимогами часу і здатен сприяти набуттю особистістю нових якостей. Новітні умови існування людини в техногенному, інформаційному світі вимагають від неї відповідного, нового стилю взаємодії із цим світом. Ресурс патріота в інформаційній війні значно посилюється, якщо його патріотичні переконання ґрунтуються не лише на моральних почуттях, а й на нових інструментальних якостях – здатності регулювати свою взаємодію з медіапростором, здатності до критичного сприймання інформації, її конструктивного осмислення та оцінювання, креативного переосмислення тощо.

В умовах інформаційної агресії головною метою інструментальних навичок патріотичної молоді є передусім її свідомо протидія деструктивним інформаційно-психологічним впливам медіа. Відповідно спротив деструктивним медіавпливам ґрунтується на розвиненій саморегуляції особистості у її взаємодії з медіа, а саме: на свідомому ставленні до будь-якої інформації в цілому, критичній обробці сприйнятого, на його практичному, креативному застосуванні в різних аспектах життя, а також на конструктивній комунікації з іншими, пошуку однодумців на підставі сприйнятого тощо.

Таким чином, нині для забезпечення оптимальної взаємодії з медіапростором від патріота вимагається набуття нових якостей – знань та умінь, які становлять основу медіаграмотності особистості.

Гіпотезу про патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії, а також про необхідність формування нової інструментальної якості патріота цифрової доби – медіаграмотності – було підтверджено емпіричним дослідженням, проведеним протягом 2014–2016 років. Отримані результати виявили чітку тенденцію взаємозв'язку ресурсності патріотизму молоді із саморегуляцією візуальних переглядів. Так, за показниками свідомого ставлення до інформації, інтелектуальної та комунікативної активності щодо сприйнятого саморегуляція переглядів візуального медіаконтенту в групі патріотично налаштованої молоді виявилася набагато вищою, ніж у групі умовних «не патріотів».

Контрольні запитання

1. Чому патріотизм є психологічним ресурсом особистості?
2. Поясни ресурс патріотизму як джерела духовного зростання людини.
3. Поясни ресурс патріотизму як первинного імунітету проти інформаційної агресії.
4. Поясни ресурс патріотизму як потребу в набутті особистістю нових якостей, необхідних в умовах інформаційної війни.

1.3.3. Медіаграмотність: нові інструментальні якості патріота цифрової доби

Перед тим як розглянути більш детально нові, медіаінформаційні, якості патріота, пригадаємо його традиційні якості, риси характеру. Сучасні дослідники виокремлюють такі актуальні якості патріота, як розуміння і поділяння національної ідеї; сприяння своєю професійною діяльністю (навчанням як підготовкою до неї) економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини; глибока пошана до української мови і обов'язкове застосування її в суспільному житті; любов, захист і відстоювання української мови – коду нації, а також традицій, звичаїв за безумовної поваги до мов, традицій, звичаїв інших націй, а також різних народів, які проживають в Українській державі; гордість за належність до українського народу й обстоювання його інтересів; громадянська активність, що проявляється в конкретних діях; любов до рідної країни і готовність до її захисту; збереження рідної природи і захист довкілля; здоровий спосіб життя і його пропаганда тощо [33].

Також не менш важливою і традиційною якістю українського патріота вважається *сила* його характеру, що передбачає: вірність переконанням, відданість ідеї; здатність не піддаватися розпачеві (так, Пилип Орлик, соратник Івана Мазепи, свою Конституцію написав уже після розгромної для України Полтавської битви); витримку; культ успіху справи і наполегливу працю задля цього; почуття честі і відповідальності; готовність сповнити свій обов'язок; володіння собою та ін. Тому й донині залишається актуальною думка про те, що «хто гартує тіло, той гартує душу, а моральний гарт і характерність – це фундамент сильної нації», бо саме з людей твердого характеру складається нація; саме тому «хто не виховає людини, не виховає народу, не виховає патріотизму» [15, с. 59, 61].

До шерегу вищенаведених рис патріота Степан Ленкавський додає такі: постійну готовність до дії, активність та ініціативність, особисту чесність, дисциплінованість і точність, відважність, рішучість, витривалість, сповідування здорового способу життя, плекання власного фізичного здоров'я тощо. Написані у Львівській тюрмі Зеноном Коссаком правила життя українського націоналіста також

доповнюють і збагачують риси справжнього патріота. Це: здобуття знань, що допоможуть опанувати світ і життя, піднести Україну; постійне пізнання й удосконалення себе; мужність характеру і вояцька честь; товариськість; відсутність заздрості; повага до родини, жіноцтва як джерела материнства і продовження життя; любов до дітвори та опікування нею як майбутнім нації; сумлінне ставлення до будь-якої праці як такої, що мала б залишитися навечно і стати найкращим свідоцтвом про її виконавця, та багато іншого [27].

У вихованні патріотизму молоді українські мислителі-ідеологи закликали звертати увагу ще й на те, *що саме в цю історичну хвилину є затребуваним у суспільстві, що є важливим на часі в цілому* [15, с. 60]. Спираючись на цю думку, вважаємо, що в умовах гібридної, інформаційної війни, яка ведеться проти нашої країни, крім зазначених традиційних особистісних якостей патріота, вагомого значення набуває нова комплексна якість – медіаграмотність особистості.

Медіаграмотність, як складова медіакультури особистості та медіаінформаційної грамотності зокрема, передбачає вміння людини користуватися інформаційно-комунікаційною технікою; виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів; успішно здобувати необхідні знання; свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа; відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто несправжньої реальності, сконструйованої медіаджерелами; осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують, тощо [26].

В інформаційну добу, коли технології психологічного впливу на свідомість суспільства завдяки медіа перетворюються на поширену практику, медіаграмотність особистості стає новою, надважливою психологічною якістю молоді людини загалом і патріота зокрема. Медіаграмотність, крім суто технічно-практичної площини – уміння користуватися медіапристроями, виражати себе, комунікувати з іншими за допомогою медіазасобів, орієнтуватися в інформаційних потоках і шукати потрібну інформацію, має надважливу складову – саморегуляцію. За належного рівня розвитку цієї складової медіаспоживач спроможний оптимально взаємодіяти з інформаційним простором у цілому і критично, креативно опрацьовувати сприйняте зокрема.

Саморегуляція у психологічному контексті – це свідомий вплив людини на властиві їй психічні явища (процеси, стани, властивості), діяльність, яку вона виконує, особисту поведінку з метою підтримки (збереження) або зміни характеру їх перебігу (функціонування). Тобто *суб'єктом* саморегуляції є сама людина, а в ролі *об'єкта* виступають властиві їй психічні явища, здійснювана діяльність або особиста поведінка. Процеси психічної саморегуляції мають обов'язково свідомий (хоча й не у всіх фазах усвідомлений) і цілеспрямований (активний) характер.

Саморегуляція в медіапсихологічному аспекті передбачає свідомий вплив суб'єкта на актуалізацію вольових зусиль, спрямованих на оптимальну взаємодію саме з медіавізуальною реальністю: 1) на свідоме ставлення до інформації в цілому і візуальної медіапродукції зокрема (усвідомлення мети, планування переглядів, самоконтроль їх тривалості, застосування таких спеціальних технік орієнтації в інформаційному просторі, як загальна фільтрація та селекція інформації, інформаційне самообмеження, тощо); 2) на конструктивне емоційно-когнітивне опрацювання сприйнятого (рефлексія вражень, аналітичне й критичне опрацювання інформації, його аргументоване оцінювання, креативне переосмислення тощо).

Крім того, *саморегуляція в соціально-психологічному контексті* розглядається нами як цілеспрямованість особистості на 3) конструктивну комунікацію з іншими на підставі переглянутого, яка полягатиме не лише в тому, щоб поділитися своїми враженнями, переживаннями і почути у відповідь дещо спільне, підтримку, а й у готовності прийняти іншу думку, а іноді коректно вислухати зовсім протилежну, неприйнятну позицію. Тобто саморегуляція в комунікативній діяльності на підставі сприйнятого медіаконтенту – це активна спрямованість суб'єкта на конструктивний діалог, толерантне ставлення до іншої думки, яка може не відповідати його поглядам.

Отже, саморегуляцію розглядаємо як активний, свідомий вплив особистості на взаємодію з медіапростором, як застосування вольових зусиль, спрямованих на конструктивне опрацювання сприйнятого, як готовність до спілкування з приводу цього сприйнятого.

Саморегуляція має пронизувати всі етапи контакту людини з медіа в цілому і з медіаінформацією зокрема. Так, уже на попередньому етапі загального *ознайомлення з інформацією* в цілому медіаграмотна особистість має мотивувати себе (самотивація) саме до *свідомого ставлення* до будь-якої інформації і підтримувати в собі цю здатність завжди. Ця потреба викликана тим, що ми живемо в такі часи, коли завдяки технологіям виробляється і поширюється дуже багато різноманітної, неоднозначної, навіть шкідливої для психіки інформації. Тим більше свідоме ставлення є актуальним в умовах інформаційної війни. Тому патріот має ставитися до інформації завжди свідомо, розуміти, що далеко не кожний медіатекст є правдивим фактом. Також на цьому етапі свідомий споживач медіа має завжди визначати *мету* перегляду інформації (ознайомлення з нею): «я хочу подивитися теленовини для того, *щоб дізнатися...*», «мені *треба знайти* інформацію для реферату, щоб підготуватися до...», «хочу *відпочити*, переглянувши комедію, бойовик...», «відвідаю сторінку на ФБ *для того, щоб поспілкуватися, дізнатися новини, ...*» тощо. Тобто цілеспрямований перегляд («для чого?» – «для того щоб...») конкретизує, надає певного сенсу взаємодії людини з медіа та убезпечує її від бездумного споживання медіаінформації.

Крім визначення мети споживання медіаінформації, дуже важливо її «*фільтрувати*», тобто обирати для перегляду лише те, що узгоджується з власною системою цінностей, а не сприймати все підряд. Зауважимо, що теза «хто володіє інформацією, той володіє світом», на сьогодні вже застаріла. Нині більш актуальною є інша: «хто фільтрує інформацію, той володіє ситуацією». Зважаючи на різноманітність медіаконтенту, особливо в інтернеті, відповідати за свій вибір має сама людина. Тобто не треба нарікати на те, *що* є в інформаційному просторі загалом, треба самому відповідати за те, *що саме* ти вибрав для перегляду.

Відбір інформації, що вже пройшла «фільтрування» полягає в її подальшій селекції. Це означає визначення пріоритетів у послідовності її сприймання/споживання відповідно до нагальних потреб особистості.

Близьким до фільтрування, відбору інформації є ще одне дуже важливе вміння – *свідоме інформаційне самообмеження*. І це зрозу-

міло, бо людина не може знати всього, та це їй, зрештою, не потрібно – немає сенсу прагнути знати все. Уміння самообмежуватися дасть змогу не перевантажувати свій мозок непотрібною інформацією, заощаджувати час, не розпорошувати свою увагу на будь-що, знати щось одне, але більш досконало, ніж усе потроху і нічого до пуття. Утім, тут кожен має свою міру, бо загальної обізнаності ще ніхто не відміняв.

Іноді попри інформаційне самообмеження, жорстку ціннісно-смыслову «фільтрацію» інформаційного простору людині необхідно переглянути *альтернативну інформацію*, яка може суперечити системі власних моральних, світоглядних переконань. Причиною перегляду альтернативи може бути потреба/необхідність порівняти інформацію, відшукати її першоджерело («щоб знати, звідки ноги ростуть»), ознайомитися з першоджерелом («щоб знати ворога в обличчя») та ін. Головним для патріота у сприйманні альтернативної інформації є приборкання власних емоцій та актуалізація раціонального її опрацювання.

На наступному етапі – *етапі емоційно-когнітивного опрацювання інформації* – для патріота важливі такі вміння та навички.

Передусім це регуляція *довільного переведення уваги*. Ідеться про надання переваги емоційному, асоціативному сприйманню художньої медіапродукції і більш раціональному сприйманню таких медіаформатів, як теленовини, аналітичні програми, політичні ток-шоу, а також альтернативна інформація.

Корисною і навіть необхідною навичкою для патріота має стати звичка *рефлектувати власні емоції, почуття*, розвинена здатність до рефлексії щодо сприйнятого медіаконтенту. Саме розвинена рефлексія допомагає суб'єктові зрозуміти своє ставлення до сприйнятої інформації, впорядкувати свої емоційно-почуттєві реакції, перекодувати їх у раціональну площину (див. § 2.3.1).

Надважливою якістю молодого патріота у його взаємодії з медіапростором є розвинене *критичне мислення*. Критичне мислення являє собою спрямований тип мислення, здатність до розуміння інформації, її аналізу, інтеграції проаналізованого з уже відомим, формулювання обґрунтованих суджень для висновків, аргументованого оцінювання того, що було піддано аналізу. Нині розвинена здат-

ність до критичного мислення є дуже актуальною якістю, тому що дає особистості змогу самостійно робити висновки щодо сприйнятого, незалежно від думок інших людей, експертів тощо. Утім, кінцевою метою розвинутого критичного мислення має бути розвиток уже *критичного стилю мислення* – як усталеної форми критичного мислення. Тобто критичний стиль мислення – це психологічна риса особистості, що формується на підставі звички критично мислити та самомотивації особистості щодо опанування цієї риси [56; 57; 58; 62; 63] (див. § 2.3.2).

Переосмислення сприйнятого, або творче медіасприймання, – ще одна якість, яка передбачає здатність надавати сприйнятому інших, нових, власних смислів: здатність робити не лише самостійний, а й свій, оригінальний, висновок. Переосмислення дає патріоту змогу знайти приховану або розвинути другорядну думку в повідомленні, зіставити сприйняте з чимось іншим, відомим чи маловідомим. Переосмислення стимулює виникнення власних ідей, думок і є не лише креативною, а й, так би мовити, «революційною» когнітивною здатністю.

Наступний етап – *практичний, творчий*. Він передбачає таке практичне вміння, як *здатність чинити конкретний опір інформаційній деструкції*. Ідеться про коментування постів, участь у форумах, поширення альтернативної інформації як заперечення змісту агресивного повідомлення, пошук інформації, яка б підтверджувала або заперечувала переглянуте, тощо.

Творчий аспект практичного етапу, або *медіаторчість*, – це створення власного медіатексту або контрінформації. Маються на увазі тексти (можуть бути оздоблені візуальним рядом або виразною картинкою), спеціально відзняті за темою відеоролики, колажі, мотиватори, демотиватори, «фотожаби», фотожарти тощо. Важливим є те, що саме медіаторчі уміння дають патріоту змогу не лише «оборонятися» від інформаційної агресії, а й бути ініціатором «наступальних» дій, розгортати певні теми, «задавати тон», тобто займати активну позицію на полях інформаційної війни. Це те, чого не вистачає вітчизняним ЗМІ, аби успішно протистояти російській інформаційній навалі (див. § 2.3.3).

Комунікативний етап, як не дивно, також стосується медіа-інформаційної грамотності особистості, бо він передбачає не тільки загальну цілеспрямованість на спілкування, а й спілкування з урахуванням сприйнятого медіатексту (фільму, посту, повідомлення, відео тощо). Головними ознаками оптимального спілкування є: бажання ділитися емоціями, враженнями від побаченого; конструктивне обговорення форми, змісту сприйнятого; пошук однодумців; спрямованість на толерантне спілкування з приводу переглянутого; здатність вислухати іншу думку, протилежну власній. Зрозуміло, що такі важливі вміння і навички не завадять нікому, тим більше патріотів.

Розглянуті нами вище та інші когнітивні, практичні, комунікативні уміння є основою медіаграмотності, ресурсом особистості в її протистоянні деструктивним інформаційним впливам в умовах інформаційної війни.

Отже, інформаційна війна, нав'язана нам країною-агресором, та необхідність протистояти ворожій навалі спонукають усіх українців ставати наразі вищою мірою медіаграмотними. Це дасть нам змогу убезпечитися від шкідливих, руйнівних інформаційно-психологічних впливів. Особливий наголос хотіли б зробити на тому, що саме патріоти як свідомі, активні громадяни своєї країни мають наполегливо оволодівати новими якостями у вигляді інструментальних навичок, які є, власне, невід'ємною складовою медіаграмотності особистості. Саме медіаграмотність здатна посилити ресурс патріота не тільки коли йдеться про його здатність чинити спротив інформаційному тискові, а й про його спроможність реалізовувати «наступальні» дії на віртуальних фронтах інформаційної війни.

Завдання

1. Назви якомога більше традиційних рис і якостей патріотичної особистості. Визнач для себе, які якості патріота найбільше імпонують тобі і чому. Напиши есе.
2. Якими патріотичними якостями ти вже володієш, а які хотів би ще мати? Напиши есе.

Дискусія

1. Роль патріотизму в інформаційну добу.
2. Медіаграмотність – ресурс патріота.

Контрольні запитання

1. Назви традиційні і нові якості патріота. Чому медіаграмотність важлива для патріота?
2. Суть саморегуляції у психологічному, медіапсихологічному, комунікативному аспектах.
3. Назви й опиши вміння та навички підготовчого етапу сприймання інформації. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.
4. Назви й опиши вміння та навички емоційно-когнітивного опрацювання сприйнятого. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.
5. Назви й опиши вміння та навички практичного, креативного етапу. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.
6. Назви й опиши вміння та навички комунікативного етапу. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.

Для самостійного вивчення

1. Короткий ідеологічно-виховний курс для активістів і бійців «Правого сектора» ДУК ГО «Національна революція». – Сколе: Москаль Б. В., 2015. – 124 с.
2. *Заклинський Б.* Що треба знати кожному українцеві? / Богдан Заклинський. – К.: Богуслав-книга, 2015. – 48 с.
3. *Череповська Н. І.* Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення та творчого сприймання: Методичні рекомендації до медіаосвітнього курсу «Медіакультура» для старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів / Н. І. Череповська. – К.: Міленіум, 2014. – 116 с.
4. *Череповська Н. І.* Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ. Візуальна медіакультура / Н. І. Череповська. – К.: Шк. світ, 2010. – 128 с.

РОЗДІЛ 2

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ МЕДІАОСВІТИ

Мета цього розділу – показати тенденції розвитку патріотичного виховання молоді в різні історичні часи, уточнити вікові особливості виховання патріотизму у дітей і молоді, детально розглянути складові патріотизму і принципи патріотичного виховання, а також з'ясувати мету медіаосвіти, її основні завдання, засоби і форми організації розвитку патріотизму.

2.1. Патріотичне виховання дітей і молоді

Нині нагальною потребою суспільства є виховання дітей свідомими, активними його членами. Це одне з найскладніших завдань системи освіти, оскільки громадянськість, почуття патріотизму свідчать про найвищий ступінь духовного розвитку особистості. З історії педагогіки можна бачити, як поступово розвивалась ідея виховання особистості, патріотизму в різні часи.

2.1.1. Дещо з історії виховання патріотизму

Аналіз психолого-педагогічних, історичних джерел засвідчує: ідея патріотизму, яка посідає особливе місце в духовному житті суспільства, перебуває в центрі уваги науковців, державних і політичних діячів Української держави та інших країн.

Патріотизм як соціокультурне, історичне явище в різні часи мало свої особливості, різний соціальний і класовий зміст.

Аналіз наукових джерел свідчить, що формування елементів патріотизму у вигляді таких почуттів людини, як прихильність до рідної землі, мови, традицій, мало місце ще в стародавніх виховних системах Індії, Китаю. Так, Конфуцій у своєму вченні зауважував,

що головним, на його думку, у вихованні патріотизму молоді є знання історичної спадщини, дотримання традицій і звичаїв свого народу, шанування предків та ін.

Питання патріотичного виховання та становлення особистості людини-патріота як суб'єкта, що виявляє любов до своєї родини, народу, держави, висвітлювалося і в працях мислителів античного світу. Характерною ознакою культури Стародавньої Греції було виховання гармонійної людини, розвиненої фізично і розумово. Тут патріотизм трактувався не лише як елемент відданості людини рідній землі, мові, традиції тощо, а і як формування громадянської свідомості, що поєднувала людей у єдине ціле – у певний етнос, народ, для захисту інтересів окремої людини та держави. В епоху ж Римської республіки патріотизм був синонімом слова «слава» і шанувався вище особистої доблесті.

У добу Середньовіччя патріотизм розумівся як служіння королю, феодалу, які уособлювали в собі державу, територію та забезпечували її військовий захист від ворогів. Тому в ті часи актуальним був лише патріотизм у форматі лицарського виховання і ратного подвигу, бо тодішнє виховання мало переважно схоластичний характер і не переймалося проблемами формування гармонійно розвиненої моральної особистості; так само християнська релігія тих часів та громадянська активність й патріотизм людини були несумісними речами.

Доба Відродження продовжила традиції античного грецького світу. Саме в цей час виникає новий раціональний, життєрадісний світогляд, що дістав назву «гуманізм». Представники цієї епохи Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле протиставили середньовіччю систему виховання, яка розвиває людину розумово і фізично, привчає її до самостійного мислення, формує високі моральні якості згідно з гуманістичною мораллю. Вищим проявом розвитку ідей епохи Відродження щодо рефлексії патріотичних почуттів у сфері педагогічної думки стали твори Томаса Мора («Утопія») і Томмазо Кампанелли («Місто Сонця»), у яких змальовано картини держав, де всі жителі цілком інтегровані у сферу суспільного життя, а держава піклується про їх виховання і надає обов'язкову освіту рідною мовою [23].

Характерною ознакою Нового часу стало просвітництво як поширення, і через друковану книгу зокрема, нових знань, ідей. Видатний педагог Ян Амос Коменський заявляв, що знання мають бути доступні для всіх, оскільки тільки навчання і виховання людини роблять її невід'ємною частиною свого народу. Усвідомивши, що знання народів, держав завжди починається з втрати мовної культури народу, педагог здійснював навчання рідною мовою народу, яка, на його погляд, є основою патріотичної свідомості і виховання. Крім вивчення рідної мови, Я. А. Коменський наполягав не тільки на пізнанні загальної історії, а й переважно на скрупйозному вивченні історії свого народу, пізнанні природи своєї батьківщини. Зазначені національно-патріотичні ідеї чеського мислителя набули надзвичайного поширення у світі в період формування націй на тлі розвитку європейської та світової цивілізації загалом.

Уперше поняття «патріотизм» увійшло в широкий ужиток під час Французької революції 1789–1793 років.

У теорію виховання патріотизму великий внесок зробив Жан-Жак Руссо. У своєму педагогічному романі «Еміль, або Про виховання» він стверджував, що людина, ким би вона не була, передусім є громадянином. Тому виховання нових людей – палких патріотів своєї вітчизни, борців за свободу народу – стає головним завданням суспільства.

Швейцарський педагог Йоган Генріх Песталоцці проповідував у своїх працях і вперше використав на практиці метод природовідповідного виховання – прищеплення дітям любові до своєї мови, краю, народу шляхом їх ознайомлення з минулим і сучасним рідного селища.

Німецький педагог Йоган Фрідріх Гербарт вважав, що моральність повинна бути не відомим обмеженням, «а життєвим принципом» [10, с. 171]. Виховання патріотизму як елемента моральності має ґрунтуватися на ідеї внутрішньої свободи, вдосконалення, приязні, добра і справедливості. На думку Й. Ф. Гербарта, людина, вихована на основі цих ідей, ніколи не вступатиме в конфлікт із середовищем і завжди стоятиме на варті чинного державно-політичного ладу в країні.

Як бачимо, патріотизм у контексті виховання починає реалізовуватися саме в *національному вихованні людини*. Термін «націона-

льне виховання» вперше було застосовано під час Французької буржуазної революції, що ознаменувала становлення нового суспільного ладу, розвиток ідей суспільно-патріотичного виховання. Тому в Національний конвент Франції було внесено проект народної освіти («План національного виховання»), який передбачав запровадження загальної обов'язкової народної освіти («озброєння» учнів корисними знаннями і вміннями, виховання патріотизму) [23].

Адольф Дістервег, розвиваючи зазначені ідеї про національне виховання, у посібнику «Керівництво освітою німецьких учителів» зазначав, що педагогіка має вимагати спочатку виховання людини, а потім на основі цього – і виховання громадянина та члена нації. На думку педагога, національне виховання молоді тісно пов'язане з гуманним ставленням до людини, тому А. Дістервег розглядав національне виховання і гуманізм як процеси, що доповнюють один одного. Крилатим став вислів ученого: «Людина – моє ім'я, німець – моє прізвище» [14].

Відомий німецький педагог Георг Кершенштейнер дотримувався дещо іншого дискурсу: на його думку, спочатку необхідно виховувати громадянина держави, а вже потому – хлібороба, робітника, вченого, митця, священика тощо [21].

Наприкінці XIX – на початку XX сторіччя разом із розвитком національних держав у педагогіці розвинених країн виникла низка реформаторських течій, таких як «індивідуальна педагогіка», «соціальна педагогіка», «художнє виховання», «державно-громадське виховання», «моральна педагогіка», «нове виховання», «виховання за Песталоцці, Дістервегом» тощо. Ці педагогічні напрями базувалися на громадянському, тобто національно-патріотичному, вихованні і культивували любов до свого народу, його мови, держави та її інституцій. Широко використовувався термін «виховання громадянина», в основі якого – виховання людини-патріота своєї Вітчизни [23].

Українська філософська, педагогічна думка, яка базується на національних підвалинах, зробила вагомий внесок у спільну скарбницю патріотичного виховання молоді.

Так, у своїх філософських та літературних творах Георгій Сковорода розглядав проблеми дослідження людини та її існування. Розмірковуючи про віру, любов, мораль, щастя, патріотизм, філософ

висногував, ким є людина, який сенс її життя, а його світоглядні позиції мали патріотичний і релігійно-філософський характер [17].

Тарас Шевченко всю свою творчість присвятив проблемам національної самосвідомості, боротьбі українського народу за свою національну й соціальну самосвідомість. Основним патріотичним гаслом Т. Шевченка був вислів «любіть Україну, як матір». Саме з патріотичної любові до рідної землі постає шевченківська філософія щодо Української самостійної соборної держави – «у своїй хаті – своя правда й воля».

Філософія Івана Франка – це заповідь любові до Батьківщини й до людства. У цілому ж його філософія – це яскраве втілення філософії українського духу початку ХХ ст., витoki якої простежуються у творах Г. Сковороди і Т. Шевченка. Традиційну українську родину І. Франко розглядав як перший й найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошановування рідної мови, народних звичаїв і традицій [17].

Відомий педагог Костянтин Ушинський, будучи палким патріотом своєї Батьківщини, великого значення надавав патріотичним почуттям: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню надійний ключ до серця людини й могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами» [54, с. 99]. Основою виховання підростаючого покоління в дусі патріотизму, любові до Батьківщини та свого народу К. Ушинський вважав *народність*. Народність він розумів як глибоку віру у творчі сили своєї країни, як вимогу передати справу народної освіти народові, побудову системи виховання відповідно до особливостей різних націй, що населяють країну, та умов життя. Як одну з ознак народності К. Ушинський визначав *мову*, а основними завданнями народної школи у вихованні особистості він уважав *виховання патріотизму засобами рідної мови*, народної казки, усної народної творчості, культурних традицій.

Ідеї К. Ушинського щодо виховання любові до рідного краю у дітей мають особливе значення. Він наголошував на необхідності вивчення природи місцевості, де розташовані, наприклад, школа, домівка, річка, дорога до школи тощо. Адже у дітей до 6-7 років до-

мінують дві основні потреби: пізнавальна діяльність та спілкування, і саме тому вивчення рідного краю для них має особливе значення. Патріотизму дитина вчиться під керівництвом виховника за кожної нагоди, під час розмов, у процесі навчання географії, історії, геології і природознавства зокрема. Таким чином, у ході опанування різних знань про рідний край, народ дітям прищеплюється свідомо любов до рідної Батьківщини.

Ядром педагогічної системи К. Ушинського, основою етнічного патріотизму є ідея народності, а засобами патріотичного виховання – рідна мова, рідна історія, географія, народна творчість тощо. Патріотичні почуття до рідного краю, які формуються з раннього дитинства в сім'ї, родині, стають ще сильнішими й виразнішими, коли дитина детальніше пізнає свою Батьківщину, свій народ, його звичаї і традиції [55].

Український філософ, історик філософії, філолог, учений зі світовим іменем Дмитро Чижевський висував ідею народного світогляду. Народний світогляд, на його думку, є національно зумовлене ставлення даного народу до світу та життя. Він виявляється і в тім, щт саме цей народ у світі любить, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно [65, с. 210].

Відомий український мислитель, літератор, ідеолог Дмитро Донцов розумів патріотизм у «предківській» інтерпретації: як патріотизм Мазеп, Орликів, Полуботків, Величків, а не як патріотизм Кочубеїв, Драгоманових, Винниченків. Ідеалом предків, на його думку, було визволення їхньої вітчизни від поневолення Москвою, і в тім виявлявся їхній патріотизм, їхня любов до рідного краю [16]. У психологічному контексті найважливішу ознаку патріотизму Д. Донцов убачав у характері особистості: «моторами історії, які здвигають і валять народи, – є одиниці, за якими тягнеться маса в мирні часи, і в критичні, в монархіяx і в республіках. А тою чудодійною силою, яка ті одиниці вносить вгору, даючи їм владу над числом, є їх сила характеру» [15, с. 48].

Відомий розробник сучасної методики української педагогіки Григорій Ващенко першою рисою патріотизму як любові до Вітчизни вважав усвідомлення належності до певної нації і відокремленості від інших націй. Він зауважував, що «свідомий патріот більш-менш чітко уявляє собі властивості свого народу, знає рідну приро-

ду, історію та інше... Справжній патріот любить Батьківщину в цілому і не відвертається від неї тому, що її нарід має деякі негативні риси, або тому, що в минулому робив ті чи інші помилки. Не стане, наприклад, справжній патріот відвертатися від своєї Батьківщини тому, що його нарід через певні історичні умови не піднісся на такий рівень культури, на якому стоять передові країни Європи. Справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного і минулого, до його мови і культури. Він активно працює для свого народу, прагне піднести його культуру й добробут, переборювати його негативні риси і вдосконалювати риси позитивні. Для патріота дорога честь своєї Батьківщини, і він захищає її словом і ділом. Він захищає честь Батьківщини, коли хтось, свій чи чужий, ганьбить її, і разом з тим своєю діяльністю і взагалі своєю поведінкою він намагається піднести цю честь... Найвищою формою патріотизму є жертвенна любов до Батьківщини. Вона виявляється в тому, що людина для блага Батьківщини терпить муки і навіть іде на смерть» [5, с. 9].

Г. Ващенко виокремлював такі види патріотизму, як *свідомий і стихійний, здоровий і хворобливий* (шовінізм), і ставив питання про виховання патріотизму української молоді. Головним завданням він вважав виховування саме свідомого патріотизму, бо тільки він, на його думку, здатен забезпечити планову, організовану участь у боротьбі за батьківщину, за її добробут і високий культурний рівень. Також педагог наголошував, що у нашої молоді треба всіма засобами виховувати пошану до інших, не ворожих нам, народів, здібність діяти спільно і організовано в інтересах своєї та інших дружніх націй [там само, с. 16].

Видатний український педагог-гуманіст Василь Сухомлинський стверджував, що «...патріотичне виховання школярів доцільно здійснювати на загальнолюдських та національних цінностях, серед яких провідними є: любов до рідної землі, народу й Батьківщини, любов до найбільш рідних людей, членів сім'ї та родини, любов до рідної мови, шанобливе й бережливе ставлення до історії та культури українського народу, праця на благо свого народу й батьківщини» [51, с. 256]. Він, як і К. Ушинський, вважав природу могутнім ресурсом у вихованні людини і розглядав її не тільки в емоційно-естетичному аспекті, що розвиває почуття прекрасного:

В. Сухомлинський оцінював природу також з громадянсько-патріотичної позиції, оскільки пізнання природи і виховання любові до неї є водночас і пізнанням та вихованням любові до рідного краю. Педагог наголошував, що «... перші уроки мислення повинні бути не в класі, не перед класною дошкою, а серед природи. ... Йдіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми» [там само, с. 47]. Педагог надавав великого значення мові, культурним традиціям у розвитку патріотизму молоді й дошкільнят і молодших школярів зокрема. Сила й ефективність патріотичного виховання, за В. Сухомлинським, визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ підлітка в період його становлення як людини і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота [51, с. 31].

Отже, огляд педагогічних уявлень про патріотизм різних часів дає підстави для висновку, що питанням виховання любові до землі своїх предків, рідної мови, культурних традицій, історії свого народу здавна приділялася значна увага. В умовах становлення капіталізму патріотизм уже стає невід'ємною частиною суспільної свідомості, національної свідомості і самосвідомості людей, а в період переходу від тоталітарних режимів до демократизму, появи правових суверенних держав і громадянського суспільства – формується й утверджується загальнонародний патріотизм. У ньому вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів поєднуються з почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам творення вільного, демократичного суспільства, з демократичним рухом у всьому світі¹.

¹ Вищевикладену оглядову інформацію про становлення патріотизму (від полісного, етнічного, національного, громадянського до загальнонаціонального) можна застосовувати під час теоретичних виховних годин/мінілекцій.

2.1.2. Вікові особливості та основні етапи патріотичного виховання

Патріотизм особистості згідно з віковими її особливостями має пройти певний шлях формування. Процес патріотичного виховання дітей і молоді охоплює *дошкільний* та *шкільний* періоди. Останній має такі етапи: I – молодша школа (1-4 класи); II – основна школа: молодші підлітки (5-6 класи), середні підлітки (7-9 класи); III – старші підлітки (10-11 класи).

Кожен попередній етап є питомим підґрунтям для наступного.

Нижче наводимо вікову періодизацію виховання патріотизму дітей і молоді. За її основу взято періодизацію Г. Ващенко [5, с. 19-38], яку було модифіковано автором у психологічному, медіапсихологічному аспектах.

Дошкільний період

3-4 роки: можна розпочинати виховання патріотизму в ігровій, цікавій для дітей формі. Фахівці зазначають, що патріотизм у дітей молодшого віку формується спочатку на рівні чуттів, почуттів. Це так званий природний/стихийний, несвідомий патріотизм;

5-6 років: по мірі дорослішання патріотизм потроху набуває більш свідомих рис [5; 23; 33]. Утім, «стихийний патріотизм є фундаментом для патріотизму свідомого; тому стихійну любов до батьківщини не треба нехтувати, а навпаки, всіма засобами підтримувати» [5, с.16].

Діти дошкільного віку мають знати, що вони *українці* (або іншої національності); живуть у державі *Україна*; мешкають у місті, містечку, селі – *назва*, знати основні символи – *тризуб* як малий герб, *прапор та національні кольори*, впізнавати мелодію *Гімну України*.

Психологічний коментар: зважаючи на те, що провідною діяльністю дошкільного віку є *гра*, патріотичне виховання завжди здійснюється у форматі гри, забави. Сприймання світу, нового в цьому віці відбувається переважно через чуття, почуття, тобто через *емоційну сферу* дитини. Тому її активізація буде ефективною саме через Образ: *візуальний* (яскраві картинки, іграшки в національному одязі, державні символи – прапор, герб, святковий національний одяг то-

що); *вербальний* (народні казки, приказки, скоромовки, абетка – усе подається *мовою*, позитивно емоційно); *аудіальний* (дитячі народні та авторські пісеньки, народні мелодії, для старших дошкільнят – гімн); *власноруч створений продукт* на заняттях малювання, витинання, ліплення за яскравим, цікавим зразком/образом.

Медіапсихологічний коментар: у взаємодії з медіа принцип образу так само провідний. З 5-ти років дітям можна дивитися проукраїнські анімаційні фільми (мультфільми) або їх фрагменти, зміст яких відповідає віковій дітей. Якщо важко віднайти фільм, український за змістом, можна обмежитися будь-яким іншим, але державною мовою. Після перегляду рекомендовано зворотний зв'язок: запитати у дітей, чи сподобалось їм і що саме. Головне: тривалість перегляду для молодших дітлахів – до 10 хвилин, для старшеньких – 15 хвилин.

Матеріал для перегляду можна знайти тут [45].

Шкільний період

Молодша школа (1-4 класи): провідною діяльністю стає навчання; утім, гра не зникає, а лише відходить на другий план. Патріотичне виховання дітей цієї вікової категорії вже передбачає орієнтацію на більш свідому любов до країни, в якій вони живуть. Тобто природний стихійний патріотизм поступово спрямовується на формування свідомого через розвиток елементів логічного мислення. Утім, В. Сухомлинський вважав, що слід і далі впливати на почуття, уяву, фантазію дітей; відкривати вікно в безмежний світ поступово; не звалювати на дитину лавину знань; не прагнути розповісти про предмет вивчення все, що знає сам учитель; не перевантажувати її емоціями, аби не зашкодити допитливості й любові до знань. «Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя загравав усіма кольорами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині захотілося ще й ще раз повернутися до того, про що вона дізналася» [51, с. 41].

Психологічний коментар: відповідно до провідної діяльності – навчання, яке реалізується через слово, виховання патріотизму має також здійснюватися через активізацію *слова, мислення*. Наприклад, на запитання «Чому ми любимо Україну?» в ідеалі молодші школярі мають відповісти: «Тому що ми тут живемо!». Тобто педагог уже через Слово має спрямовувати навички причинно-наслідкового мис-

лення на усвідомлення власних почуттів. Так само виховання патріотизму дітей цього віку має стимулюватися *переважно через почуття* – у пріоритеті залишається принцип образу. Змістове наповнення різновидів образу має відповідати психічному розвитку дітей цього віку.

Медіапсихологічний коментар: домінування принципу образу у вихованні патріотизму молодших школярів через медіаконтент є очевидним. Враховуючи обмеженість проукраїнського дитячого медіапродукту, педагог добирає анімаційні ролики, фільми (наприклад, проект ПЛЮСПЛЮС «Це – наше і це – твоє»), документальні фільми, розраховані на дану вікову категорію, але обов'язково озвучені державною мовою. Надалі ця вимога завжди зберігається. Перегляди вже можуть тривати до 20 хвилин. Обговорення переглянутого завжди є обов'язковим! Діти мають висловити свої враження – перекласти емоції від сприйнятого у вербальну форму, тобто на більш свідомий рівень (O → C).

Основна/середня школа:

молодші підлітки (5-6 класи, 10-11 років): підліток і далі є школярем, а навчальна діяльність зберігає свою актуальність. Водночас багато хто з них ще грається іграшками (особливо дівчатка). Утім, провідною діяльністю дітей цього віку поступово стає *спілкування з однолітками*, а головним мотивом для спілкування з ними є бажання бути в середовищі однолітків, щось робити разом. Бажання молодших підлітків *робити щось спільно* можна використовувати в організації шкільних патріотичних заходів, оформленні класної кімнати, виготовленні сувенірів, малюнків на українську тематику для військових тощо.

Психологічний коментар: у дітей 10-11 років удосконалюються прості операції мислення, з'являється здатність до логічних міркувань, абстрагування, а також елементи критичного мислення. Зростає роль Слова: з'являються такі предмети, як історія України, географія, які можуть певною мірою забезпечувати розвиток патріотизму як любові до рідного краю, зацікавлення минулим України тощо. Актуалізація емоційної сфери через образ у розвитку патріотизму може відбуватися на уроках образотворчого і музичного мистецтва: малювання на патріотичну тематику, співання народних пісень, слухання творів відомих українських композиторів. У патріотичному

вихованні молодших підлітків пріоритет емоційної сфери поступово зсувається не лише в когнітивну площину, а вже й у бік реалізації конкретних спільних Дій.

Медіапсихологічний коментар: зважаючи на те, що багато хто з дітей має гаджети і вже давно активно користується інтернетом, їх необхідно передусім спрямовувати на конструктивну взаємодію з інтернет-ресурсом; закликати використовувати українське, патріотичне візуальне оформлення дисплея, озвучення сигналу українськими мелодіями і пропонувати такі зразки тощо. Спільні перегляди та обговорення можуть тривати до 30 хвилин. Патріотичний медіаконтент можна збагатити документальними фільмами про Україну: про її природні, культурні об'єкти, історичні події (згідно з програмою), сучасні події (враховуючи вік дітей) тощо;

середні підлітки (7-9 класи, 12-14 років): у цьому віці єдине, що приваблює дітей у шкільному житті, – це товариство, і тому провідною діяльністю стає *міжособистісне спілкування підлітків*. На відміну від молодшого шкільного віку, коли дорослий/педагог займає авторитетне становище, у підлітка змінюються пріоритети: він тепер найбільше прагне до спілкування саме з однолітками. У стосунках з ними йому хочеться реалізувати свою особистість, визначити свої можливості в спілкуванні. Саме в цей, підлітковий, період *діяльність спілкування, свідоме експериментування з власними відносинами з іншими людьми* (пошук друзів, з'ясування стосунків, конфлікти і примирення, зміна компаній) виділяються у порівняно самостійну сферу життя. Спілкування підлітка з однолітками за рівнем значущості посідає визначальне місце. Найбільше бажання підлітка – заслужити повагу і визнання ровесників, стати авторитетним у групі. Тому він повинен відповідати очікуванням однолітків, що іноді суперечить моральним нормам. Мотив спілкування – це посісти певне місце в колективі однолітків. Ці риси підлітків можна враховувати в процесі патріотичного виховання.

Змістом патріотичного виховання в цьому віці можуть стати колективні пошукові дослідження відомих історичних постатей, сучасних героїв, які жили/живуть поруч – земляків; індивідуальна аналітична робота щодо рис характеру, вчинку обраного героя у форматі есе, висновком якої має стати висловлення особистого ставлення до подвигу героя загалом, і гіпотетичне перенесення себе на

місце героя зокрема; спільне обговорення як пошукової роботи, так і результатів індивідуальної аналітики; візуальне оформлення результатів пошукового дослідження й проведення класного, шкільного заходу тощо. При цьому виховна робота має зосереджуватися на військових, громадянських, волонтерських та інших патріотичних вчинках. Групове, колективне виконання завдань актуалізує дієвість молоді, її активність, тобто принцип Дії стає вже більш затребуваним.

Психологічний коментар: психічним новоутворенням цього вікового періоду є *потреба підлітка в самоствердженні і почуття дорослості*. У цей період також набувають помітного розвитку гіпотетико-дедуктивна логіка і комбінаторика розумових операцій, *самостійність мислення*. Це час роботи логічного та абстрактного мислення, реалізації здатності виконувати прямі і зворотні операції мислення, міркувати вголос. Спостерігається спрямованість на аналізування, *активну критичність*, особливо щодо дорослих (батьків, педагогів, а також однолітків). Проте критичність звичайно не є раціональною, аргументованою, виваженою і часто виступає як «критика заради критики». Через принцип Слова орієнтуємо підлітків на логіку, раціональну критику в судженнях, оцінюванні ситуацій, подій, патріотичних вчинків тощо.

Медіапсихологічний коментар: для перегляду слід завжди підшукувати відповідний медіаконтент. Він має бути зорієнтований саме на яскраві історичні або сучасні патріотичні постаті, риси характеру яких, у прямій або опосередкованій формі, можна було б трактувати як зразок Особистості, гідної для наслідування підлітком. Тобто принцип образу у вихованні патріотизму й надалі залишається актуальним.

Старша школа:

Старші підлітки (10-11 класи, 15-17 років): у період ранньої юності провідною є *навчально-професійна діяльність*; головним видом комунікативної діяльності в цьому віці стає *інтимно-особистісне спілкування*. Спостерігається зрушення в динаміці мотивів спілкування з однолітками на прагнення до автономності та пошук визнання цінності власної особистості, *самовизначення*. Саме в цьому віці юнаки і юнки вперше намагаються усвідомити вічні проблеми життя і сенс буття. Цей етап часто називається етапом

юнацького філософствування, але пов'язаний він з їхнім прагненням знайти своє місце в майбутньому самостійному житті.

Якщо в молодшому-середньому підлітковому віці ми виховуємо патріотизм у душі *романтизму*, то в старшій школі романтизм поступається місцем патріотичному *реалізмові*. Складаються цілком реалістичні плани, докладаються реальні зусилля для їх здійснення. У патріотичному вихованні юнацького віку важливу роль і далі відіграють шкільні предмети з історії, географії, української літератури, мови та інші інтегровані в патріотичну тематику предмети. Для становлення патріотизму молоді багато важить самостійне читання художньої літератури, поезії патріотичного змісту. Шкільні тематичні заходи, вечірки, екскурсії, походи, волонтерські акції, вшанування національних героїчних дат, народні свята – усе це має організовуватися за участю самих старших підлітків разом з дорослими. Акцент слід робити на здоровому способі життя.

Молодь цього віку має *знати* свою Батьківщину і *любити* її, мусить *усвідомити свої обов'язки* перед нею, готуватися до виконання їх – *до Дії*.

Психологічний коментар: у період ранньої юності у старших підлітків виникають когнітивні й особистісні передумови формування світогляду, триває пошук/уточнення особистої ідентичності і *національної* зокрема. Основними новоутвореннями психіки в період ранньої юності стають *світогляд і переконання, самосвідомість, ідеали*. Це саме той період, коли підліток усвідомлює себе патріотом (або не патріотом), обирає певні патріотичні орієнтири/образи для наслідування. Це час підтвердження своїх переконань не тільки висловлюваннями, а й великими і малими справами. Це час пошуку одностайності. У цей період Слово і Дія виходять на перший план, проте емоційний Образ так само й далі надихає і світоглядні переконання, і патріотичні справи.

Медіапсихологічний коментар: свідомий перегляд українського медіаконтенту, критичне опрацювання сприйнятого, аргументоване його оцінювання, творче переосмислення та інші інструментальні дії – усім цим має володіти старший підліток. В умовах інформаційної війни він має адекватно діяти в медіа- та інтернет-просторах; має не лише чинити опір інформаційно-психологічним

впливам, а й створювати власний «наступальний» медіаконтент, творчо самовиражатися за допомогою медіа.

2.1.3. Складові патріотизму та принципи їх формування: Образ – Слово – Дія

Патріотизм – багатовимірна, багатокомпонентна і водночас цілісна система якостей особистості, яка об'єднує емоційно-почуттєву, інтелектуальну, діяльнісно-поведінкову сфери її існування [11].

1. Емоційно-почуттєва складова патріотизму особистості охоплює емоції, вищі почуття людини, її стани. Тому патріотизм особистості найчастіше визначається як *комплекс почуттів* до Батьківщини, її певний *психологічний стан*. З численних дефініцій патріотизму випливає, що первинною основою патріотизму суб'єкта є передусім *внутрішній стан* – так би мовити, стан душі, який багато в чому обумовлений взаємодією особистості із зовнішнім середовищем. Спеціалісти зазначають, що патріотичний стан, якщо він виник в особистості хоч одного разу, живе в ній завжди, при цьому виявляється самовідчуттям й усвідомлюється дискретно [6]. Тобто патріотизм як суб'єктивний внутрішній стан пов'язаний передусім з емоційною сферою людини і являє собою набутий, специфічний *комплекс почуттів*, який найчастіше визначається як «патріотичне почуття» й охоплює: почуття *любові* до..., почуття *відданості, вірності* (комусь, чомусь), почуття *гордості* за..., почуття *поваги* до..., почуття *ненависті* до..., почуття *відповідальності* за..., почуття *обов'язку* щодо... та ін.

Почуття як складне, постійне, усталене *ставлення* людини до чогось/когось, як риса особистості виражається через *емоції* – більш прості переживання, враження, які актуалізуються безпосередньо в даний момент. Патріотичні почуття виражаються за допомогою як позитивних, так і негативних емоцій (задоволення, радість, щастя, гордість, гнів, смуток тощо).

Про первинність емоційно-почуттєвої сфери в патріотизмі суб'єкта, її значущість свідчить не тільки саме визначення патріотизму як любові, ціннісного ставлення до Батьківщини, любові до свого народу, шанобливого ставлення до культури, мови, історії, гордо-

сті за героїчне минуле та сучасних героїв, поваги до традицій, почуття обов'язку, відповідальності за свої дії, вчинки тощо, а й попереднє первинне його становлення через почуття. Так, дослідники вважають, що патріотизм зароджується і формується як відчуття, пов'язані зі світобаченням рідного краю, ближнього оточення, своєї мови в дитинстві, що щільно пов'язано із чуттєвою сферою дитини, яка дозволяє інтегрувати патріотичний феномен на чуттєвому рівні. Це є природний, ще стихійний, несвідомий патріотизм [5].

Можна сміливо стверджувати, що без почуттєвої основи немає патріотизму. Активна громадянська позиція, прагматичний, розумний вибір, конструктивна діяльність, політична активність тощо без почуття любові до своєї країни буде всім, чим завгодно, але не патріотизмом. Патріотичні почуття – як життєдайна сила: народжують, стимулюють, підтримують, надихають, відроджують, рухають, спрямовують, надають значущого сенсу вищезазначеним та іншим видам суспільної діяльності.

Якщо людина через ті чи ті обставини до дорослого віку ніколи не відчувала патріотичних почуттів до країни, в якій вона живе, то для того, щоб розвинути у неї патріотичне ставлення до Батьківщини, спочатку треба активізувати її емоційно-почуттєву сферу. Таку людину необхідно чимось зацікавити, можливо, вразити, схвилювати, щоб вона емоційно перейнялася, наприклад, історичною подією (Батуринська різня, бій під Крутами, Голодомор 30-х), подією із сучасного життя, зразками героїчної поведінки як історичних постатей, так і наших сучасників тощо. Лише на тлі емоцій, почуттів, що виникли, у неї може з'явитися привід замислитися, щось усвідомити, зробити крок до власного вибору стати патріотом.

Хоч багато хто із сучасних дослідників і наполягає на пріоритеті когнітивної сфери в процесі формування патріотизму молоді, а дехто – на визначальній ролі дієвої, праксеологічної, сфери, ми ще раз наголошуємо: *емоційно-почуттєва складова патріотизму є традиційно первинною, бо він народжується з почуттів*. Тому патріотичні почуття – це підґрунтя для розвитку *свідомого* патріотизму: у дорослому, зрілому віці вони соціалізуються, підносяться і все більше усвідомлюються, рефлектуються, особливо в процесі здійснення конкретних видів суспільно корисної діяльності [5; 23].

Функція: патріотичні почуття у вигляді любові до свого рідного краю, батьківського дому, мови, традицій, країни тощо виражають патріотизм на почуттєво-емоційному рівні та реалізують *почуттєво-ідентифікаційну функцію патріотизму*, за допомогою якої людина почуттєвим чином ідентифікує себе зі своєю родиною, найближчою спільнотою, оточенням.

Результатом розвитку почуттів є розвинені почуття любові, позитивного ставлення до Батьківщини і всього, що пов'язано з нею.

Формування патріотичних почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму здійснюється головним чином через Образ – візуальний, аудіальний, метафоричний вербальний. Образ у людини тісно пов'язаний з її емоційною сферою, яка, на переконання спеціалістів, у філогенезі є значно давнішою за мисленнєву, а в онтогенезі розвивається раніше, ніж мислення. Звідси випливає, що Образ, як похідне емоційно-почуттєвої сфери людини, є найбільш сильним агентом впливу на формування її почуттів, уявлень, прагнень тощо.

Принципом формування патріотичних почуттів є Образ як агент впливу.

2. Інтелектуальна складова патріотизму особистості передбачає: осмислення власних патріотичних почуттів, усвідомлення себе патріотом, кристалізацію патріотичних переконань та ідеологічних поглядів, патріотичного світогляду у взаємодії суб'єкта з національно-патріотичним, ідеологічним оточенням. Також до інтелектуальної складової ми відносимо патріотичні цінності, ідеали, моральні настановлення – як усвідомлені й означені словом високі почуття особистості.

Функції: виконує інтелектуальну, ідеологічну, світоглядну функції патріотизму.

Результатом розвитку когнітивної сфери патріота є патріотичні переконання, цінності, ідеали, патріотичний світогляд, патріотична свідомість.

Формування інтелектуальної складової патріотизму здійснюється передусім завдяки Слову. Так, рефлексія почуттів через механізм вербалізації довільно чи мимовільно перекодує переживання у словесну форму. Із словом, книгами, друкованою і вербальною ін-

формацією особистість отримує нові знання, які здатні уточнити / зміцнити / переорієнтувати її патріотизм. І, нарешті, саме завдяки Слову людина може висловити свої патріотичні почуття, переконання іншій людині, знайти однодумців.

Принципом формування інтелектуальної складової патріотизму є Слово в його різних форматах: мові, мовленні, текстах.

3. Діяльнісно-поведінкова складова патріотизму передбачає готовність до дії, реалізацію дії, здійснення діяльності, а також поведінку, вчинок, чин. Ця складова патріотизму особистості охоплює передусім внутрішню *готовність* до здійснення патріотично обумовлених дій; *реалізацію* навичок і вмінь щодо певних видів патріотично спрямованої діяльності; *реалізацію* патріотично спрямованої діяльності в різних сферах суспільного життя: навчання, екології, волонтерстві, суспільному виробництві, виконанні військового обов'язку тощо. Діяльнісно-поведінкова складова патріотизму особистості проявляється в її стилі поведінки, здатності до патріотичного вчинку, моральній готовності до здійснення високого чину.

Функція: виконує функцію дієвої реалізації патріотичних переконань.

Результатом розвитку цієї складової є патріотична діяльність, відповідальність за свої дії, вчинки.

Формування дієвої складової патріотизму – від формування готовності до дії, діяльності, вчинку до реалізації патріотично спрямованої діяльності – відбувається завдяки розвитку здатності до самомотивації, саморегуляції; практичному вправлянню в застосуванні певних навичок, умінь; спонуканню до реалізації патріотично орієнтованої діяльності і систематичній практиці. Саме через дію/діяльність, поведінку і вчинок реалізуються і зміцнюються патріотичні переконання особистості, саме дієвість патріота виказує ефективність його патріотизму.

Принципом формування діяльнісно-поведінкової складової є передусім активна Дія.

Таким чином, розвиток патріотизму особистості відбувається шляхом стихійного або системного формування його провідних складових через Образ, Слово, Дію/Чин (ОСД). У цьому контексті

Образ, Слово, Дія є принципами виховання патріотизму молоді, загальними вимогами до засобів патріотичного виховання.

Отже, розвиток патріотизму починається із зародження патріотичних почуттів, що базуються на чуттєвому сприйнятті людиною її ближнього природно-екологічного оточення, а потім продовжується з розвитком почуттєвої сфери (родинна сфера, яка викликає почуття прихильності та любові). Пізніше відбувається трансформація комплексу патріотичних почуттів у патріотичні погляди, переконання, цінності та ідеали, які з часом переходять у конкретні форми патріотичної діяльності на підставі відчуття відповідальності людини за свою країну. На вищому рівні розвитку патріотизму розвиваються патріотична рефлексія та патріотична свідомість.

2.2. Медіаосвітні ресурси виховання патріотизму

Стрімкий розвиток у сучасному світі інформаційно-комунікаційних технологій та системи мас-медіа нагально потребує цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого і безпечного користування ними. На взаємодію з різноманітними медіа, такими як преса, радіо, кіно, телебачення, інтернет, припадає вагома частка в бюджеті вільного часу громадян України, чим зумовлюється значний вплив медіа на всі верстви населення, передусім на дітей і молодь. Медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання, стають засобом дистанційної і джерелом неформальної освіти. До цього додаються недосконалий захист дитини від медіаконтенту, що може шкодити її психологічному здоров'ю та розвитку, а також відсутність механізмів ефективної саморегуляції інформаційного ринку, які не допускали б недоброякісної медіапродукції, низькоморальних ідеологем та цінностей, інших соціально шкідливих інформаційних впливів [26, с. 1].

Розроблення й ухвалення нової редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні стало важливою складовою модернізації освіти, що сприятиме побудові в країні інформаційного суспільс-

тва, розвиткові економіки знань, становленню сучасного громадянського суспільства. Головна мета Концепції – сприяння розбудові в Україні ефективної системи медіаосвіти заради забезпечення всебічної підготовки дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, *формування у них медіаінформаційної грамотності і медіакультури відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей*, що забезпечує фундамент інформаційної безпеки держави в протистоянні агресивним зовнішнім інформаційним впливам і пропаганді.

2.2.1. Мета, основні завдання медіаосвіти

Вітчизняна Концепція впровадження медіаосвіти позиціонує її як складову освітнього процесу, спрямовану на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (інтернет, комп'ютерно опосередковане спілкування, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Головною *метою* медіаосвіти є формування медіакультури особистості в середовищі значущих для неї спільнот: малих груп, родин, навчальних і виробничих колективів, місцевих громад тощо.

Головними ж *завданнями* медіаосвіти є сприяння формуванню:

- медіаімунітету особистості, який робить її здатною протистояти агресивному медіасередовищу і деструктивним медіаінформаційним впливам, забезпечує психологічне благополуччя при споживанні медіа продукції; передбачає медіаобізнаність, уміння обирати потрібну інформацію, оминати інформаційне «сміття», захищатися від потенційно шкідливої інформації з урахуванням прямих і прихованих впливів;

- рефлексії і критичного мислення як психологічних механізмів, які забезпечують свідоме споживання медіапродукції і саморегуляцію взаємодії з медіа на основі ефективного орієнтування в медіапросторі та осмислення власних медіапотреб, адекватного та різнобічного оцінювання змісту, джерела, форми і якості надання інформації, її повноцінного і критичного тлумачення з урахуванням

особливостей сприймання мови різних медіа; розвивають здатність протистояти зовнішній інформаційній агресії і пропаганді, деструктивним медіаінформаційним впливам;

- здатності до медіаторчості для компетентного і здорового самовираження особистості та реалізації її життєвих завдань, покращення якості міжособової комунікації і приязності соціального середовища, доброзичливості в мережі стосунків, а також якості життя в значущих для особистості спільнотах, розвитку патріотизму, української ідентичності, згуртованості, солідарності, зокрема для подолання соціальних наслідків від воєнних дій на Сході та окупації Криму;

- спеціалізованих аспектів медіакультури: візуальної медіакультури (сприймання кіно, телебачення), аудіальної і музичної медіакультури, розвинених естетичних смаків щодо форм мистецтва, опосередкованих мас-медіа, сучасних напрямів медіа-арту тощо.

Основними принципами вітчизняної медіаосвіти є:

- особистісний соціально-психологічний підхід;
- перманентне оновлення змісту;
- орієнтація на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій;
- пріоритет морально-етичних цінностей;
- естетична наснаженість;
- продуктивна мотивація.

Оновлений варіант Концепції вітчизняної медіаосвіти декларує, крім того, такі важливі для нашого контексту принципи, як:

- *громадянська спрямованість*: медіаосвіта по мірі набуття нею форми медіаосвітнього руху сприяє розвитку в країні громадянського суспільства. Вона спирається на потенціал громадських об'єднань та асоціацій, узгоджує свої зусилля з розвитком інших громадських рухів. При цьому медіа-інформаційна грамотність громадян перетворюється на важливий складник політичної культури суспільства;

- *пошанування національних традицій*: медіаосвіта базується на врахуванні національної та етнолінгвістичної специфіки медіапотреб учнів і педагогів, забезпечуючи паритетність їхньої взаємодії і конструктивність діалогу;

- *патріотичне виховання*: медіаосвіта передбачає забезпечення процесу національно-патріотичного виховання молоді на основі застосування різноформатних медіаконтентів патріотичного змісту та формування інструментальних умінь критичного сприймання, аналітичного опрацювання медійних повідомлень, оцінювання їх достовірності та об'єктивності, а також набуття нових смислів, зміцнення патріотичних почуттів. Розвинена медіаінформаційна грамотність стає невід'ємною складовою патріота інформаційної доби [26, с. 7-8].

2.2.2. Методи, засоби, технології розвитку патріотизму у старшокласників

В умовах тотального поширення інформаційних деструктивних впливів медіа, специфічною ознакою яких є психологічно руйнівний, травматичний, небезпечний зміст повідомлення та/або форми його передавання і високий рівень медіаризиків (тобто вони можуть становити загрозу для здоров'я, розвитку та психологічного благополуччя людини, зокрема дитини певного віку), зростає роль медіаінформаційної безпеки особистості. Медіаінформаційна безпека особистості, яка має забезпечувати комфортні і розвивальні емоційно-когнітивні переживання особистості в її взаємодії з медіапростором, залежить від здійснення запобіжних заходів у медіаінформаційному полі з боку держави, а також від здатності суб'єкта чинити опір інформаційним деструктивним впливам медіа. Здатність же кожної окремої особистості протистояти психологічним технологіям впливу залежить від успішності засвоєння нею інструментальних умінь медіаінформаційної безпеки і медіаграмотності зокрема.

Будь-яке успішне навчання, виховання, стимулювання психічного розвитку забезпечується системою методів, засобів, методик/технологій, прийомів. В. Матяшук визначає метод патріотичного виховання як шлях досягнення поставленої мети виховання, спосіб практичної діяльності, що використовується для вироблення в особистості певних якостей патріота. Тому система методів патріотичного виховання, на її думку, – це сукупність способів впливу на свідомість, почуття, волю та поведінку вихованців, її корекцію й удосконалення з метою вироблення у них якостей людини, що відпові-

дають зазначеній вище характеристиці патріота [33, с. 104]. Авторка виокремлює: методи усвідомлення цінностей патріотичного виховання як любові до Батьківщини (розповідь, роз'яснення, бесіда, диспут, дискусія, приклади); методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки (тренування, привчання, доручення, педагогічні вимоги, ситуація вільного вибору, ігровий метод); методи стимулювання поведінки і діяльності (заохочення, змагання, покарання); методи педагогічної підтримки, змістом якої є подолання суб'єктивних та об'єктивних перепон (підтримка всіх вихованців, індивідуально-особистісна підтримка) [там само, с. 106-131]. Не заперечуючи важливість зазначених методів, зауважимо, що в контексті розвитку патріотизму молоді засобами медіаосвіти наголос робиться саме на застосуванні медіаосвітніх методів і засобів.

Типовими *методами медіаосвіти* є: *вербальні* (розповідь, лекція, бесіда, діалог, обговорення, аналіз, дискусія тощо), *наочні* (перегляд візуального, аудіовізуального матеріалу), *репродуктивні, дослідницькі, евристичні, проблемні, ігрові* (моделювання художньо-творчої діяльності творців медіатекстів, імпровізація тощо), *виховно-етичні* (розгляд моральних, релігійних, філософських проблем на матеріалі медіаконтенту тощо), *практико-утилітарні* (практичне вивчення та застосування медіатехніки), *естетичні* (виховання художнього смаку на кращих зразках медіакультури), *соціокультурні* (розвиток творчої особистості в плані сприйняття, уяви, зорової пам'яті, інтерпретації, аналізу, критичного осмислення медіатекстів будь-яких видів і жанрів) [35, с.12].

Від себе уточнимо: виховно-етичний метод, як розгляд моральних проблем на матеріалі медіа, цілком може охоплювати також і проблему патріотизму особистості.

До *засобів медіаосвіти* належать традиційні засоби масової інформації (друковані видання, газети, журнали, радіо, кіно, телебачення, відео) та новітні технології (комп'ютер, інтернет, мобільна телефонія, індивідуальні гаджети). Г. Онкович зазначає, що згідно із соціально-педагогічною класифікацією засоби медіаосвіти поділяються: за *типом* основного засобу медіа (преса, радіо, кіно, телебачення, відео, комп'ютерні мережі та ін.), за *каналом сприймання* (аудіо, відео, аудіовізуальні, знакові – текстові, графічні), за *місцем використання* (індивідуальне, групове, масове, домашнє, робоче,

транспортне та ін.), за *змістом інформації*, напрямку соціалізації (ідеологічне, політичне, морально-виховне, пізнавально-навчальне, естетичне, екологічне, економічне), за *функціями та цілями використання* (одержання інформації, освіта, спілкування, розв'язання проблем, розвага, соціальне управління), за *результатом впливу* на особистість (розвиток світогляду, самопізнання, самовиховання, самонавчання, самоствердження, самовизначення, регуляція стану, соціалізація) [38].

У контексті розвитку патріотизму молоді засобами медіаосвіти та його медіаінструментальних якостей зокрема фокус уваги дещо зсувається з медіапедагогічної сфери в площину медіапсихології. Це спричинено тим, що стимулювання розвитку і формування таких якостей патріота, як здатність до рефлексії емоцій, почуттів, критичного мислення, саморегуляції тощо, найбільш ефективно буде реалізовуватися в рамках саме медіапсихології.

Медіапсихологія як нова наукова галузь, яка досліджує впливи медіа на емоції, свідомість, поведінку, комунікацію, творчість людини, а також вплив людини на світ медіа, має у своєму розпорядженні як традиційні, так і новітні методи й засоби. Останні умовно можна означити як «вплив медіа на психологію» і «вплив психології на медіа» в процесі розвитку, виховання особистості [36]. У вихованні медіаінформаційної грамотності і медіаграмотності особистості зокрема перевага надається саме цим медіапсихологічним інноваційним засобам.

Таким чином, засоби медіапсихології можна розділяти на дві групи:

- 1) медіа як інструмент впливу на розв'язання *психологічної* проблеми особистості (виховання патріотизму засобами медіа);
- 2) психологія / медіапсихологія як інструмент впливу на оптимізацію взаємодії людини з медіа (формування медіаграмотності).

Розгляньмо їх більш детально [60].

Медіа як інструмент впливу на розв'язання психологічної проблеми, а саме патріотичного виховання, утворюють медіапристрої та медіадидактичний матеріал. Найбільш уживаними *медіапристроями* є телевізор, комп'ютер (ноутбук, планшет), проекційна техніка, носії інформації.

Медіадидактичний матеріал розрізняється за медіаформатами і медіаконтентом:

– *медіаформати* стосуються переважно візуальної продукції (фотографії, картинки, слайд-шоу, відео, анімація, документальні і художні фільми, рекламні й музичні ролики);

– *медіаконтент* розподіляється за жанром та змістом.

Необхідно зауважити, що медіа в ролі інструменту здійснюють могутній вплив як на конструювання ідентичності особистості, так і на формування її патріотичних цінностей.

Медіапсихологія як інструмент впливу на оптимізацію взаємодії людини з медіа в процесі формування нових патріотичних якостей передбачає передусім:

а) спрямованість на *стимулювання розвитку* інструментальних якостей медіаграмотності патріота: рефлексії почуттів, критичного мислення, творчого переосмислення сприйнятого, а також саморегуляції у взаємодії з інформацією, переведення уваги тощо;

б) *застосування різних методик* і прийомів, спрямованих на стимулювання розвитку нових інструментальних якостей патріота;

в) *спеціальну організацію процесу* формування нових патріотичних якостей (спільні та індивідуальні перегляди, обговорення, дискусії, робота в малих групах, медіаклуб, створення патріотичного контенту).

Отже, *медіапсихологія як інструмент* впливу на оптимізацію взаємодії людини з медіа забезпечує формування медіаінформаційної культури молодих патріотів і спрямована на: 1) *роз'яснення сутності* впливу медіа на емоції-почуття, свідомість, поведінку, комунікацію та інші сфери діяльності людини; 2) *визначення особливостей* інформаційно-психологічних технологій впливу; 3) *оволодіння засобами* адекватної реакції на ті чи інші інформаційні прояви шляхом «декодування» шкідливої інформації, зокрема за допомогою її критичного осмислення, творчого переосмислення тощо; 4) *спрямування* молоді на зміцнення свого патріотичного ресурсу шляхом творчого застосування медіа у своїх цілях, як то: перегляд українського, патріотичного контенту, створення власних патріотичних медіаконтентів, пошук однодумців, організація спільнот патріотичного спрямування в соціальних мережах та ін. [60].

2.2.3. Медіаклуб як форма організації патріотичного виховання старшокласників

Медіаклуб є однією з основних форм організації медіаосвіти. Методика проведення занять у форматі медіаклубу «базується на проблемних, евристичних, дискусійних формах навчання, які стимулюють розвиток критичного мислення й творчі здібності аудиторії щодо сприймання, інтерпретації та аналізу медіатекстів. В основу занять покладено принцип інтерактивності – власної активної участі і групової взаємодії, активного обговорення у формі діалогу з дотриманням стилю співробітництва в спілкуванні. Групове обговорення будується на закономірностях динаміки групи із врахуванням специфіки прийняття групового рішення та створення спільного творчого продукту діяльності» [34, с. 5].

Медіаклуб – оптимальна організаційна форма для реалізації виховання як традиційних, так і нових медіаінформаційних якостей патріотизму молоді на матеріалі візуальної медіапродукції. Формат медіаклубу охоплює: *спільний* перегляд; *рефлексію* емоцій-почуттів; аналітичну практику як *аналізування* сприйнятого фронтальним або груповим способами із застосуванням різних методик і прийомів; розгорнуту *дискусію*.

Бажана кількість учасників групи – 6-15 осіб.

На заняттях медіаклубу використовують різні *методи медіаосвіти*:

– *вербальні* (розповідь, лекція, бесіда, діалог, обговорення, аналіз, дискусія тощо);

– *наочні* (перегляд візуального, аудіовізуального медіаконтенту, застосування прийомів таких технік, як «стоп-кадр», «нарізка» та ін.);

– *практичні* (виконання різних практичних завдань на матеріалі фільму: рецензування, написання есе, звітів-творів, створення рекламних мотиваторів, колажів тощо).

Змістове наповнення занять медіаклубу відповідає психолого-педагогічним особливостям розвитку аудиторії, а також поставленим цілям і завданням виховання патріотизму. Медіаформат візуального, аудіовізуального медіаконтенту, до якого залучаються учасники, охоплює: художні, документальні, анімаційні фільми, фрагменти телепередач, телешоу, соціальну рекламу, відео, музичні ролики, фото-

графію, картинку тощо. Відбір матеріалу для перегляду здійснюється за такими основними **критеріями**:

– *цінність медіапродукції як засобу пізнання і перетворення дійсності* (медіапродукт має смислове навантаження, стимулює психічний тонус і посилює рефлексію глядача, мотивує до активності та змін, відображає проблеми реального життя, відкриває можливості для практичної реалізації, проектування (перенесення) на власну реальність глядача);

– *соціальна гострота / резонансність* медіапродукції;

– *класичні та нові* кінематографічні твори;

– *популярність* певного медіаконтенту серед даної вікової аудиторії;

– *індивідуальні уподобання* учасників щодо тематики медіаконтенту.

Процесуальною стороною медіаклубу є безпосередні етапи медіаклубу: підготовка, перегляд, обговорення, підбиття підсумків.

1. Підготовчий етап. Вибір медіапродукту здійснюється модератором медіаклубу або за результатами попереднього опитування учасників. На попередньому етапі анонсується тема або конкретний медіатекст. (Якщо є можливість, заздалегідь можна запропонувати літературу з відповідної проблематики).

На цьому етапі пропонується *визначити рольові позиції*, у яких будуть перебувати учасники медіаклубу під час перегляду та обговорення медіатексту, щоб виявити переваги і недоліки різного типу візуального сприймання.

Розподіл груп за **методикою рольових типів сприймання**:

– *«авторський» тип сприймання* передбачає позицію творця(-ів) медіатексту, який має означити головну думку і мету твору, а також яким чином він це реалізовував; тобто роль «авторського» сприймання передбачає розкриття таких питань: «що хотів сказати автор?», «для чого він створив цей фільм, що хотів донести до аудиторії?», «які фрагменти, епізоди це виражають?», «які професійні засоби він застосовував?»;

– *«експертний» тип сприймання* здійснюється експертом-спостерігачем або групою спостерігачів; це настановлення на контрольований, неупереджений, безоцінковий перегляд, що гарантує

об'єктивний підхід до аналізу запропонованого медіатексту (у цій команді бере участь модератор);

– «глядацький» підхід у процесі перегляду забезпечує цілісне безпосереднє сприйняття медіапродукту, зосередженість на власних переживаннях та емоціях, які стимулює перегляд.

Напрями аналізу та рольові позиції учасників можуть варіюватися залежно від тематики сесій медіаклубу, запитів аудиторії тощо.

2. Перегляд. Здійснюється переважно фронтальним способом. Утім, іноді, у разі дефіциту часу, можна запропонувати переглянути фільм у домашніх умовах індивідуально або групами.

3. Обговорення.

Рефлексія. Після перегляду фільму зазвичай потрібен певний час для переживання особливо сильних емоцій, тому до обговорення варто переходити трохи згодом, після перерви. Під час перерви (до 5 хвилин) намагатися: не розмовляти; кожному визначити для себе моменти, які найбільше вразили; зафіксувати їх у пам'яті; подумати, чому саме це вразило (див. § 2.3.1). Далі короткі виступи про отримані емоційні враження: зафіксовані і проговорені емоції, почуття вже «не відволікають» від подальшого аналізу і, будучи вербалізованими, стають додатковим підґрунтям для нього. (Якщо фільм переглядається вдома, рефлексію слід робити самостійно; дещо можна занотувати як нагадування про пережите).

Аналітичний етап починається відразу після рефлексії почуттів; він спрямований на створення конструктивного дискусійного поля, де є всі умови для розвитку інтелектуальної саморефлексії, аналізу переглянутого медіапродукту та усвідомлення його впливу (див. § 2.3.2). На розсуд аудиторії виносяться «авторські», «експертні» оцінки: вони вислуховуються, коментуються, уточнюються запитаннями аудиторії. «Глядацька» експертиза медіатексту здійснюється у вільному форматі: емоційному, аналітичному, змішаному.

Проте експертиза може скеровуватися *методикою інтерпретаційних підходів*. Мета застосування різних інтерпретацій [66] полягає в можливості всебічного аналізу візуального медіатексту. Розгляньмо відтак найбільш поширені інтерпретації.

Гуманістичний підхід дає змогу інтерпретувати медіатекст з позиції його автора(-ів): «Чому фотограф / оператор зняв, «зафреймував» саме цей епізод?», «Що він побачив у цьому цікавого, варто го уваги?», «Що хотів сказати своїм фільмом режисер, авторський колектив?» тощо.

Підхід *соціальної взаємодії* передбачає, що в медіавізуальному образі відображається суспільство; підхід інтерпретує відображену в медіатексті подію як візуалізований аспект суспільного життя в цілому; розкриває відображені різні типи соціальної взаємодії (спілкування індивідуалізоване; дружні групи; «поруч, але не разом»; велика група але єдина, спільна, тощо).

Психологічний підхід дає можливість акцентувати увагу на переживаннях героїв, їхніх мотивах, діях, вчинках, подвигах; реконструювати психологічний стан героя і можливість подумки поставити себе на його місце; дає змогу зіставити репрезентовану психологічну модель з проявами аналогічних переживань у реальному житті; або, наприклад, провести паралель між психологічними переживаннями героїв минулих історичних подій із світосприйняттям, переживаннями сучасників у схожих ситуаціях.

Культурологічний підхід допомагає сфокусувати увагу на культурному аспекті медіатексту. Так, тло, архітектура, символіка, одяг, що потрапляють у кадр, можуть розкрити, уточнити, інформаційно збагатити культурний контекст події; культурологічний підхід інтерпретує співвіднесення дії фільму з відображеними в ньому навколишніми предметно-культурними, технічними, політичними, економічними реаліями.

Історичний підхід до інтерпретації: медіатексти аналізуються з урахуванням відображених історичних, біографічних подій; висувається гіпотеза значущості впливу минулих подій на перебіг подій сучасності.

Естетичний підхід розглядає візуальний медіатекст крізь призму його художності, образної цінності; допомагає розрізняти медіапродукти за категоріями «фільм-товар», «фільм-пропаганда», «фільм-твір» тощо.

Медіапсихологічний підхід дає можливість визначити різноманітні технології впливу на емоції, свідомість, мотивацію, дії перцепі-

ентів; дозволяє уточнити найбільш «ефективні» моменти та прийоми, за допомогою яких досягаються психологічні ефекти.

Інтерпретаційні підходи допомагають аналізувати медіапродукт з різних боків, що дає можливість багатогранно його висвітлити: глибше розкрити суть змісту, усвідомити очевидні і приховані смисли, побачити буденне в незвичному ракурсі.

Аргументи для ствердження думки можна наводити за допомогою техніки «стоп-кадр» (зупинка фільму на тому моменті, який ілюструє концепцію, що аналізується), а також заздалегідь заготовлених «нарізок» (повторний перегляд епізодів, які вважаються доказами або є підставою для додаткового аналізу, або заохочують до дискусії тощо).

4. Підсумковий етап – узагальнення аналітичного етапу і підбиття підсумків, обмін результатами спостережень, переживаннями, думками, новим досвідом та знаннями – має стати, по суті, креативним. На цьому етапі можна запропонувати учасникам домашнє завдання у вигляді різних практичних робіт на матеріалі фільму: рецензування, написання есе або звітів-творів тощо (див. § 2.3.3).

Очікуваними результатами проведення комплексної методики медіаклубу є зміни на особистісному та груповому рівнях.

Вітчизняною медіаосвітою окреслено основні принципи, методи, засоби, форми організації розвитку патріотизму і медіаграмотності молоді. Патріотизм особистості як її психологічний ресурс в умовах інформаційної війни та запропоновані нові інструментальні якості молодого патріота можна ефективно розвивати за допомогою медіаосвітніх, медіапсихологічних засобів.

2.3. Медіаграмотність молодого патріота: технології розвитку інструментальних якостей особистості

Наразі патріотичне виховання молоді перебуває, на жаль, у кризовому стані. За роки незалежності України з різних причин ані

влада, ані освітяни не були по-справжньому зацікавлені у формуванні патріотичних цінностей, переконань у наших громадян і підростаючого покоління в тому числі. Одним з інноваційних, адекватних сучасним умовам підходів у вихованні патріотизму молоді є застосування медіаосвітніх засобів та формування медіаграмотності особистості.

Основою медіаграмотності особистості загалом і патріота зокрема є розвиток низки *важливих інструментальних якостей*. Це передусім саморегуляція взаємодії особистості з медіа в ході перегляду візуальної медіаінформації та рефлексія емоцій, почуттів щодо сприйнятого. Надважливим, ключовим поняттям медіаграмотності є критичне сприймання й опрацювання інформації; її творче переосмислення; практичне, креативне застосування; спілкування на підставі переглянутого тощо.

У цьому параграфі сфокусуємо увагу на технологіях, які дають змогу стимулювати розвиток емоційно-когнітивного опрацювання інформації, а саме рефлексії почуттів, критичного мислення, креативного переосмислення тощо.

2.3.1. Рефлексія емоцій, почуттів: технологія стимулювання розвитку

Рефлексія (від *лат. reflexio* – «повертаються назад») – розумовий процес, спрямований на самопізнання, аналіз своїх емоцій і почуттів, станів, здібностей, поведінки. Термін з'явився спочатку у філософії, потім перейшов і в інші галузі знань, у тому числі в психологію. У загальному психологічному контексті рефлексія здатна змінювати структури свідомості, а також її зміст. Як здатність, вона починає формуватися в молодшому шкільному віці, а в підлітковому вже стає основним фактором регуляції поведінки і саморозвитку.

Виділяють різні види рефлексії: *мовну* (аналіз людиною особливостей своєї мови), *особистісну* (пізнання властивостей і специфіки власної особистості), *інтелектуальну* (формування уявлень людини про її інтелектуальні здібності) і – предмет нашої уваги – *емоційну рефлексію* як пізнання і вивчення людиною власної емоційної сфери.

Рефлексія емоцій, почуттів щодо переглянутого. Технології стимулювання розвитку здатності до рефлексії власних емоцій, почуттів, викликаних переглядом медіаконтенту, спрямовані на те, щоб допомогти молодій людині усвідомити свої переживання, глибше пізнати себе, краще розуміти інших.

«Шість кроків» рефлексивної роботи з емоціями, почуттями:

1. *Розслаблення* на рівні тіла забезпечує більшу концентрацію на внутрішній роботі: запропонувати учасникам зручно розташуватися/сісти, заплющити очі, подумки повільно порахувати до 10 і розслабитися.

2. *Фіксація емоцій, почуттів.* Зважаючи на те, що емоції, почуття є швидкоплинними, динамічними психічними утвореннями, їх відразу після перегляду медіаконтенту бажано якомога скоріше зафіксувати – визначити те, «що» вразило: слід пригадати найбільш виразні моменти з переглянутого – ті, які викликали найяскравіші (позитивні/негативні) враження, тобто «впіймати емоцію».

3. *Вербалізація емоцій, почуттів.* Передбачає переформулювання емоційно-почуттєвого, образного в абстрактне – у слово. Заховане в слові емоційне враження переходить в раціональну площину, чим полегшується його усвідомлення, усуваються перешкоди для подальшої аналітичної роботи.

Вербалізація має єдину, проте важливу вимогу: зафіксовані щодо сприйнятого переживання слід якнайточніше означити відповідним словом, тобто дати найбільш точну «назву емоції».

4. *Осмислення* емоційно-почуттєвих вражень – процес, який уточнює вербальний код отриманих емоцій і має визначити внутрішню причину: чому мене «зачепило» саме це?

5. *Інтеграція отриманих вражень* передбачає співвіднесення з особистими смислами, досвідом та з'ясування такого: чи вписуються зазначені переживання в систему цінностей, переконань, світогляд особистості?; як вони впливають на внутрішній досвід: збагачують, уточнюють, пояснюють, зміцнюють, розвивають тощо?; якщо зазначені переживання не є конструктивними (страх, розпач, зловтіха, агресія тощо), то чи потребують вони додаткової внутрішньої роботи з боку особистості? Одним із варіантів додаткового опрацювання негативних емоцій, почуттів може бути їх озвучення в групі за умови

доброзичливого ставлення учасників одне одного. Тобто отримані враження потрібно співвіднести з власним досвідом.

б. *Обговорення отриманих вражень щодо переглянутого* здійснюється за бажанням учасників відразу після рефлексивної роботи. Рефлексивна робота з емоціями і почуттями триває приблизно 5-10 хвилин, залежно від обсягу медіатексту (наприклад, фотографія або фільм).

Загальна схема *Інструкції* щодо рефлексивної роботи для учасників:

- розслаблення на рівні тіла;
- що в переглянутому (фотографії, телефрагменті, персонажі, епізоді фільму, ролику) найбільше вразило?;
- якими влучними словами можна означити ці емоції, почуття, відчуття?;
- чому саме це «чіпляє»?;
- який смисловий досвід отримано завдяки цим переживанням?;
- за бажанням стисло висловити свої думки щодо отриманих вражень.

Доповнення: Якщо дозволяють умови, час і матеріальне забезпечення (є фарби, пензлі, папір), то відразу після перегляду дуже добре було б «намалювати» емоційні враження від сприйнятого й обов'язково дати назву малюнку. Зображення учасниками своїх емоцій/почуттів/вражень у малюнку здійснюється на вибір кожного за такими орієнтирами: «відобрази кольором свої емоційні, почуттєві враження», «намалюй свої переживання з приводу переглянутого у вигляді стихій: вогню, води, землі або вітру», «намалюй що бажаєш». Малюнок має максимально передавати емоційний стан, почуття, які домінують після перегляду [59; 61].

Малювання власних почуттів має цілющий психологічний ефект: крім викиду у кров гормону задоволення від творчого процесу, зображення позитивних емоцій посилює позитивний емоційний стан суб'єкта; у випадку отримання негативних вражень від сприйнятого деструктивні емоції, почуття (наприклад, страх або зневіра) частково «переходять» на папір, тобто зменшуються, послаблюються.

Малювання триває 10-15 хвилин.

Після закінчення малювання можна розпочинати внутрішню роботу (з 1-го по 5-й кроки) над отриманими від переглянутого враженнями. Під час обговорення (6-й крок) добровільні виступи можна за бажанням додатково ілюструвати тільки-но створеними власними Образами. Малюнки мають бути закріплені так, щоб їх можна було охопити оком. (Обговорення емоційних вражень триває від 5 до 10 хвилин залежно від обсягу сприйнятого медіатексту).

Назва малюнка додатково вербалізує і визначає, уточнює усвідомлення отриманих вражень.

Загалом було б дуже добре кілька окремих занять присвятити більш поглибленому опрацюванню рефлексії емоцій, почуттів за допомогою малювання за схемою: *перегляд* → *малювання* → *рефлексія* → *обговорення емоцій*. Під час таких занять треба настановлювати учасників групи на звичку: 1) завжди рефлексувати / осмислювати будь-які свої емоції, почуття; 2) конструктивно переносити своє внутрішнє (позитивні емоції, почуття) у зовнішнє (поведінку, спілкування, вчинки, матеріальний або духовний продукт); 3) конструктивно «опрацьовувати» негативні емоційні переживання як самостійно за допомогою рефлексії, так і під час спілкування з близькими друзями, дорослими, до яких є довіра. Такі звички дають особистості змогу, по-перше, краще пізнавати себе, по-друге, гармонізувати простір власного життя, а по-третє, особисто відповідати за власне самовираження.

Якщо перегляд відбувався у самостійному форматі (удома), то результати саморефлексії емоцій, почуттів бажано занотувати; також можна запропонувати за бажанням створити малюнок своїх вражень. Усе це необхідно зробити для того, щоб під час майбутнього обговорення можна було поділитися своїми надбаннями в колі учасників.

Отже, розвинена здатність патріота до емоційної рефлексії щодо будь-якої сприйнятої інформації є вельми корисним ментальним інструментом, який передусім здатен пояснити людині дещо про неї саму. Крім того, в умовах інформаційної війни, коли напруження емоцій у суспільстві зашкалює, для патріота рефлексія емоцій, почуттів є важливою здатністю, яка дає можливість переводити емоційно-почуттєві реакції в раціональну площину для того, щоб само-

му не зануритися у шквал емоцій від агресивної або витонченої пропаганди, неправдивої інформації, а також допомогти іншим у цьому питанні.

І головне: розвинене рефлектування вражень від сприйнятого є обов'язковою передумовою для оптимального розвитку в патріота здатності до критичного мислення, автономності його міркувань і суджень.

2.3.2. Критичне мислення – основа медіаграмотності

Критичне мислення – *тип спрямованого мислення*, що являє собою аналітико-синтетичну здатність до поетапного аналізу. Аналіз у мисленні полягає в мисленнєвому розчленуванні досліджуваного об'єкта і виокремленні в ньому його частин, сторін, аспектів, елементів, ознак і властивостей. Об'єктом аналізу можуть бути будь-які предмети та їхні властивості. Аналіз потрібний для розуміння сутності цих предметів – зовнішнього, внутрішнього, віртуального світів [64, с. 82-83].

Основними *етапами* процесу критичного мислення є:

- а) розуміння інформації / усвідомлення проблеми, закладеної в ній;
- б) аналіз інформації, інтеграція проаналізованого, порівняння з уже відомим;
- в) пошук аргументів/контраргументів для *обґрунтованих суджень*;
- г) формулювання висновків та оцінювання проаналізованого.

Критичне мислення – це самостійне, незалежне від стереотипів мислення, яке сприяє розвитку конструктивного критичного ставлення до об'єкта, що піддається аналізу. Результатом критичного аналізу стає формування власної, автономної позиції особистості щодо будь-яких об'єктів і явищ та медіатекстів зокрема.

У нашому контексті розвиток критичного мислення відбувається завдяки постійним тренуванням аналітичної, критичної діяльності суб'єкта в площині медіаінформаційного, візуального медіакультурного поля і забезпечується передусім методом дискурс-аналізу. *Дискурс-аналіз* (від лат. *discursus* – міркування, логічний доказ) – метод, завдяки якому здійснюється детальний, логічно послідовний

аналіз змісту повідомлень. Завдяки цьому методу можна здійснити аналіз та зробити обґрунтований висновок щодо змісту і форми візуального медіаповідомлення – медіатексту.

Застосування дискурс-аналізу в галузі медіапсихології і критичного аналізу медіатексту зокрема полегшується завдяки алгоритмам – сукупності логічних процедур, які забезпечують вирішення завдань. Алгоритми передбачають скорочений (для невеликих медіатекстів) та розгорнутий (для великих медіатекстів) варіанти [42; 56; 57].

Основною *технологією стимулювання* розвитку критичного мислення є систематична аналітична практика, яку доцільно реалізувати за допомогою невеликих візуальних медіатекстів (фотографій, картинок, рекламних роликів, відеосюжетів, документальних фільмів). Саме невеличкі медіатексти дають змогу частіше тренувати певні розумові дії, мисленнєві навички [42; 56; 57]. Ідеться насамперед про такі важливі навички:

- *з'ясування джерела інформації* – починаючи від власників провідних українських телеканалів до конкретних авторів медіаконтенту, первинного відправника інтернет-повідомлення. Знаючи, кому належить медіаджерело (тобто хто за допомогою фінансування забезпечує функціонування телеканалів, порталів, сайтів), ми можемо «прораховувати» його загальну інформаційну «політику». Так, наприклад, в Україні часто-густо можна спостерігати інтерпретаційну, м'яко кажучи, «розмаїтість» у висвітленні одних і тих самих подій. Утім, сприймаючи різні точки зору на одну подію, глядач має перевагу: не лише обирати інформаційне джерело, що відповідає його світоглядним позиціям, а й, порівнюючи різне подання інформації, робити власні висновки. Це більш вигідна ситуація, ніж та, коли практично всі ЗМІ належать одному власнику, наприклад державі (як у РФ). Тому, щоб розуміти, яким інформаційним аспектам буде надано пріоритет і приблизно в якому інтерпретаційному ключі будуть висвітлюватися події, нам важливо знати, «хто?» є відправником інформації;

- *встановлення ознак повідомлення/медіатексту*: його виду, формату, змісту, смислового акценту. Йдеться про загальну характеристику медіатексту, який наразі піддається аналізу. Якщо медіатекст у широкому розумінні – це одиниця, елемент, конкретний

об'єкт медіапродукції, то конкретний візуальний медіатекст являє собою вже складний візуально-смісловий конструкт. Такі конструкти розрізняються за:

– *видами* (фотографія, кіно, телебачення, відео, анімація, інтернет);

– *форматами* (фотографія: друкована, віртуальна; кінофільм: документальний, художній ігровий; телефільм: документальний, художній, серіал; телепрограма: аналітична, пізнавальна, розважальна; рекламний ролик; відеокліп: музичний, інформаційний; інтернет-продукція – мотиватор, демотиватор, gif-ка тощо);

– *жанрами*, тобто тематикою кожного формату (фотографія: портретна, пейзажна, комерційна, репортажна та ін.; фільм документальний: історичний, науково-популярний, біографічний та ін.; художній фільм: комедія, фантастика, мелодрама, історичний, військовий та ін.; телесеріал: мелодрама, гостросюжетний, пригодницький та ін.; телереклама: комерційна, соціальна, політична та ін.). Тому окремі характеристики медіапродукту вже попередньо структурують і полегшують аналітичну роботу. Аналізуючи медіапродукт за жанровою належністю, обов'язково маємо визначити його *смісловий акцент*: чому присвячено продукт, яка його основна ідея, яка його провідна/прихована думка? Тобто важливо знати, «що?» буде піддаватися аналізу;

● *визначення цільової аудиторії*, якій адресоване послання. Тобто слід з'ясувати, для якої групи населення (з урахуванням вікових, соціальних, професійних, гендерних, регіональних, етнічних ознак) призначається медіатекст: «кому?» надсилається медіаповідомлення;

● *виявлення мети медіаповідомлення*. Може розкрити його відкриту або приховану сутність: «для чого?» було створено цей медіатекст. Мету виявляємо передусім, коли уточнюємо його медіаформат і зміст/жанр. Так, наприклад, телепрограма «Голос. Діти» виконує розважальну функцію; метою теленовини інформують населення про події в країні і за кордоном. Утім, не завжди легко визначити мету того чи іншого медіатексту. У такому випадку слід поставити запитання: «а кому вигідно те, про що йдеться?»;

● *очікування зворотної реакції аудиторії* – це прогнозування «ефекту», «кінцевого результату» від повідомлення на аудиторію.

Аналізуючи, маємо змоделювати, яким чином, на думку виробника, «спрацює» створений ним медіаконтент; можна припустити, на який очікуваний результат розраховує медіавиробник, тобто чи буде «ефект»;

- *розкриття* застосованих інформаційно-психологічних технологій впливу на глядача з боку медіа передбачає з'ясування набору «засобів впливу» на аудиторію. Так, для досягнення мети, наприклад, у комерційній рекламі зазвичай використовують прийоми привертання й утримання уваги, яскраві кольори, приємні мелодії; натомість теленовини «наполегливо» формують «порядок денний», замовчують невідгдану інформацію, привертають увагу сенсаціями сумнівної цінності тощо;

- *порівняння* сприйнятого повідомлення з іншими джерелами. Порівнянню належить важлива роль у розкритті таких істотних ознак медіатексту, як новою чи запозиченою є інформація: «що нагадує?», «що нового?»; завдяки порівнянню можна виявити першоджерело інформації, її поступову трансформацію тощо як за змістом, так і за зовнішніми ознаками (візуальними прийомами, відомими образами, стереотипами);

- *пошук додаткових аргументів і контраргументів* – логічних суджень, тверджень, за допомогою яких можна обґрунтувати і тим самим довести свою позицію, переконати інших; забезпечує розуміння «яким чином довести свою позицію?»;

- *формулювання висновків та оцінювання сприйнятого* на підставі аналізу та суджень полягає в інтеграції проаналізованого та якомога об'єктивнішого його оцінюванні («висновки й оцінювання»);

- *висловлення особистої позиції щодо сприйнятого медіатексту* – це висловлення свого незалежного ставлення до проаналізованого медіатексту; передбачає як свободу вибору, так водночас і відповідальність за перегляд та оцінювання інших медіатекстів; ключовим є «автономне ставлення».

Бажано, щоб група в процесі аналізування великих і малих медіатекстів завжди мала перед собою в наочному форматі (на дошці, на стіні, в індивідуальних роздруківках) зазначені вище *етапи* послідовного критичного опрацювання сприйнятого в згорнутому варіанті, як то:

– «хто?»

- «що?»
- «кому?»
- «з якою метою?/кому це вигідно?»
- «очікуваний ефект повідомлення»
- «які засоби впливу на аудиторію?»
- «що нагадує? / що нового?»
- «яким чином довести свою позицію?»
- «висновки й оцінювання»
- «автономне ставлення».

Більш *поглиблений критичний аналіз* великих медіатекстів передбачає як застосування описаних тут навичок критичного опрацювання медіатексту, так і додаткових засобів, які застосовуються в більш розширеній роботі вже у форматі медіаклубу. Це і *методика рольових типів сприймання*, яка дає змогу показати переваги аналітичного, критичного сприймання медіаконтенту в ролі експерта; і *методика інтерпретаційних підходів*, яка дає можливість аналізувати медіапродукт під різними кутами зору (див. § 2.3.2).

Критичне мислення розвивається завдяки постійному тренуванню, на практиці. Критичність мислення особистості є провідною складовою медіаграмотності, яка дає змогу «критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують» [26, с. 4]. Закономірно, що, коли критичне мислення стає звичкою, воно трансформується в *критичний стиль мислення*. Тобто критичний стиль мислення як усталена ознака особистості формується на підставі звички критично мислити. Розвинена здатність до критичного мислення, критичний стиль мислення є надважливими інструментальними якостями сучасного патріота. Саме вони в умовах інформаційної війни дають змогу патріотичній молоді не піддаватися на політичні, ворожі провокації, забезпечують уміння доводити собі та іншим істинність або хибність інформаційного повідомлення, аргументовано відстоювати власну позицію, робити неупереджені, самостійні висновки.

2.3.3. Творче медіасприймання та інші інструментальні якості патріота

Творче медіасприймання переглянутого медіатексту передбачає передусім його *творче переосмислення*, тобто надання йому нових, власних смислів. Це здатність знаходити і розвивати приховану чи другорядну думку в повідомленні, зіставляти переглянуте з чимось іншим, уже відомим, робити власні, оригінальні висновки. Крім того, творчому медіасприйманню властиві такі розумові дії, як *аналогізування* (уміння бачити/пригадувати ремінісценції, алюзії), *комбінування* (відкидання або додавання подумки інформаційних, візуальних елементів), *реконструювання* сюжету медіатексту (зміна його закінчення, уведення нових смислових акцентів тощо) [42; 56; 57]. Саме такі «ігри розуму» розвивають уяву, тримають мізки в творчому тонусі.

Технологія стимулювання розвитку творчого медіасприймання полягає передусім у спрямуванні особистості під час перегляду на різні способи сприймання.

Аналітичний спосіб творчого сприймання візуальних медіатекстів заснований на раціональному типі мислення, а саме на попередніх знаннях особистості про психологічні особливості сприймання візуального зображення [42; 57], на її загальній культурі, особистому досвіді, а також на лінійній, причинно-наслідковій логіці, на ґрунтовному аналізі, який здатен підвести до бачення нового/прихованого. Цей підхід обумовлений передусім аналітичною роботою, критичним осмисленням сприйнятого. Тоді виникає закономірне запитання: що ж тут є творчого? А творчим, несподіваним може стати *здатність побачити* приховані смисли, *оригінальна інтерпретація* сприйнятого, креативна думка щодо *застосування на практиці* чогось побаченого або ж виникнення *власної творчої ідеї*. Тобто креативність цієї когнітивної стратегії полягає передусім в *оригінальному узагальненні проаналізованого*, коли глядач робить щодо сприйнятого нестереотипні висновки.

Асоціативний спосіб творчого сприймання візуальних медіатекстів є алогічним, нераціональним. Він навіть передбачає тимчасову «відмову» від усіх набутих знань, відсторонення від досвіду, культурних та інших стереотипів, навіть переконань, які слід на деякий час «забути», аби сприймати об'єкт «по-дитячому», «безоцінково». Підхід базується на виникненні образно-асоціативних зв'язків, які часто здатні поєднувати непок'єднуване, породжуючи при цьому нове знання, нові смисли, ідеї, думки. Креативність цієї когнітивної стратегії полягає передусім у синтезуванні асоціацій, образів, емоцій, відчуттів, які виникли під час сприймання, за умови найбільшого абстрагування від наявних правил, знань, досвіду особистості. Не менш важливим, ніж здобуття нових смислів і знань, здатності до оригінального узагальнення сприйнятого, є також уміння відходити від напрацьованих досвідом традиційних ментальних схем візуального сприймання.

Зазначені способи сприймання медіатекстів перегукуються з прийомом переведення уваги при сприйманні певного медіаформату: раціонального або емоційного.

Практична медіаторчість у контексті розвитку медіаграмотності патріота становить здатність чинити опір інформаційній деструкції у форматі створення власного контрмедіатексту, і візуального в тому числі, а також створювати «наступальну» інформацію [42; 56; 57].

Саморегуляція візуальних переглядів та її складові. Як зазначалося вище, саморегуляція в медіапсихологічному контексті спрямована на оптимізацію взаємодії людини з медіа. Вона пронизує всі етапи контактування людини з медіапростором у цілому і з медіаінформацією зокрема. На етапі емоційно-когнітивного опрацювання сприйнятого саморегуляція спрямовує процеси рефлексії емоцій, почуттів, критичне осмислення сприйнятого, його творче переосмислення і водночас підпорядковується правилам, алгоритмам, вибору способів медіасприймання – тобто органічно вписується в самі технології на рівні виконання певних дій.

На попередньому – підготовчому до перегляду – етапі саморегуляція спрямована на здійснення тих чи тих розумових дій, а саме: на свідоме ставлення до інформації загалом, на усвідомлення мети

інформаційного споживання, фільтрацію, відбір і подальшу селекцію інформації, на інформаційне самообмеження, свідомий вибір для перегляду альтернативної інформації, на планування часу щодо переглядів, а також вчасне переведення уваги на певний спосіб сприймання – емоційний або раціональний (див. § 1.3.3).

Технологія стимулювання саморегуляції оптимальної взаємодії з медіапростором базується на прийомах заохочення, настановлення, виконання показових вправ.

Заохочення до оптимальної взаємодії з медіа ґрунтується на роз'ясненні необхідності здійснення тих чи інших дій (наприклад, свідомого ставлення до будь-якої інформації); наданні вербальних формул для самомотивації – повторенні їх подумки (наприклад: «я буду планувати», «я повинен фільтрувати» тощо).

Настановлення передбачає регулярне, утім доречно нагадування того чи іншого правила оптимальної взаємодії. Так, перед переглядом візуального медіатексту можна нагадати учасникам групи про переведення уваги як налаштування на певний тип сприймання та уточнити в них, який саме тип сприймання доцільно активізувати.

Показові вправи – це власне практичні дії. Наприклад, домашня вправа на визначення самоконтролю за часом перебування в інтернеті: «Заплануйте час перебування в інтернеті, наприклад 30 хвилин. Після інтернет-сесії перевірте, скільки насправді було витрачено часу. Зафіксуйте витрати письмово». Чим більший розрив між запланованим і реально витраченим часом, тим частіше треба виконувати цю вправу – до тих пір, поки час перебування в мережі відповідатиме запланованому.

Аналогічну вправу можна застосовувати під час перегляду телепередач. Слід порівняти часові показники інтернет-сесій і телепереглядів, обговорювати, міркувати, вигадувати власні вправи, що можуть наочно показати необхідність саморегуляції в медіапросторі.

Результати дослідження медіаграмотності молоді, проведені нами у 2015–2016 роках, показали, що найнижчими показниками «ґрішать» саме параметри саморегуляції. Так, обмежують інформаційне споживання аж 13,6 % опитаних старшокласників, планують перегляди – 14,9 %, а свідомо ставляться до перегляду інформації лише 27,7 % респондентів. Розподіл кількісних показників саморе-

гуляції переглядів у групі патріотично налаштованої молоді і в групі умовних «не патріотів» виявився приблизно однаковим. Це свідчить не тільки про низький рівень медіаграмотності нашої молоді, а й про нагальну потребу його підвищення, особливо в умовах неабиякої інформаційної загрози.

Стимулювання розвитку творчого медіасприймання сприяє як активізації мислення патріота загалом, так і виробленню в нього здатності бачити приховане, саму суть сприйнятого, спонукає до продукування нових ідей, створення власного медіаконтенту патріотичного змісту. Головною вимогою до технології розвитку саморегуляції особистості у світі медіа, зокрема засвоєння необхідних прийомів, є частота і регулярність їх актуалізації (заохочення, настановлення) і практичного вправлення (показові вправи). Отже, розвинене творче медіасприймання, сформовані навички саморегуляції є ознаками медіаграмотної особистості, оснащеної дієвим ментальним інструментарієм. Утім, найбільш затребуваним, безумовно пріоритетним є когнітивний мікромодуль – рефлектування емоцій, почуттів щодо сприйнятого та його критичний аналіз й осмислення.

Отже, завдяки медіаграмотності молода людина набуває загального медіаіммунітету, стає здатною орієнтуватися в потоці незчисленних технологій інформаційно-психологічного впливу на психіку людини та розуміти сутність їх функціонування, набуває навичок саморегуляції в сприйманні інформації та критичного мислення, опановує вміння застосовувати їх на практиці тощо. Медіаграмотність забезпечує збереження патріотичної ідентичності особистості, розвиток автономного ставлення до будь-якої інформації, оптимізацію патріотизму особистості в цілому як її психологічного ресурсу в умовах інформаційної війни.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНА ДОПОМОГА МЕДІАПЕДАГОГУ

У розділі представлено Програму патріотичного виховання молоді на основі медіаграмотності «Я – патріот»; розглянуто структуру методики «Я – патріот», наведено рекомендації щодо її застосування. На матеріалі патріотичного медіаконтенту обґрунтовано основні засади виховання патріотизму та розвитку критичного мислення молоді.

3.1. Програма патріотичного виховання молоді на основі медіаграмотності «Я – патріот» (Позакласні, позашкільні медіаосвітні заняття)

Програма патріотичного виховання «Я – патріот» для старшокласників, студентської молоді відрізняється від інших подібних практичних напрацювань тим, що фокусує увагу на необхідності формування нової якості молодого патріота цифрової доби – його медіаінформаційної культури і медіаграмотності зокрема. Це актуальна потреба сьогодення, зумовлена бурхливим розвитком засобів масової комунікації і мультимедійних технологій, тотальною візуалізацією життєвого простору за допомогою медіа, а також неабиякою активізацією інформаційно-психологічних впливів, скерованих на руйнування національної ідентичності українців, а отже, ця проблема потребує нагального вирішення.

Пропонована тут розробка реалізує медіапсихологічний підхід у вихованні як традиційних, так і нових патріотичних якостей за допомогою медіаосвітніх засобів на зразках візуальної медіакультури: фотографії, документальних і художніх фільмів, рекламних роликів, музичних відеокліпів патріотичного змісту тощо. Вона стане в пригоді медіапедагогам, вихователям, керівникам факультативів і гуртків.

МЕТА

Програма спрямована на виховання патріотизму молоді і розвиток у неї медіаграмотності як нової інструментальної ознаки патріота.

ЗАВДАННЯ

Пізнавальні:

1) дати знання про феномени *патріотизму, національної ідентичності, сучасного громадянського українського патріотизму;*

2) ознайомити з *основними видами інформаційно-психологічних технологій впливу, які застосовуються під час інформаційної війни/агресії;*

3) роз'яснити актуальність нової інструментальної якості патріота за цифрової доби – *медіаграмотності.*

Розвивальні:

1) розвивати свідоме ставлення до медіавізуальних переглядів, зокрема: здатність до фільтрації інфопотоку згідно з системою цінностей і смислів особистості, надання пріоритету у відборі інформації, щоб вона відповідала першочерговим на даний момент завданням; уміння переводити увагу на певний спосіб сприймання («раціональний» або «емоційний»), визначати мету перегляду, планувати його за часом; здатність до інформаційного самообмеження тощо;

2) на матеріалі візуального патріотичного та іншого медіаконтенту розвивати здатність до мислення загалом і критичного зокрема: а) рефлексії емоцій/почуттів щодо сприйнятого, б) аналітичного, критичного мислення, аргументованого оцінювання, уміння застосовувати різні рольові, інтерпретаційні підходи в процесі аналізу різноформатних візуальних медіатекстів, інтелектуальної звички бачити суть медіатору завдяки вмінню виявляти приховані його смисли, в) стимулювати розвиток творчого медіасприймання як переосмислення сприйнятого і надання йому нових, власних смислів;

3) розвивати практичну медіаторчість як здатність створювати власний медіаконтент і контрінформацію зокрема, що спроможні чинити спротив інформаційній деструкції в інтернеті, а також іти «у наступ», діяти на «випередження», коли йдеться про агресивні інформаційні впливи.

Виховні:

1) створити психологічні умови для актуалізації патріотичних почуттів щодо рідної землі, країни, українського народу, його культури, історії, а також української нації в цілому за допомогою медіа-психологічних засобів; виховувати свідомий патріотизм;

2) на зразках інформаційних, документальних медіатекстів, зразках медіамистецтва виховувати громадянський український патріотизм, розвиваючи традиційні і нові – медіакультурні – патріотичні якості особистості; прищеплювати «розумний» (критичний) патріотизм;

3) навчати комунікативних навичок у спілкуванні як з однодумцями, так і з тими, хто має іншу, навіть протилежну, думку, зокрема на підставі переглянутого; у ході спільного обговорення, дружньої комунікації плекати спрямованість учасників на дієвість і передусім на громадянську активність: від простих, доступних кожному дій до більш серйозних вчинків, спрямованих на благо країни, готовності до самопожертви, справжнього громадянського подвигу; виховувати дієвий, громадянський патріотизм.

ВІКОВА АУДИТОРІЯ

Програма «Я – патріот» розрахована передусім на молодь раннього юнацького віку (10-11 класи) та зрілої юності (студентська молодь). Утім, її можна було б адаптувати для середніх і старших підлітків (7-9 класи), у яких уже більшою-меншою мірою розвинене логічне мислення, набуває усталеної властивості критичність думок, однак головною перешкодою тут стає практична відсутність українського патріотичного медіаконтенту, відповідного для цього віку, його психолого-педагогічних особливостей (див. 3.2).

Бажаний кількісний склад групи – від 10 до 15 осіб.

Програма розрахована на 1 рік. На опрацювання матеріалу відводиться 32 год. (16 занять по 2 год., 2 рази на місяць).

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема		Кількість годин
Вступне заняття. Патріотизм. Інформаційна війна. Медіа-грамотність		1
Модуль 1: Фотографія		
Тема 1. Нова якість патріота: медіаграмотність		
1.1.	Фотографія: статичне зображення. Актуальність фоторепортажу з місця події. Патріотична фотографія. Образ, емоції, почуття. Рефлексія емоцій, почуттів	2
1.2.	Пропаганда у форматі зображення: фотографія / картинка. Аналітичне, критичне опрацювання	
Модуль 2: ТБ, відео, кліпи		
Тема 2. Ментальна зброя патріота в інформаційній війні: рефлексія почуттів і критичне мислення		
2.1.	Телебачення: особливості сприймання рухомого зображення. Соціальна реклама; фрагменти теленовини. Емоційно-когнітивний мікромодуль	2
2.2.	Відео, музичні кліпи патріотичного контенту. Суть саморегуляції в переведенні уваги щодо певного медіаформату і відповідного типу сприймання	
Модуль 3: Документальне кіно		
Тема 3. Український націоналізм, національна ідентичність, громадянський український патріотизм у медіа		
3.1.	Документальний фільм, його особливості. Визвольні змагання в російсько-українській окупаційній війні 1919–1921 рр. XX ст. у документалістиці. д/ф «Холодний Яр» 1, 2, 3-тя частини, «Машина часу», д/ф «Холодний Яр: Воля України або смерть», д/ф «Крути» та ін.	4
3.2.	Документальний фільм: історичні реконструкції, елементи ігрового кіно.	4

Тема		Кількість годин
	Визвольна боротьба ОУН-УПА 40–50 рр. ХХ ст. д/ф «Хроніка УПА. 1942–1945» ч. 1, д/ф «Хроніка УПА. 1942–1954» ч. 2, д/ф Степан Бандера, д/ф Роман Шухевич (Тарас Чупринка) та ін.	
3.3.	Актуальність документального кіно. Репортажне знімання. Майдан Свободи і Гідності 2013–2014 років АТО 2014–2016 років д/ф «Зима, що нас змінила. Небесна сотня», д/ф «Бійня на Майдані», д/ф «Сильніше ніж зброя», д/ф «Переломний момент», д/ф «Добровольці Божої чоти» та ін.	4
Модуль 4: Художнє кіно		
Тема 4. Український патріотичний медіаконтент: його роль і актуальність у вихованні патріотизму молоді		
	х/ф «Поводир»,	2
	х/ф «Голод 33»,	2
	х/ф «Нескорений»,	2
	х/ф «Залізна сотня»,	2
	х/ф «Атентат. Осіннє вбивство у Мюнхені»,	2
	х/ф «Страчені світанки»,	2
	х/ф «Далекий постріл» та ін.	2
	Підсумкове заняття. Тестування. Конкурс робіт	1

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступне заняття (1 год.).

Мета: ознайомлення учасників з феноменом патріотизму, денесення до них думки про його актуальність в умовах інформаційної війни та потребу в медіаграмотності.

Зміст: територіальний, соціальний, особистісний патріотизм; суть і сенс патріотизму як психологічного, соціокультурного феномена. Патріотизм як ресурс особистості в умовах інформаційної аг-

ресії. Інформаційна війна: завдання, методи: пропаганда, маніпулювання, дезінформація тощо в медіа. Поняття про медіаграмотність, характеристика її основних інструментальних складових (рефлексія емоцій, почуттів; критичне сприймання).

Практика: перегляд різного медіаконтенту переважно малих медіаформатів та визначення зразків з патріотичним змістом, пропаганди.

Домашнє завдання:

1. Зробити й оформити вибірку медіатекстів патріотичного змісту будь-якого медіаформату (від 3-х до 12-ти зразків).

2. Підготувати і візуально оформити повідомлення (до 3 хв.) про сучасного героя Майдану, АТО, волонтера тощо. Охарактеризувати суть їхнього патріотичного вчинку.

Тема 1. Нова якість патріота: медіаграмотність (2 год.)

Мета: уточнення знань про суть медіаграмотності як нової ознаки патріота цифрової доби; вправління в рефлексії емоцій, аналітичному, критичному мисленні (на зразках фотографії, картинки).

Зміст: фотографія як медіатекст (його структура, див. § 2.3.2). Особливості сприймання статичного зображення: переваги і недоліки. Актуальність фоторепортажу з місця події. Патріотична фотографія: образ, емоції, почуття. Пропаганда в зображенні – поширений засіб впливу через образ, емоції, слово / заклик.

Практика: на матеріалі фотографій, а також картинок пропагандистського змісту вправління в навичках рефлексії емоцій, почуттів і критичного мислення.

Обговорення за темою, а також попередніх домашніх завдань.

Домашнє завдання:

1. Знайти фото, картинки, що є зразками «білої», «сірої», «чорної» пропаганди.

2. Написати есе на тему «Чому люди підпадають під інформаційно-психологічні впливи?».

Тема 2. Ментальна зброя патріота в інформаційній війні: рефлексія почуттів і критичне мислення (2 год.)

Мета: надання знань про емоційно-когнітивний мікромодуль опрацювання сприйнятого як необхідної умови взаємодії з інформа-

цією; вправління у рефлексії емоцій, аналітичному, критичному мисленні на зразках малих медіаформатів.

Зміст: телебачення, відео, музичні кліпи: особливості сприймання рухомого зображення. Пріоритет рефлексії емоцій, почуттів, критичного мислення в емоційно-когнітивному мікромодулі. Важливість здатності переводити увагу при сприйманні певного медіаформату та творчо переосмислювати сприйняте. Алгоритми критичного мислення, інші розумові дії (див. § 2.3.2; 2.3.3).

Практика: відточення «ментальної зброї» патріота на матеріалі соціальних роликів, відео, музичних кліпів патріотичного змісту: тренування у застосуванні мікромодуля, а також інших розумових діях на практиці.

Обговорення за темою, а також попередніх домашніх завдань.

Домашнє завдання:

1. Знайти улюблений ролик патріотичного спрямування. Якими візуальними, художніми, змістовими засобами відображено патріотизм? Які з них мають найбільший ефект?

2. Дібрати відео із зони АТО, яке особливо подобається. Що саме можна вважати патріотичним у цьому відео?

Тема 3. Український націоналізм, національна ідентичність, громадянський український патріотизм у медіа (12 год.).

Мета: надання знань про український націоналізм, національну ідентичність, новий громадянський український патріотизм та їх відображення в документальному кіно.

Зміст: «народження» кіно у 1895 р., яке спочатку було тільки документальним. Роль документального кіно в житті людини. Документальне кіно: особливості, інновації, актуальність. Репортажне знімання та його переваги.

Причини виникнення українського націоналізму, визвольні змагання в російсько-українській окупаційній війні 1919–1921 років та визвольна боротьба ОУН-УПА 1940–1950 років в українській документалістиці. Вияви національної ідентичності в Україні, актуальність громадянського патріотизму в українському контексті: документальні фільми про Майдан, АТО.

Практика: опрацювання матеріалу у форматі медіаклубу (див. § 2.2.3); на зразках документального кіно вправління в застосуванні

та засвоєння інструментальних якостей медіаграмотності. Формування автономного ставлення до історичних подій визвольної боротьби українців за вільну, соборну державу.

Обговорення за темою, а також попередніх домашніх завдань.

Домашнє завдання:

1. Створити колаж або серію з портретів героїв боротьби за визволення України.
2. Створити фотогалерею типажів різних видів української ідентичності.

Тема 4. Український патріотичний медіаконтент: його роль і актуальність у вихованні патріотизму молоді (14 год.)

Мета: ознайомлення зі знаковими подіями в історії України за допомогою художніх стрічок; визначення ролі патріотичного медіаконтенту у вихованні патріотизму.

Зміст: художнє кіно виникло майже одночасно з документальним і набуло великої популярності. На відміну від документального, художній фільм – це вимисел авторів (сценариста, режисера), який утілено великим колективом акторів, операторів, звукорежисерів та інших спеціалістів. Формат художнього фільму передбачає величезний спектр жанрів: від бойовика, комедії, мелодрами, психологічного трилера до історичного, епічного кіно тощо. Історія ігрового кіно в Україні. Особливості художніх стрічок патріотичного контенту, переваги і недоліки. Відображення українського патріотизму, що формувався і гартувався в боротьбі українців за державну незалежність протягом усього історичного шляху, й особливо у ХХ столітті, як акцент на готовності до дії, активної дієвості, вчинку, чину кіногероїв.

Практика: опрацювання матеріалу у форматі медіаклубу. Не тільки вправління в застосуванні інструментальних засобів і прийомів, рольових та інтерпретаційних методик, навичок оптимальної комунікації в групі, особливо під час дискусії, а й стимулювання мислення щодо саморозвитку особистого патріотизму.

Домашнє завдання:

1. Написання рецензій на фільми.
2. Написання есеїв з позиції творчого переосмислення фільмів.

3. Створення патріотичного медіатексту: нарізка з фільму + музика, пісня. І навпаки: обрати пісню і за допомогою візуальних елементів з фільму(-ів) створити музичний ролик. (Колективна або індивідуальна робота).

Підсумкове заняття (1 год.)

Тестові завдання: запитання в Розділі 1.

Написання короткого звіту про те, які ціннісні та практичні зміни відбулися на особистісному рівні протягом періоду вивчення курсу.

Конкурс домашніх робіт, проектів.

МАТЕРІАЛ

Візуальний матеріал представлено такими медіа форматами, як: фотографія; картинка з інтернету; документальні, ігрові фільми; соціальні ролики; відео; музичні кліпи, а також фрагменти теленовин, сюжетні «нарізки» з ігрових, повнометражних фільмів (див. 3.2).

Критерії добирання візуальної медіапродукції для переглядів: відповідність психічному розвитку даної вікової категорії і дотримання загальноприйнятих обмежень.

Теоретичний матеріал для інформаційної частини щодо медіазасобів, медіаосвіти можна знайти в [42; 56; 57], а також в інтернеті, зокрема в онлайн-овому посібнику «МедіаДрайвер» [44].

ТЕХНІЧНЕ ОБЛАДНАННЯ

Комп'ютер, відеопроєктор, екран, флешка (засоби, які дають можливість продемонструвати різноформатні візуальні медіатексти патріотичної тематики).

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Упровадження Програми «Я – патріот» сприятиме створенню умов для стимулювання розвитку патріотизму, медіаграмотності молодих патріотів та їхнього критичного мислення зокрема.

ФОРМИ

Основними формами створення умов для стимулювання патріотичного виховання молоді є такі засоби медіаосвіти та медіапсихології, як:

– *перегляди* візуальних медіаконтентів патріотичного спрямування;

– *обговорення* сприйнятого у форматі дискусії, медіаклубу;

– *створення медіаконтентів* на патріотичну тематику (індивідуальних, колективних);

– *лекції* з використанням візуального медіадидактичного матеріалу;

– *міні-лекції* як інформування про історичні події або особливості медіаформату;

– застосування емоційно-когнітивних *мікромодулів*;

– *дослідження* візуальних медіатекстів як: постановка мети дослідження (для чого ми будемо досліджувати цей медіатекст?), з'ясування, в який спосіб воно буде реалізовуватися (яким чином, за допомогою чого будемо досліджувати?), визначення прогнозованих результатів (що ми очікуємо отримати за допомогою проведеного дослідження?);

– *повторний перегляд* фотозображення/картинки, деяких фрагментів, епізодів теленовин, соціальної реклами, документальних, художніх фільмів тощо з метою найбільш оптимального їх аналізу, а також застосування прийому «стоп-кадр»;

– *тренінги*: формування рефлексії емоцій/почуттів; засвоєння алгоритмів критичного мислення; застосування різних рольових, інтерпретаційних підходів та різних типів творчого медіасприймання іншого.

3.2. Методика «Я – патріот»: структура, рекомендації щодо проведення

Методика виховання патріотизму молоді засобами медіаосвіти «Я – патріот» має універсальну структуру і складається з чотирьох тематичних модулів та двох окремих занять: вступного і підсумкового.

Модульна структура методики, як більш гнучка в практичному застосуванні, не має строгої прив'язки до послідовності викладання матеріалу. Модулі організовані за такими основними параметрами як: *вид медіазасобу*, за допомогою якого здійснюється розвиток патріотизму та його нових інструментальних якостей; *патріотична тематика*; особливості розвитку *медіаграмотності* патріота.

Якщо патріотична тематика усіх модулів в основному перегукується за змістом, а її загальною метою є виховання патріотизму молоді і розвиток її критичного мислення, то кожен модуль суттєво відрізняється за видом медіа і відповідно за способом сприймання його медіаформатів (наприклад, фотографія і кінематограф як статичне і рухоме зображення). Крім того, невеликі медіаформати, як от та ж сама фотографія або відео, ролик чи музичний кліп, передбачають небагато часу на перегляд кожного з них, його емоційно-когнітивне опрацювання та обговорення. Натомість документальна або художня стрічки вже зобов'язують до тривалого перегляду, більш ґрунтовної аналітичної роботи та обговорення вже у форматі медіаклубу або розширеної дискусії.

Проте спільним, що об'єднує і водночас пронизує всі самодостатні модулі, є *емоційно-когнітивний мікромодуль*. Він передбачає *рефлексію емоцій, почуттів* споживача медіа щодо сприйнятого медіатексту, яка є обов'язковою передумовою наступної, надважливої дії – *аналізування і критичного осмислення* сприйнятого.

А проте, незважаючи на універсальність модульної системи, ми рекомендуємо починати з малих форматів і фотографії зокрема. Маємо дві причини наполягати саме на цьому: по-перше, статичне зображення дає змогу більш уважно розглянути і детальніше проаналізувати медіатекст, а відеоролик або рекламу – у разі потреби – можна переглянути ще раз, що поступово готує учасників до більш складної розумової діяльності у форматах документальних, художніх стрічок; по-друге, опрацювання великої кількості медіатекстів у форматі фотографії, картинки, телесюжетів забезпечує в цілому частіше, більш інтенсивне тренування в набутті нових інструментальних навичок: емоційної рефлексії, критичного мислення, переведення уваги, переосмислення тощо.

Вступне заняття вводить у тему, ознайомлює з курсом, фокусує увагу на його ключових моментах; підсумкове ж є результатом

участі і роботи в групі з розвитку патріотизму і критичного мислення засобами медіаосвіти (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Модулі методики «Я – патріот»

Тепер розгляньмо приблизний зміст медіаконтенту кожного модуля. Зауважимо, що пропонований зміст медіаконтенту було апробовано у 2014–2016 роках. Утім, медіапедагог може оновити задані або обрати інші варіанти медіаконтенту, головне – дотримуватися теми і вікових особливостей психічного розвитку молоді.

Модуль 1. Фотографія

Тема 1. Нова якість патріота: медіаграмотність

Нижче надаються варіанти вибірок фотографій патріотичного змісту для розвитку рефлексії емоцій почуттів та критичного мислення.

«Майдан 2013–2014»: складається з 4-х міні-серій по 12-15 фотографій кожна. Отже, перша серія: «нейтральна» (українська символіка, Євромайдан до 30 листопада, «Україна – це Європа!») – поступово готує до подальшого сприймання; друга серія: «активна» (події на Грушевського, активісти, вогненні коктейлі, дим від шин, протистояння з «беркутом») – розгортає тему Майдану, викликає сильні емоції; третя серія: «депресивна» (події на Інститутській, руїни, згарища, беркутівці, що стріляють, поранені і загиблі; люди, що плачуть, страждають; свічки, квіти, прощання з Небесною сотнею) – викликає сильні емоції, напруження; четверта серія: «оптимістична» (весна, весела молодь, діти, день вишиванки, згуртована нація, оздоблення осель, мурали на будинках міст, прикрашені паркани, величні краєвиди, «Україна – єдина країна!») – підносить настрій. Перегляд має завершуватися на позитивній ноті.

«Велика серія 2014–2017: життя країни у світлинах» передбачає до 90 фотографій, зміст яких можна структурувати за хронологією, але в яких обов'язково мають бути відображені не лише різні аспекти життя, а й представлені різні регіони країни (анексія Криму, початок війни, добровольці, волонтери, вимушені переселенці, руїни Донбасу, прикрашені українські міста, останній шлях загиблих на Сході, святкові заходи, красива молодь, «Усе буде добре!» тощо).

Тематичні фотосерії: «Протистояння двох світів: майданівці і «беркут», «Українські вояки і ополченці Донбасу: обличчя», «Весілля на Майдані, в АТО vs весілля у так званих Л-ДНР»; відображення психологічних станів людей: «Радість повернення з АТО», «Після бою», «В останню путь», «Бійці з тваринами в АТО» тощо.

Картинка **«Пропаганда: «біла», «сіра», «чорна».** Спочатку дається визначення поняття, суть і базові принципи пропаганди; характеризується кожен вид пропаганди і по черзі переглядається у форматі слайд-шоу. У кожній серії по 20-25 картинок.

Загальна рекомендація до перегляду: фотографії краще демонструвати у форматі слайд-шоу; час перегляду встановити по 3-4

секунди на кожну картинку. Загальна тривалість перегляду кожної серії – від 3 до 6 хвилин.

Рекомендації щодо опрацювання фотографічного матеріалу

Після перегляду кожної фотосерії (кожної міні-серії про Майдан, Великої серії, будь-якої окремо взятої тематичної серії) відпрацьовуємо рефлексію емоцій, почуттів і коротко обговорюємо враження за бажанням. Відтак учасники обирають картинку, яка їм сподобалась/вразила їх, для детального розгляду. Аналізуємо, критично осмислюємо, оцінюємо як її зміст, так і форму (саме зображення); насамкінець можна ввести креативний елемент опрацювання: запропонувати дати назву обраній фотографії. Першого разу модератор групи показує послідовність аналізу сам, а потім тільки спрямовує аналітичну роботу групи. Далі розглядаємо й аналізуємо наступну обрану фотографію... Таким чином, за академічну годину (45 хв.) орієнтовно можна опрацювати приблизно дві фотосерії. Головне по кожній опрацьованій фотографії – зробити самостійний/оригінальний висновок!

Під час перегляду картинок, фотографій пропагандистського змісту модератор коментує в деяких зразках той чи інший інформаційно-психологічний засіб впливу, наприклад: наявність гасла, прямий/непрямий заклик до певної дії, застосування дихотомії красивого-потворного, добра-зла, особливості кольорів тощо. Після перегляду серії картинок спочатку здійснюється рефлексія емоцій, почуттів, а потому – аналітичне, критичне опрацювання обраних групою картинок. Висновком має бути зазначення задіяних прийомів, технологій, декодування пропагандистської мети.

Рекомендації щодо аналізу статичної картинки

Аналіз таких невеликих медіатекстів, як фотографія, картинка, не завжди потребує застосування критичного аналізу за всіма алгоритмами (хто?, що?, з якою метою?, кому це вигідно?, який очікуваний результат? тощо). Головною метою вуличної, репортажної фотографії, а тим більше аматорських знімків, часто є саме комунікаційна функція: повідомити про подію, учасником якої стала людина з камерою, поділитися враженнями про цю подію. Тому деякі *алгоритми критичного аналізу* адаптуємо до сприймання саме не постановочної, а репортажної, аматорської фотографії:

– не треба приділяти багато уваги тому, *хто* саме виклав фото;
– головним є саме зображення, і, відповідно, необхідно визначити, *що* зображено: усі ознаки візуального медіаформату, його слововий акцент, аналіз головних і другорядних візуальних елементів зображення;

– алгоритми «кому?», «з якою метою?», «очікуваної реакції аудиторії» здебільшого спрощуються до: «адресовано всім», «поділитися з усіма», «привернути увагу до висвітленої події»;

– алгоритм «застосування технологій впливу» в репортажному аматорському фото вичерпується саме аналізом елементів візуального зображення, композиції, ракурсу та їх впливу на перцепієнта; аналіз візуального можна збагатити завдяки використанню таких інтерпретаційних підходів, як гуманістичний (авторська позиція), соціальний, комунікативний, психологічний, культурологічний тощо (див. § 2.2.3).

Пропаганда в картинках аналізується за усталеним алгоритмом: «хто?», «що?», «кому?», «з якою метою?», «очікуваний ефект?», «які задіяно технології?» тощо [44].

Модуль 2. ТБ, відео, кліпи

Тема 2. Ментальна зброя патріота в інформаційній війні: рефлексія почуттів і критичне мислення

Тренування практичного застосування емоційно-когнітивного мікромодуля та інших розумових прийомів (переведення уваги на певний тип сприймання, творче переосмислення тощо) на практиці.

Телебачення. Особливості сприймання рухомого зображення: його швидкоплинність, яка не дає змоги розгледіти деталі, «ефект реальності» події, «ефект присутності», роль музичного оформлення у формуванні емоційного поля глядача.

Комерційна реклама: «Козацька рада» (2014, 2015).

Соціальна реклама: «Де Україна?», «Україна – це я!» (1, 2, 3), «Соціальна реклама Української армії», «Армія» (Привіт, мамо!), «Армія 3» (Повертайтеся живими), «Підтримай Україну – підтримай солдатів у зоні АТО», «Україна. Народжені вільними» та багато іншого.

Фрагменти теленовін – за потребою, відповідно до актуальності подій.

Відео. «Молитва українського націоналіста», «Снайпер» (Babylon 13), «Слава Україні! Героям слава!» (Донецький аеропорт), «Когда мы вернёмся» (про кримських татар) та ін.

Пропагандистські відеоролики: «Я русский оккупант» (Росія), «Правда про русского оккупанта» (Україна), «Слава ВПС України» (Туреччина) тощо.

Кліпи музичні: патріотичний контент

Пісні про Україну: «Україна» (Тарас Петриненко), «Яворина» (Назарій Яремчук), «Україна – це я!» (Тіна Кароль), «Так, я люблю Україну» (гурт «Тік»), «Не спи, моя рідна земля!» (гурт «Мандри») та ін.

Повстанські пісні: «Лента за лентою», «Ой, у лузі червона калина похилилася», «Йшли селом партизани»; сучасні: «Золотий левик», «Сніги».

Сучасні військово-патріотичні пісні: «Браття українці» (гурт «Шабля»), «Їхали козаки» (гурт «Тінь сонця»), «Укроп» (гурт «Гайдамаки»), «Мить» (Святослав Вакарчук), «Пісні з АТО. Слава Україні, Героям слава!», «Пісні з АТО. Характерники, до бою!», «Пісні з АТО. Слава нації, смерть ворогам», «Вставайте, козаки» (АТО-версія), «Меч Арея» (АТО-версія) та багато-багато інших; музична підтримка інших країн «Там, біля тополі» (польський гурт «Еней»), «Воины света» (білоруський гурт «Ляпіс Трубецкой»).

Практичні рекомендації

Аналізуючи такі невеликі медіаформати, як фрагменти новин, комерційні та соціальні ролики, особливу увагу звертаємо на застосовані медіатехнології і музичний супровід зокрема, дотримуємось алгоритмів аналізу (див. § 2.3.2); аналізуючи відео (воно найчастіше аматорське), дотримуємось алгоритмів, що застосовуються до аналізу фотографії; аналізуючи музичні кліпи (також переважно аматорські), передусім звертаємо увагу не тільки на зміст пісні, а й на відеоряд: чи відповідає він змісту?

Модуль 3. Документальне кіно

Тема 3. Український націоналізм, національна ідентичність, громадянський український патріотизм в медіа

Відпрацювання інструментальних навичок у медіаформаті документального фільму.

До теми визвольних змагань у російсько-українській окупаційній війні 1919–1921 років ХХ ст. пропонуємо: д/ф «Холодний Яр» (1, 2, 3 частини, програма «Машина часу» на 5-му каналі); д/ф «Холодний Яр: Воля України або смерть!»; д/ф «Крути», «Останній отаман Київщини» (Пилип Драник) та ін.

До теми визвольної боротьби ОУН-УПА 1940-1950 рр. ХХ ст. пропонуємо: д/ф «Хроніка УПА. 1942–1945», ч. 1; д/ф «Хроніка УПА. 1942–1954», ч. 2; д/ф Степан Бандера; д/ф «Роман Шухевич (Тарас Чупринка)» та ін.

До теми Майдану Свободи і Гідності 2013–2014 років та АТО 2014–2016 років пропонуємо: д/ф «Зима, що нас змінила. Небесна сотня», д/ф «Бійня на Майдані», д/ф «Сильніше ніж зброя», д/ф «Переломний момент», д/ф «Добровольці Божої чоти» та ін.

Рекомендації до перегляду документальних фільмів

Звертаємо увагу на особливості документального фільму: додання історичних реконструкцій, елементів ігрового кіно, цифрової графіки тощо. Актуальність документального кіно у світлі швидкоплинних нинішніх подій.

Організація переглядів та емоційно-когнітивне опрацювання сприйнятого, дискусія за темою стрічки здійснюється у форматі медіаклубу (див. § 2.2.3).

Модуль 4. Художнє кіно

Тема 4. Український патріотичний медіаконтент: його роль і актуальність у вихованні патріотизму молоді

Вправління в застосуванні інструментальних засобів і прийомів, рольових та інтерпретаційних методик, навичок оптимальної комунікації в групі, особливо під час дискусії. Актуалізація емоційної, інтелектуальної активності, орієнтація учасників групи саме на дієвий патріотизм для блага Батьківщини на прикладі кіногероїв.

Для перегляду пропонуємо такий шерег ігрових художніх стрічок:

х/ф «Поводир», х/ф «Голод 33», х/ф «Нескорений», х/ф «Залізна сотня», х/ф «Атентат. Осіннє вбивство у Мюнхені», х/ф «Страчені світанки», х/ф «Далекий постріл» та ін.

Рекомендації щодо підготовки перегляду художніх фільмів

Організація переглядів та емоційно-когнітивне опрацювання сприйнятого здійснюється у форматі медіаклубу двома способами: 1) медіаклуб як спільний перегляд у класі з подальшою роботою в групі, дискусія; 2) самостійний перегляд удома і рефлексія емоцій почуттів від сприйнятого, спільна аналітична робота у форматі медіаклубу із застосуванням прийомів «стоп-кадр», «нарізка», а також дискусія.

Підготовка педагога-модератора до медіаклубу:

1 варіант. Медіаклуб у повному форматі з переглядом у класі. Медіапедагог попередньо має переглянути фільм сам наодинці. Якщо у стрічці трапляються, наприклад, дуже жорстокі насильницькі сцени або відверта еротика, їх потрібно вирізати з копії фільму.

2 варіант. Самостійний перегляд фільму учасниками вдома та подальше проведення медіаклубу в групі. Медіапедагог виокремлює у стрічці потрібні фрагменти (важливі для демонстрації, аналізу, обговорення у форматі медіа клубу) і робить «нарізку» ключових моментів в окремі файли.

Спеціально для учнівської аудиторії старшокласників: для домашнього перегляду варто рекомендувати фільми, які відповідають психологічному розвитку, віковим нормам слухачів курсу. І навпаки, стрічки типу 18+ підлягають вищезазначеному «втручанням» медіапедагога і лише після цього можуть бути демонстровані на загал.

Підготовка учасників до проведення медіаклубу:

Запропонувати учасникам знайти потрібну інформацію, освіжити в пам'яті події історії за темою майбутнього перегляду.

3.3. Патріотичне виховання в ході дискусій

Тепер приділимо увагу безпосередньо патріотичному вихованню на підставі медіаконтенту. Якщо набуття нових, інструментальних якостей медіаграмотності сучасним патріотом здійснюється за допомогою тренування емоційно-когнітивних креативних, комунікативних та інших навичок, що формує «розумний» патріотизм, то виховання особистісного патріотизму на матеріалі медіаторів стимулюється не стільки сприйманням самого медіатексту, скільки розду-

мами над його змістом, образною формою його подання, у процесі спілкування з іншими учасниками на цю тему, що також формує «свідомий» патріотизм.

Тобто йдеться передусім про те, щоб на підставі патріотичного медіаконтенту молода людина почала замислюватися над історією України, думати про її героїчне минуле, про майбутнє своєї нації, про розбудову своєї країни і своє місце в цьому процесі. Як кажуть розумні люди, що далі ми спроможемося подивитися назад, то далі побачимо вперед: чим глибше ми пізнаємо свою історію, тим більше у нас шансів не повторювати помилок минулого, тим успішнішим буде наш життєвий шлях [1, с. 80].

У цьому підрозділі ми пропонуємо комплекс дискусійних запитань для обговорення дібраних медіатекстів у форматі медіаклубу. Метою запитань зокрема, і спільних обговорень загалом, є *активізація мислення* молодих людей не тільки щодо осмислення сприйнятого, а й щодо визначення, уточнення своєї власної патріотичної позиції. Отже:

Модуль 3. Документальне кіно

Тема 3.1. **Визвольні змагання в російсько-українській окупаційній війні 1919–1921 років**

Історична довідка. Україна доби «Лицарів лісу». Виникнення і суть гасел: «Воля України або смерть!», «Слава Україні! Україні слава!».

Д/ф «Холодний Яр»: 1 ч. (18 хв.); 2 ч. (19 хв.); 3 ч. (18 хв.). Україна, 2014 рік. «Машина часу» («5 канал»).

Запитання для обговорення:

- Смысл боротьби холодноряців: проти кого? чому?
- У чому полягав патріотизм холодноряців?
- У чому полягав патріотизм Юрія Горліса-Горського? (Окрім особистих подвигів, зберіг пам'ять про боротьбу холодноряців).
- Яка роль ведучого фільму Андрія Охрімовича?
- Як давня документальна хроніка впливає на сучасне сприйняття?

Д/ф «Холодний Яр: «Воля України або смерть»» (25 хв.). Україна, 2014. Всеукраїнський громадянський рух «Не будь байдужим», «Диваки Production».

Запитання для обговорення:

- У чому полягала мета боротьби холодноряців?
- Чому Холодний Яр на Черкащині вважається символом боротьби українського народу? Як історична романтика поєдналася з історичними реаліями?
- Чому завдання «зробити свій нарід національно свідомим» є нині актуальним?
- Як сприймається історична реконструкція, задіяна у фільмі? Які її переваги і недоліки порівняно з документальною хронікою?
- Порівняти два фільми за змістом і формою.

Тема 3.2. Визвольна боротьба ОУН-УПА у 40–50 роках ХХ ст.

Історична довідка. Прапор боротьби за незалежну Україну, який випав з рук холодноряців, підхопили вояки ОУН-УПА. Утілення в життя гасел: «Україна понад усе!», «Слава Україні! Героям слава!».

Д/ф «Хроніка УПА. 1942–1945»: ч. 1 (57 хв.), «Хроніка УПА. 1942–1954», ч. 2 (57 хв.). Україна, Громадська організація «Українська Галицька Асамблея», 2014.

Запитання для обговорення:

- Чому населення Західної України вороже сприйняло радянські війська, радянську владу в 1944 р., вважало їх окупаційними? Що спонукало їх до збройного опору?
- Де вперше почали діяти боївки? Структура УПА та її головне завдання у 1942–1944 роках (виборювати українську державність) та після 1944-го (Не допустити «радянзації» Західної України).
- Унікальне українське явище: здатність народу до самоорганізації та підтримка армії народом/селянами. Провести паралелі із сьогоденням.
- У чому полягала функція інформаційної пропаганди з боку УПА? Мета пропагандистських рейдів сусідніх держав.

- Смысл провокативної політики СРСР на суміжних територіях України-Польщі. («Розподіляй і володарюй»).
- Яка мета операції «Вісла»? (Депортація українців до Сибіру: вислано 300 тис.; знищення УПА: знищено 150 тис.).
- Підтема зрадництва: Хто ставав зрадником України і які на те були причини? (Тортури, гроші, людський непотріб, брак патріотизму, «ястребки»). Причина самогубств серед вояків УПА: чи можна це вважати подвигом? (Щоб під тортурами не видати своїх побратимів; умерти вільними).
- Чому і як у СРСР дискредитувався український визвольний рух і запілля? (Третина військ КДБ, МГБ усього Радянського Союзу була направлена в Західну Україну для придушення українського визвольного руху, запілля).
- Як сприймаються у стрічці фрагменти з учасниками минулих подій? Візуальне оформлення, тривалість коментарів.
- Візуальні ефекти: яка роль застосування зображень зі старих листівок на початку фільму, фрагментів хроніки, історичної реконструкції, краєвидів?

Д/ф «**Роман Шухевич (Тарас Чупринка). Кінохроніка часів УПА**», реж. Т. Каляндрук. Україна, Львів, 2007 (37 хв.).

Запитання для обговорення:

- У чому полягала мета спортивного і мілітарного виховання тодішньої молоді? Чи актуальне воно нині?
- Чому «упівці» боролися проти двох імперій?
- Чи можна вважати Романа Шухевича патріотом? А героєм України? Поясніть свою позицію.
- За яких умов виник український націоналізм? Чи є відмінності між українським націоналізмом і патріотизмом? Чим відрізняється український націоналізм від шовінізму?
- Яке враження виникає, коли бачиш на екрані стару хроніку?

Тема 3.3. Майдан Свободи і Гідності 2013–2014 років

Історична довідка. 23 роки незалежності України, події осені 2013 р., що призвели до Майдану. Хроніка Майдану. «І настане час,

коли один скаже: «Слава Україні!» – і мільйони відповідатимуть: «Героям слава!».

Д/ф «Зима, що нас змінила. Небесна сотня», Україна, 2014. Вавілон, 13 (45 хв.).

Запитання для обговорення:

- У чому полягала «ідея» Євромайдану?
- Яка була ідея зимового Майдану Гідності?
- Який сенс подвигів майданівців 18-20 лютого 2014 р.?
- У чому різниця між поривом душі і переконаннями?
- Чи можуть ці властивості бути корисними для патріота і в чому саме?

Модуль 4. Художнє кіно

Тема 4.2. Радянська Україна у 30-х роках ХХ ст.

Коротка історична довідка про події, що відбувалися у 30 роках ХХ ст. в радянській Україні: створення УРСР, індустріалізація, колективізація, Голодомор, репресії, «українізація» і «Розстріляне відродження».

Х/ф «Поводир», Україна, 2014. Режисер – О. Санін. У головній ролі – С. Боклан (122 хв.).

Голод буває через неврожай або через якусь природну катастрофу. Інші види голоду – то є геноцид. Українська народна пісня – душа народу. Бандура, ліра – могутня зброя проти більшовицьких окупантів. Репресивна машина спрямована на знищення української душі – розстріл бандуристів на Харківщині у 1930 р. та знищення фізичного тіла українців голодом.

Запитання для обговорення:

- Як ви вважаєте, чому український нарід змирився з окупаційною більшовицькою владою?
- Якби у свій час українське селянство повсюдно підтримало повстанців Холодного Яру, чи було б місце Голодомору?
- Чи можна вважати «сліпого» бандуриста патріотом України?
- У чому суть його патріотичного чину? Інших кіногероїв?
- Як можна пояснити вислови: «Не знаючи про голодомор в Україні, неможливо пояснити ненависть між українцями і росіянами», «Завжди пам'ятаємо! Ніколи не пробачимо!».

Тема 4.3. **Визвольна боротьба УПА: нескорені духом**

Коротка історична довідка про події, що відбувалися у 40-50 роках ХХ ст. на Західній Україні. Спочатку – нерівна боротьба УПА на два фронти, а по війні – запекле протистояння каральній системі СРСР аж до 60-х років ХХ ст.

Х/ф «**Нескорений**», Україна, 2000. Режисер – О. Янчук. Повна версія. У головній ролі – Г. Гладій (Канада) (103 хв.).

На чолі Української Повстанської Армії – талановитий командир, славетний генерал-хорунжий, справжній патріот України, нескорений Роман Шухевич, особисте життя якого цілком підпорядковане служінню Україні.

Запитання для обговорення:

- З ким і за що воювали вояки УПА? (фрагмент клятви воїнів УПА 0:43:53–0:45:55 хв.; зустріч із сином 1:19:45–1:22:46 хв.).
- У чому полягав сенс співпраці УПА з німцями? (фрагменти: першими увійти до Львова, щоб вивісити український прапор, тощо: 0:22:00–0:25:20 хв.; проголошення Української держави: 0:26:58–0:27:45 хв.; «ми давали присягу на вірність Україні» 0:37:15–0:39:38 хв.).
- Чому українських націоналістів не можна вважати шовіністами/нацистами? (фрагмент оперативного засідання 0:47:20–0:48:20).
- Чому громадянська позиція героя переважила особисто значущі інтереси? (фрагмент побачення з дружиною 0:55:55–0:57:35 хв.).
- Які героїчні вчинки показано у фільмі і в чому полягає героїзм? (фрагменти: захист прапора 0:36:12–0:37:00 хв.; відвідування «шпитальки» на хуторі 1:05:11–1:8:12; прощання з батьком 1:11:45–1:15:30 хв.).
- Чи впливає гартування тіла на формування характеру? (фрагменти: гра у волейбол у молодості 0:13:15–0:15:36 хв.; спортивні відзнаки 0:17:20–0:18:23 хв.; вправи біля річки 0:54:35–0:55:20 хв.).
- Як маємо розуміти думку: «Наша жертва не буде змарнована: аби прорости – добре зерно має впасти в землю»? Як

це можна пов'язати із сьогоденням? (фрагмент 1:38:38–1:39:45).

- Чи суперечить переглянута інформація тим знанням, які ви отримали раніше? У чому суперечність/неточність? Поясність.
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Побудова фільму: нелінійна, скоріше гіпертекстова структура відеоряду: спогади головного героя відправляють глядача до подій, які відбувалися в різні періоди часу.
- Авторська позиція (чому створено саме цей фільм?), комунікативне послання (що хотів сказати автор глядачам?), форма впливу (у який спосіб автор намагається вплинути на глядача?), потреби глядача, до яких апелює фільм, відеоряд (особливості), аудиторія (на кого розрахований фільм?).
- Чи є переглянутий фільм вдалою спробою донести до глядача художніми засобами правду про події воєнного та повоєнного часу на Західній Україні?

Х/ф «Залізна сотня», Україна, 2004. Режисер – О. Янчук (97 хв.).

Території Східної Польщі, на яких споконвічно проживали мільйони українців і котрі спочатку захопила більшовицька Росія, потім – Третій Рейх, а після війни Сталін «подарував» комуністичній Польщі. У вирі цих трагічних подій опинилася сотня справжніх лицарів – бійців Української Повстанської Армії, яка у 1947 р. здійснила героїчний рейд на Захід, до Баварії, яку тоді контролювала американська військова адміністрація.

Запитання для обговорення:

- Феномен Закерзоння: як поводитися з українським населенням поляки, війська МГБ? (0:26:05–0:27:36; 0:31:50–0:33:26; виселення: 0:47:25–0:48:00; 0:55:46–0:58:00).
- Чому, на вашу думку, бандерівці не здавалися в полон, а приймали смерть у бою або вдавалися до самогубства? (вчинок Павука і Когута: 1:00:00–1:02:48; загибель Сови: 1:09:38–1:11:08; поранені в криївці: 1:21:06–1:21:20).

- Як можна пояснити вчинки Міші? (порятунок дівчини від СМЕРШу 0:24:40–0:25:30; 0:30:16–0:31:30; на мосту: 0:38:50–0:41:16; останній подвиг: 1:13:55–1:14:56).
- Суть боротьби УПА та її актуальність у сьогоденній ситуації в Україні (молитва Кадила: 1:03:18–1:04:48; промова Рена: 1:16:46–1:18:08; промова Рена про мету боротьби, її «привілеї», оцінку її в майбутньому нащадками: 1:23:45–1:27:33).
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Тема любові. Тема «дружби» Ромці із соколом (1:27:40–1:28:45).

Х/ф «Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені», Україна, 1995. Режисер – О. Янчук (102 хв.).

Провідник визвольної боротьби українців за незалежність Степан Андрійович Бандера. Служіння Україні за її межами. Життя націоналістів в еміграції після війни.

Запитання для обговорення:

- У чому полягає суть патріотизму провідника українських повстанців Степана Бандери? («запустив маховик...»: 1:17:32–1:18:39).
- Патріотичні вчинки Романа (відвага, мужність, стійкість переконань), Орлика (самопожертва заради товаришів, задля справи), військових підрозділів, які переходили кордон («розказати світові про нашу боротьбу»).
- Чому Богдан Сташинський став зрадником? (вербування: 0:51:33–0:54:06; «робота» агента НКВС: 0:55:16–0:56:47).
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Переваги і недоліки.

Х/ф «Страчені світанки», Україна, 1995. Режисер – Г. Кохан (85 хв.).

Більшовики насаджують свої порядки на знову окупованих ними землях Західної України. УПА і далі чинить спротив політиці окупантів. Заручниками цієї війни «без правил» стає цивільне населення та в першу чергу, родичі повстанців. Починається масове виселення української людності до Сибіру.

Запитання для обговорення:

- У чому проявлялися конфлікти між самими українцями? (сусідка-полька: 0:19:00–0:19:22; діалог голови колгоспу з дружиною: 0:13:45–0:16:30; діалог голови колгоспу з односельцями: 0:8:08–0:9:25; розмова бандерівця і НКВДиста в крамниці: 0:51:56–0:56:10; діалог секретаря партії з майором НКВД: 0:34:50–0:37:05; діалог батька із сином: 1:14:59–1:16:55; смерть дружини й сина голови: 1:27:51–1:29:03).
- Які застосовувалися способи розв'язання внутрішньоукраїнського конфлікту? (виселення українців до Сибіру: 1:02:25–1:05:47–1:07:33; 1:16:53–1:20:44; план виселення виконано: 1:13:57–1:14:58; секретар: 1:22:42–1:22:18; пошта бандерівців: 1:22:20–1:27:56).
- У чому полягала життєва драма молодого покоління в повоєнні роки на Західній Україні? (загибель братів: 0:22:42–0:34:40; трагедія кримського татарина Беркута: 0:30:15–0:40:26; дівчина-листоноша: 1:12:29–1:13:52; спонтанний вчинок і загибель Тимка: 1:07:47–1:11:27; Сергій–Леся: 1:20:35–1:22:42; доля Килини: 1:29:59–1:30:47).
- У чому суть ідеї «страчених світанків» молодого цвіту української нації?
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Переваги і недоліки.

Х/ф «Далекий постріл», Україна, 2005. Режисер – В. Шалига. Повна версія (60 хв.).

Триває Друга світова війна. 1941 рік. Україна. У німецькому полоні зустрічаються два ідейні вороги-українці: один – із Червоної армії, другий – з лав УПА. Обидва бачать свій шлях правдивим, обоє «воюють за Україну».

Запитання для обговорення:

- Проти кого і за що воювали обидва головні герої? (діалог 0:24:30–0:27:59).
- Який ще тип українця показано у фільмі? («нічого у вас не вийде»: 0:17:20–0:19:38; поліцаї: 0:34:44–0:36:30). Чим цей

тип українця відрізняється від двох попередніх головних героїв?

- Символічна суть двоюбою «жовто-блакитного» (Андрія) і «червоного» (Олексія) українців (поєдинок: 0:40:12–0:41:54; «нам дальше не по пути»: 0:52:50–0:53:32). Кого з них можна вважати справжнім патріотом України? Чому?
- Як «далекий постріл» спрацював у майбутньому? Драматичне продовження «поєдинку» ідеологій сьогодні.
- Які вигадані або справжні суперечності, непорозуміння існують нині в українському громадянському суспільстві?
- Які ви бачите шляхи подолання протистояння між протилежними поглядами українців?
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином?
- У чому суть метафори назви стрічки – «далекий постріл»?

Наведена методика розвитку патріотизму і критичного мислення молоді засобами медіаосвіти «Я – патріот», що лежить в основі однойменної програми, була апробована протягом 2014–2016 років у різних регіонах України і в різних молодіжних аудиторіях. Вибірка охоплювала старшокласників звичайних шкіл, ліцеїв, студентську молодь технікумів, вишів. Певні фрагменти апробації методики відображено наразі в статтях [59; 61]. Перевагою описаної методики «Я – патріот» є не так застосування патріотичного медіаконтенту (візуальний, художній образ здавна був агентом впливу у виховних цілях), як органічний супровід розвитку патріотизму молоді розвитком її критичного мислення зокрема й активізацією мислення в цілому. Можна сподіватися, що саме орієнтація молоді на автономний, критичний стиль мислення як основи медіаграмотності особистості за допомогою медіаосвітніх, медіапсихологічних ресурсів спрямуватиме її на саморозвиток, на виховання в собі свідомого, розумного, дієвого патріотизму – такого нині затребуваного в українському суспільстві.

ПІСЛЯМОВА

Шановні колеги, однодумці! Якщо ви вже ознайомилися з посібником, то, мабуть, звернули увагу на те, що він увібрав у себе чималий обсяг теоретичного, методичного й практичного матеріалу. Разом з тим усе викладене нами не може бути остаточною істиною вже хоча б тому, що феномен патріотизму не є статичним явищем, і кожен етнос, кожна нація в різні історичні часи потребують оновлення його змісту, функцій. Також, через об'єктивні обставини, запропонований український художній медіаконтент патріотичного змісту є далеко не того рівня, якого вимагають соціально-політичні умови в країні, а вітчизняне ігрове кіно, телесеріали, анімація проукраїнського змісту тільки-но починають відроджуватися. Та й сама медіаосвіта, а точніше – її методи, засоби, прийоми, форми, увесь час мають модифікуватися відповідно до вимог розвитку новітніх медіатехнологій.

Ми спробували висвітлити проблему формування нового громадянського українського патріотизму і громадянської національної ідентичності в нашому суспільстві, а також висунули припущення, що патріотизм особистості є її первинним імунітетом і психологічним ресурсом, особливо в умовах інформаційної війни. Саме тому основний смисловий акцент у посібнику зроблено на формуванні медіаграмотності – нової інструментальної якості патріота цифрової доби. Окремим завданням щодо формування медіаграмотності є розвиток її головного елемента – критичного мислення як розуміння, що базується на допитливості, обізнаності, неупередженості, гнучкості, справедливості в оцінюванні, чесності в разі зіткнення з особистими упередженнями, розсудливості в судженнях, бажанні з'ясувати складні питання тощо. Без нього неможливе формування патріотичного світогляду, ідеалів, мотивів, ціннісних орієнтацій, переконань, конкретних рис характеру. Інтеграція патріотичних духовних й інструментальних медіапсихологічних якостей особистості реалізується за допомогою медіаосвіти, яка водночас є ресурсом і засобом розвитку оновленого патріотизму.

І, насамкінець, хотілося б наголосити на актуалізації творчого підходу і необхідності глибокої самовідданості колег у такій надважливій справі, як виховання патріотизму української молоді. **Слава Україні!**

ЛІТЕРАТУРА ТА ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА

1. Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань / упоряд. Т. Бойко, Ю. Сиротюк. – К. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. – 200 с.
2. *Бех І. Д.* Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К. : ІПВ, 2014. – 29 с.
3. *Больц Н.* Азбука медиа / Ноберт Больц; пер. с нем. Л. Йонин, А. Черных. – М. : Європа, 2011. – 136 с.
4. *Васютинський В.* Українські російськомовні патріоти [Електронний ресурс] / Вадим Васютинський. – Режим доступу : <http://tsn.ua/blogi/themes/psychology/ukrayinski-rosiyskomovni-patrioti-364265.html>
5. *Ващенко Г.* Виховання любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм) / Григорій Ващенко. – Лондон : Вид. КК СУМ у В. Британії, 1954. – 40 с.
6. *Віндюк П. А.* Критерії патріотичного виховання студентської молоді [Електронний ресурс] / П. А. Віндюк. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/tezi.vindjuk.pdf
7. *Гаджиев К. С.* Национальная идентичность: концептуальный аспект / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. – № 10. – С. 3–16.
8. *Гатчинсон Дж.* Культурний і політичний націоналізм // Націоналізм: Антологія. – 3-тє вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Простір; Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С. 499–506.
9. *Герасимов И.* Украина 2014: первая постколониальная революция. Введение в форум [Электронный ресурс] / Илья Герасимов. – Режим доступа : <http://net.abimperio.net/node/3351>
10. *Гербарт И.* Избранные педагогические сочинения / И. Гербарт; ред., пер. и прим. Г. П. Вейсберга; введ. ст. Н. К. Баумана и Г. П. Вейсберга ["Иоганн Фридрих Гербарт", с. 5–46]. – М. : Учпедгиз, 1940. – Т. 1. – 292 с.
11. *Гонський В.* Людина і нація. Час воїнів / Володимир Гонський. – К. : Основа, 2012. – 264 с.
12. *Горностаї П. П.* Гражданское общество Украины: свобода или смерть [Электронный ресурс] / П. П. Горностаї. – Режим доступа : <http://gorn.kiev.ua/publ93.htm>
13. *Горностаї П. П.* Информационный Франкенштейн, или реальные последствия информационной войны [Электронный ресурс] / П. П. Горностаї. – Режим доступа : <http://gorn.kiev.ua/publ89.htm>

14. *Дистервег А.* Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. – М. : Учпергиз, 1956. – 374 с.
15. *Донцов Д.* Патріотизм / Дмитро Донцов. – Львів : Квартальник Выстника, 1936. – С. 48–63.
16. *Донцов Д.* Розуміння патріотизму [Електронний ресурс] / Дмитро Донцов. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/HistTraditions/Patriotism.html>
17. *Жаровська О. П.* Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: дис.... канд. пед. наук : 13.00.07 – теорія і методологія виховання / О. П. Жаровська. – Вінниця, 2015. – 290 с.
18. *Заклинський Б.* Що треба знати кожному українцеві? / Богдан Заклинський. – К. : Богуслав-книга, 2015. – 48 с.
19. *Илларионов А.* Информационная война [Электронный ресурс] / Андрей Илларионов. – Режим доступа : <http://blogs.trust.ua/illarionov/2014/09/28/2252/Informacionnaya-voina/>
20. *Каганець І.* Москву легко перемогти в тотальній війні [Електронний ресурс] / Ігор Каганець. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/kaganec-igor/_moskvu-legko-peremogti-v-totalnij-vijni/610422
21. *Кершенштейнер Г.* Що таке державно-громадянське виховання? / Г. Кершенштейнер ; пер. з нім. В. Сімовича. – Раштат – Київ : Раштатська друк. «Союз визволення України», 1918. – 94 с. – (Серія «Нові виховничі шляхи»).
22. *Колодій А.* Національна єдність і патріотизм як чинники національної безпеки / Антоніна Колодій // Національна безпека України: Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. 16-19 вересня, 2004 р. – К. : Стилос, 2004. – С. 39–61.
23. *Колодій О. С.* Генетичні закономірності розвитку патріотизму в історії педагогічної думки / О. С. Колодій // Постметодика. – 2010. – № 4. – С. 2–6.
24. *Кон Г.* Західний і східний націоналізм / Г. Кон // Націоналізм: Антологія. – 3-тє вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Простір, Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С. 479–482.
25. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдюнової, М. М. Слюсаревського ; Ін-т соц. і політ. психології НАПН України. – К., 2016. – 16 с.
26. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

27. Короткий ідеологічно-виховний курс для активістів і бійців «Правого сектора» ДУК ГО «Національна революція». – Сколе : Москаль Б. В., 2015. – 124 с.
28. Костіна С. Національна ідентичність як міждисциплінарна категорія / С. Костіна // Гілея : наук. вісник. – 2013. – № 73. – С. 346–348. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UYNR/gileya201373-58>
29. Кулик В. Український націоналізм у час Євромайдану [Електронний ресурс] / Володимир Кулик // Критика. – 2014. – Грудень. – Режим доступу : <http://krytyka.com/ua/articles/ukrayinskyy-natsionalizm-u-chas-evromaydanu>
30. Куромія Х. Зрозуміти Донбас / Хіроакі Куромія. – К. : Дух і літера, 2016. – 142 с.
31. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори у 3-х т. / Степан Ленкавський ; за ред. О. Сича. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – Т. 1. – 600 с.
32. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях : монография / А. В. Манойло. – М. : МИФИ, 2003. – 388 с.
33. Матящук В. П. Сучасне патріотичне виховання в школах України / В. П. Матящук. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 384 с.
34. 34. «Медіаклуб»: Комплексна програма Позашкільні медіаосвітні заняття / О. Є. Голубева, Г. В. Мироненко, С. М. Стерденко // Соціальний педагог. – 2014. – № 12 (96). – С. 44–49.
35. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / Іванов В., Волошенюк О., Кульчицька Л., Мірошніченко Ю. – 2-ге вид., стер. – К. : АУП, ЦВП, 2012. – 58 с.
36. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник / Л. А. Найдьонова ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Вид. друге, стер. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2015. – 244 с.
37. Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 3-тє вид. – К. : Простір; Смолоскип, 2010. – 684 с. – («Політичні ідеології»).
38. Онкович Г. Медіаосвіта (Загальний курс): програма навчального курсу для студентів вищих навчальних закладів / Ганна Онкович. – К. : ІВО НАПН України, 2010. – 24 с.
39. Патріотизм – прибежище негодяя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
40. Пламенац Дж. Два типи націоналізму // Націоналізм: Антологія / Дж. Пламенац ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 3-тє вид. – К. : Простір; Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С. 483–494.

41. *Почепцов Г.* Інформаційні війни / Георгій Почепцов. – К. : Рефл-бук, 2000. – 576 с.
42. Практикум «Медіакультура»: Робочий зошит курсу за вибором для учнів 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Л. А. Найдюнова, О. Т. Барішполець, О. Є. Голубева та ін. ; [упоряд. Н. І. Череповська] ; наук. ред. Л. А. Найдюнова ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – Вид 2-ге, випр. і доп. – К., 2014. – 94 с.
43. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>
44. Пропаганда [Електронний ресурс] // МедіаДрайвер : мультимедійний онлайн-посібник з медіаграмотності для підлітків / ГО «Детектор медіа». – 2016. – Режим доступу : <http://mediadrivervonline/manipuliatsiyi-ta-propahanda/manipulyatsiyi-ta-propaganda/>
45. Розвивальні та пізнавальні мультфільми українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dity.te.ua/osvita_mult
46. *Сазонов К.* Гибридная угроза. Докричатся до скучающей Европы [Электронный ресурс] / К. Сазонов. – Режим доступа : <https://site.ua/kirill.sazonov/4888-gibridnaya-ugroza-dokrichatsya-do-skuchayuschey-evropy/>
47. Скитський патріотизм // Історія України, написана у V ст. до нашої ери Геродотом / перекл. Спасько С. К. – К.: Стебляк О.М., 2012. – С. 75–81.
48. *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Основи, 1994. – 223 с.
49. *Сміт Е. Д.* Територіальні та етнічні націоналізми // Е. Д. Сміт // Націоналізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 3-тє вид. – К. : Простір; Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С. 495–498.
50. *Соловей В.* Пропаганда как абсолютное оружие (Открытая лекция Валерия Соловья) [Электронный ресурс] / Валерий Соловей. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=HxTQifVq8J4>
51. *Сухомлинський В. О.* Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3 – С. 7–279.
52. *Толстой Л.* Патриотизм и правительство [Электронный ресурс] / Лев Толстой. – Режим доступа : http://az.lib.ru/t/tolstoj_lew_nikolaewich/text_1180.shtml
53. *Томсон Е. М.* Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон ; пер. з англ. М. Корчинської. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 368 с.
54. *Ушинський К. Д.* Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1. – С. 43–103.

55. *Чепіль М.* Етнічний патріотизм у педагогічній спадщині К. Ушинського [Електронний ресурс] / М. Чепіль. – Режим доступу : http://ddpu.drohobych.net/pedagogics/arhiv/29_ch1_2014/24.pdf
56. *Череповська Н. І.* Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення та творчого сприймання. Методичні рекомендації до медіаосвітнього курсу «Медіакультура» для старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів / Н. І. Череповська. – К. : Міленіум, 2014. – 116 с.
57. *Череповська Н.* Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ. Візуальна медіакультура / Наталя Череповська. – К. : Шк. світ, 2010. – 128 с.
58. *Череповська Н. І.* Медіаосвітні засоби у вихованні патріотизму молоді в інформаційну добу [Електронний ресурс] / Н. І. Череповська // Збірник матеріалів III Міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». – К., 2015. – С. 59–67. – Режим доступу : http://www.aup.com.ua/ml/Zbirnyk_konf_2015.pdf
59. *Череповська Н. І.* Медіаосвітні засоби як ресурс розвитку патріотичних почуттів особистості / Н. І. Череповська, О. Л. Вознесенська // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2015. – Вип. 35 (38). – С. 231–244.
60. *Череповська Н. І.* Медіапсихологічні ресурси соціально-психологічної реабілітації постраждалих від воєнних дій [Електронний ресурс] / Н. І. Череповська // Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». – К., 2016. – С. 491–503 – Режим доступу : http://www.aup.com.ua/ml/Zbirnyk_konf_2016.pdf
61. *Череповська Н. І.* Особливості виявів патріотичних почуттів представників різних регіонів України / Н. І. Череповська, О. Л. Вознесенська // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2015. – Вип. 2 (16). – С. 74–88.
62. *Череповська Н. І.* Патріотизм молоді в умовах інформаційної війни / Н. І. Череповська // Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей : матеріали XV наук.-практ. конф. – К., 2016. – С. 107–109.
63. *Череповська Н. І.* Патріотизм і національна ідентичність молоді в умовах кризи суспільства: медіапсихологічний підхід [Електронний ресурс] / Н. І. Череповська // Особистість в умовах кризових викликів сучасності : матеріали методол. семінару НАПН України (24 березня 2016 р.). – К., 2016. – С. 366–374. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704987/>
64. *Череповська Н. І.* Проблема візуального медіасприймання / Н. І. Череповська // Медіапсихологія: на перетині інформаційного та

- медіасвітнього просторів: монографія / [О. Т. Баришполец, О. Л. Вознесенська, О. Є. Голубєва, Г. В. Мироненко, Л. А. Найдьонова, Н. О. Обухова, Н. І. Череповська] ; за наук. ред. Л. А. Найдьонової, Н. І. Череповської ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2014. – С. 76–86.
65. *Чижевський Д.* Український народний характер і світогляд / Дмитро Чижевський // Українознавство. – К. : Зодіак-Еко, 1994. – С. 208–212.
66. *Штомпка П.* Визуальная социология / П. Штомпка. – М. : Логос, 2007. – 168 с.
67. *Ярош Д.* Нація і революція [Електронний ресурс] / Дмитро Ярош. – Режим доступу : https://vk.com/doc-110855292_437965818?dl=edf382fc9a6226ae3e
68. *Ярош Д.* Українська революція: ХХІ століття [Електронний ресурс] / Дмитро Ярош. – 2009. – 24 с. – Режим доступу : <http://banderivets.org.ua/ukrayinska-revoljutsiya-xxi-stolittya.html>
69. *Connor W.* Ethnonationalism. The Quest for Understanding / W. Connor. – Princeton (N.J.), 1994.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Електронні джерела з розвитку медіаграмотності, пошуку актуальної інформації для занять

MediaDriver – мультимедійний онлайн-посібник з медіаграмотності для підлітків. Розроблений за участю ГО «Детектор медіа» у 2016 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediadrivеr.online/manipuliatsiyi ta propahanda/manipulyatsiyi-ta-propaganda/>

MediaSapiens – медіапроект, основною метою якого є підвищення медіаграмотності аудиторії. Організатори проекту хочуть допомогти споживачеві медійного контенту краще зрозуміти суть медіа, зорієнтуватися в інформаційному просторі, навчитися критично ставитися до ЗМІ, знаходити якісну та правдиву інформацію, виявляти маніпулятивні спроби впливати на громадську думку та не піддаватися їм, поглиблювати свої знання про інформаційні права та можливості їх використання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/>

Stopfake – FB-сторінка сайту StopFake.org. Метою сайту є спростування фейків і дезінформації про Україну. Над сайтом працюють журналісти, які вважають неправильним і вкрай небезпечним поширення неправдивої інформації щодо подій в Україні в цілому і в Криму зокрема. Їхні зусилля спрямовані на аргументоване спростування різного роду фейків і дезінформації у всіх видах медіа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/stopfakeukraine/>

Школа медіа-патріотів – проект, який позиціонує нагальну потребу у кваліфікованих медіа-експертах в умовах інформаційної війни в Україні. Його метою також є здійснення різноманітних ін-

формаційних, пропагандистських, просвітницьких заходів, спрямованих на розвиток медіакомпетентності спеціалістів і пересічних громадян зокрема. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/mediapatriot.uk/?fref=hovercard>

Військове телебачення України (Military TV UA) – офіційний канал Військового телебачення, єдиний в Україні. Військові журналісти і телеоператори Центральної телерадіостудії Міністерства оборони України завжди оперативно, об'єктивно, правдиво висвітлюють хід подій, працюють у найгарячіших точках країни та планети, зачіпають найактуальніші питання військового життя. Канал дає можливість не лише переглядати, а й аналізувати представлений матеріал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://www.youtube.com/user/ctrsTVua/about>

<https://www.facebook.com/ctrs.mou/?ref=ts&fref=ts>

https://www.instagram.com/military_tv_ua/

<https://www.facebook.com/armynewsua/?fref=ts>

<https://vk.com/armynewsua>

<http://svoeradio.com/listen/arm-ya-FM-retranslation>

Вислови про патріотизм

Патріотизм у широкому значенні:

Люблять батьківщину не за те, що вона велика, а за те, що своя. *(Сенека)*

Для нас дорогі батьки, дорогі діти, близькі, родичі; але всі уявлення про любов до чого-небудь поєднані в одному слові «вітчизна». *(Цицерон)*

І дим батьківщини солодкий. *(Овідій)*

Кожному мила своя сторона. *(Г. Сковорода)*

Роль патріотизму для нації

При нестачі багатств нація лише бідна; при нестачі патріотизму нація жалюгідна. *(П. Буаст)*

Народ, який зберіг почуття нації, не може загинути. *(П. Врангель)*

Патріотизм означає підтримку своєї країни *(Т. Рузвельт)*

Патріотизм – це не любов до ідеї, а любов до вітчизни. *(В. Ракітін)*

У вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у Націю. *(Є. Коновалець)*

Комунізм цілком противний духові української нації. *(С. Бандера)*

Для більшовизму як у його вченні, так і в його практиці немає батьківщини, немає патріотизму, немає нації, а є тільки інтернаціональна арена. *(О. Колчак)*

Виховання патріотизму та виховання людини:

Любов до Батьківщини починається з родини *(Ф. Бекон)*

Найкращий засіб прищепити дітям любов до Батьківщини полягає у тому, аби ця любов була у батьків. *(Ш. Монтеск'є)*

Правителі повинні не звинувачувати людей у тому, що в них немає патріотизму, а зробити все належне, щоб ті стали патріотами. (Т. Маколей)

Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню ключ до серця людини і могутнього опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами. (К. Ушинський)

Приймати близько до серця радощі й прикрощі Вітчизни здатний лише той, хто не може пройти байдуже повз радості й неприємності окремої людини. (В. Сухомлинський)

Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах. Патріотична ідея казки – у глибині її змісту... Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу. (В. Сухомлинський)

Пріоритет почуттєвої складової патріотизму

Патріотизм – це, образно кажучи, сплав почуття і думки, досягнення святині – Батьківщини – не лише розумом, а й передусім серцем. (В. Сухомлинський)

Свідомий патріотизм:

Патріотизм не має засліплювати нас; любов до Батьківщини є дія ясного розуму, а не сліпа пристрасть (М. Карамзін)

Усвідомлена любов до свого народу не поєднується з ненавистю до інших. (Д. Лихачов)

Дієвий патріотизм

Не питай, що твоя Батьківщина може зробити для тебе, – спитай, що ти можеш зробити для своєї Батьківщини. (Дж. Ф. Кеннеді)

Важливо, щоб ти був готовий умерти за свою країну; але важливіше є те, щоб ти був готовий прожити життя заради неї. (Т. Рузвельт)

Патріотизм, чий би він не був, доводиться не словом, а ділом. (В. Белінський)

Нікому сльози свободи ще не дали, / А хто борець, той здобуває світ. (Леся Українка)

Можна не любити і рідного брата, якщо він погана людина, але не можна не любити вітчизни, яка б вона не була: тільки треба, щоб ця любов була... живим бажанням її удосконалення. (*В. Бєлінський*)

Задля батьківщини треба жертвувати навіть славою. (*Латинське прислів'я*)

Хто батьківщині добре слугує – вельможних предків не потребує. (*Французьке прислів'я*)

Патріотизм і Особистість:

Той, хто не любить свою країну, нічого любити не може. (*Дж. Байрон*)

Той, хто в біді кидає свій народ, стає його ворогом. (*Ч. Айтматов*)

Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтися, але будь-хто з нас без Батьківщини ніщо. (*В. Сухомлинський*)

Патріотизм – це серцевина людини, основа її активної позиції. (*В. Сухомлинський*)

Патріотизм – це не вибух емоцій, а спокійна і міцна відданість, яка триває протягом всього життя людини. (*Е. Стівенсон*)

У людей різного соціального стану, різних господарсько-економічних інтересів і навіть професійних занять часто буває неоднакове уявлення про Вітчизну, по свої обов'язки щодо неї, свою причетність до її долі. При цьому давно вже було помічено, що у бідняків і знедолених... чистіше уявлення про Вітчизну і природна любов до неї, ніж у багатіїв і можновладців. (*І. Дзюба*)

Справжній патріот – це людина, яка, заплативши штраф за неправильну парковку, радіє, що система діє ефективно. (*П. Востхолм*)

Коли корабель тоне, одні намагаються врятуватися, а інші врятувати – ось і вся різниця між тими, хто тікає з "цієї країни", і тими, хто не кине Батьківщину в біді. (*В. Грудєв*)

Тільки порожні люди не відчують прекрасного і піднесеного почуття батьківщини. (*І. Павлов*)

Ногами людина повинна вrostи в землю своєї батьківщини, але очі її нехай дивляться на весь світ. (*Дж. Сантаяна*)

Рибі – вода, птаху – повітря, звірові – ліс, степ, гори. А людині потрібна Батьківщина. (*М. Пришвін*)

Сонце на землі однаково світить для всіх, але людині з Батьківщиною воно світить яскравіше. *(В. Песков)*

Людині не можна жити без Батьківщини, як не можна жити без серця. *(К. Паустовський)*

Тільки два сорти і є, податися нікуди: або патріот своєї батьківщини, або мерзотник свого життя. *(О. Островський)*

Українська народна мудрість про патріотизм

Де народився, там і пригодився.

Батьківщина – мати, вмій за неї постояти.

За рідний край життя віддай.

Лучче на своїй стороні кістьми лягти, ніж чужині слави натягти.

Людина без батьківщини, як соловей без пісні.

За рідною землею і в небі скучно.

Вислови видатних людей про любов до України, її народу, мови, пісні

В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля. *(Т. Шевченко)*

Свою Україну любіть.
Любіть її... Во врем'я люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть. *(Т. Шевченко)*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам браття, українці, посміхнеться доля... *(П. Чубинський)*

Для всіх ти мертва і смішна,
Для всіх ти бідна і нещасна,

Моя Україно прекрасна,
Пісень і волі сторона. (О. Олесь)

Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній тобі.
(В. Еллан)

Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить
мій народ! (В. Симоненко)

Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була. (П. Тичина)

Народе мій, як добре те,
Що ти у мене є на світі. (М. Вінграновський)

Жива душа народна, жива, неподоланна! (О. Довженко)

Забудеш рідний край – твоє всохне коріння. (П. Тичина)

Дзвін шабель, пісні, походи, воля соколина, тихі зорі, ясні води
– моя Україна. (В. Сосюра)

Я знаю вас, нащадки запорожців,
Я вірю вам і низько б'ю чолом.
Дивлюсь на вас і вірою займаюсь,
І б'ю поламаним крилом. (О. Олесь)

В дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім – Ба-
тьківщина. (Л. Костенко)

Вітчизна – ось і альфа і омега! (Д. Павличко)

І настане час, коли один скаже: «Слава Україні!»
І мільйони відповідатимуть: «Героям слава!» (С. Бандера)

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину. (В. Симоненко)

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її вічно живу і нову
і мову її солов'їну. (В. Сосюра)

Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші. (Е. Челебі)

І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик... (Т. Шевченко)

Дивуєшся дорогоцінності мови нашої: в ній що не звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла. (М. Гоголь)

Відчуваю й усвідомлюю, яка це красива й легка мова. (І. Репін)

В землі віки лежала мова і врешті вибилась на світ.
О мово, ночі колискова! Прийми мій радісний привіт.
(О. Олесь)

Бринить-співає наша мова,
Чарує, тішить і п'янить. (О. Олесь)

<...> без усякої іншої науки ще можна обійтися, без знання рідної мови обійтися не можна. (І. Срезневський)

Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів. (В. Голобородько)

Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову. (Л. Костенко)

Наша Батьківщина благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою. (Ф. Прокопович)

Мова – це глибина тисячоліть. (М. Шумило)

Коли зникає народна мова – народу більше немає! ... вимерла мова в устах народу – вимер і народ. (К. Ушинський)

Нападати на мову народу – це означає нападати на його серце. (Г. Лаубе)

Рідна мова є для людини фактично найсильнішою зброєю для боротьби за національне і культурне визволення. (Т. Осмачка)

Пісня – це коли душа сповідається. (Г. Тютюнник)

Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава. (О. Довженко)

Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу. (О. Довженко)

А пісня – це душа.

З усіх потреб потреба.

Лиш пісня в серці ширить межі неба.

На крилах сонце сяйво їй лиша.

Чим глибша пісня, тим ясніш душа. (І. Драч)

Народна пісня – духовне обличчя нації. (А. Міцкевич)

Навчальне видання

Наталія Іванівна Череповська

**МЕДІАОСВІТНІ РЕСУРСИ РОЗВИТКУ
ПАТРІОТИЗМУ І КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ МОЛОДІ**

Навчально-методичний посібник

Літературне редагування *Т. А. Кузьменко*

Оформлення обкладинки *Н. І. Череповська*

Фото для обкладинки (автор – В. Раскалов) взято з відкритих електронних джерел (http://hi.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42378&catid=85&Itemid=177)

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

Підписано до друку 09.06.2017 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 7,8.
Наклад 300 прим. Замовлення № 999.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс-ЛТД”
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000 р.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29.
Тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: marketing@imex.net
